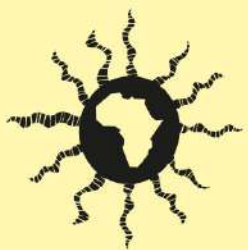

Afrika Tanulmányok folyóirat 2013. VII. évfolyam, 2. szám
nyár

Fókuszban Ötven éve alakult meg az Afrikai Egységszervezet

nka
Nemzeti Kulturális Alap

Afrika ma

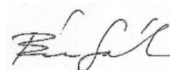
Nemzetközi beavatkozás Maliban
Fekete-Afrika matematikai mulatságai

A ruandai népirtás és a nemzetközi
közösség passzivitása

A megfoghatatlan örökség

Az Afrika Tanulmányok 2013 nyári számát tartja kezében az olvasó. Mint a világon mindenütt máshol, mi is megemlékezünk arról, hogy 50 évvel ezelőtt, 1963. május 25-én alakult meg az Afrikai Egységsszervezet (AESZ) a mai Afrikai Unió elődszervezete. Későbbi számainkban nyilvánvalóan foglalkozni fogunk az erre az alkalomra időzített, június 6-7-i Budapest Africa Forum rendezvényével, amely az első ilyen nagyszabású rendezvény volt Magyarországon, s amely remélhetőleg felhívta a szakmai- és a szélesebb közvélemény figyelmét is Afrika egyre növekvő fontosságára. Ünnepelni jó dolog, a lényeg mégis a munkás hétköznapiakon múlik, ha most mindenki elégedetten hátradől, megelegszik a fórum és a hozzá kötődő számtalan más afrikai vonatkozású rendezvény, például az afrikai filmnap sikerével, akkor a kívánt áttörést ezúttal sem fogjuk elérni, nem kerül horizontunkon és gondolkodásunkban közelebb a fekete kontinens. Mi ehhez az aprómunkához kívánunk hozzájárulni aktuális számunkkal is. Az alapos tájékoztatóshoz szerzőink ebben a számban is mindent megtettek. Csizmadia Sándor: A „kék emberek” szabadságvágya, dzsihadisták zsarnoksága és nemzetközi beavatkozás Maliban c. írása egy nagyon régi, mégis aktuális konfliktus mélyebb okaiban igazít el. Az évtizedek óta kisebb-nagyobb intenzitással folyó háború nálunk alig ismert, s most mégis tudnunk kell róla, ha másért nem, legalább azért, mert magyarok is részt vesznek az EU béketeremtő erőfeszítéseiben Maliban. Béres Mária: Afrikai matematikai „mulatságok” című írása immár harmadik a sorban, roppant érdekes és nem csupán a számtan szerelmeseinek! Afrikai örökség – afrikai történelem rovatunkban Biedermann Zsuzsánna Ruandáról, Eisenbeck Helga az afrikai kulturális örökségről értekeznek nemzetközi kitekintésben. Vojnits András a két Teleki-expedícióról, a 125 és 25 évvel ezelőttiről ír, utóbbinak maga is résztvevője volt. Számunkat az immár hagyományos recenzió és reflexió rovatok zárják. Jó olvasást mindenkinek!

The reader keeps in hand the Summer 2013 issue of “Afrika Tanulmányok”, the Hungarian Journal of African Studies. As everywhere in the world we also commemorate that fifty years ago, on May 25, 1963 the Organization of African Unity (OAU), the predecessor organization of the African Union was established. In our later issues we obviously will deal with the events of the Budapest Africa Forum, held June 6-7, 2013, and scheduled for this very occasion. This was the first such large-scale event in Hungary and hopefully it had helped to focus the attention of both the experts and of the wider public on the ever-growing importance of the African continent. To celebrate is great but the real substance is always in the labourious weekdays. If right now everybody leans back contentedly and will be (just) satisfied with the success of the Forum and of the large number of additional events organized for the occasion, e.g. the African Film Festival, then, the wanted breakthrough we will not achieve again, just like so many times in the past, the “black continent” will not come closer to us in our intellectual horizons and ways of thinking. With our actual issue we would like to contribute to the necessary pursuits. Our authors did everything in this issue again for the accurate and insight information. Sándor Csizmadia in his article gives us guidelines to see clear in the old but now very actual Mali conflict. The war has been going on since decades with more or less intensity, nevertheless it is not well known by us. The article of Mária Béres about the mathematic “merriments” of the African continent is already the third in a row, it is extremely interesting and not only for the lovers of mathematics! Zsuzsánna Biedermann writes about Rwanda and Helga Eisenbeck about the African cultural heritage, both authors in wider international context. András Vojnits remembers the two Teleki-expeditions, one 125, the other 25 years ago, in the later he himself also participated. Our actual issue is completed by the traditional sections of book reviews and reflections. We wish you a good time with us!

Dr. Búr Gábor

főszerkesztő, editor-in-chief

BÚR GÁBOR

ÖTVEN ÉVE ALAKULT MEG AZ AFRIKAI EGYSÉGSZERVEZET

4

2013. május 26-27-én az Afrikai Unió (AU) állam- és kormányfői az etiópiai Addisz-Abeában huszonegyedik soros közgyűlésüket tartották. Azonban a kontinens vezetői nem huszonegy alkalommal találkoztak már, ez csupán a 2002 és 2013 között megtartott rendezvények száma, az AU elődszervezete az Afrikai Egységszervezet (AESZ) már 38 hasonló rendezvényt tartott. A legelsőre éppen 50 éve, 1963. május 22-25. között került sor.

CSIZMADIA SÁNDOR

A „KÉK EMBEREK” SZABADSÁGVÁGYA, DZSIHADISTÁK ZSARNOKSÁGA ÉS NEMZETKÖZI BEAVATKOZÁS MALIBAN

9

A gyarmatosítás idején Francia Szudánnak nevezett Mali 1960. szeptember 22-én kiáltotta ki a Franciaországtól való teljes függetlenségét. A multietnikumú állam elfogadta a gyarmati időszakból örökölt határait, így módon viszont szinte be volt kódolva Mali jövőjébe egy permanens konfliktus, amely már a dekolonizáció folyamatának kezdetén is meghatározta az ország északi és déli részén élő népcsoportok viszonyát. Az ország nagy kulturális tereit ugyanis északon az arab-berber, délen a szubszaharai kultúrák határozzák meg. A mali lakosság 7%-át kitevő és az ország északi részén élő tuaregek nem akartak a mali állam területéhez tartozni, amelyet sokan közülük azóta is gyarmatosító vagy megszálló hatalomként fognak fel. A tanulmány bemutatja a nyugat-afrikai állam regionális és belpolitikai kihívásait és segít megérteni a napjainkban is zajló konfliktusokat.

BÉRES MÁRIA

FEKETE-AFRIKA MATEMATIKAI MULATSÁGAI

35

A korai gyermekkorban alakuló személyiség – viselkedés, találékonyság, éleselméjűség – formálásában igen nagy szerepe van a meséknek és a különféle játékoknak. Akárcsak a népmese, a játékok is tükrözik egy társadalom ősöktől átvett gondolkodásmódját, észjárását. Béres Mária írása Fekete-Afrika matematikai mulatságait, az afrikai gyerekek néhány játékát, valamint néhány felnőtt szórakozást mint a kulturális örökség, Afrika értékeinek részét vizsgálja.

BIEDERMANN ZSUZSÁNNA

A RUANDAI NÉPIRTÁS ÉS A NEMZETKÖZI
KÖZÖSSÉG PASSZIVITÁSA

61

Ruandában az 1994. április 6-i Habyarimana elnök elleni sikeres merénylet utáni tizenhárom hétben mintegy 800.000 ember vesztette életét. Biedermann Zsuzsánna tanulmánya bemutatja az eseményeket, azok kiváltó okait és a nemzetközi közösség passzivitását.

EISENBECK HELGA

A MEGFOGHATATLAN ÖRÖKSÉG

95

Az ENSZ égisze alatt sok egyezmény született már Földünk örökségének védelmére, ám ezek kisebb-nagyobb mértékben, de a nyugati civilizációhoz köthetőek voltak. A 2003. évi Szellemi Kulturális Örökség Védelméről szóló UNESCO Egyezmény azonban más volt, az ENSZ ezzel az egyezménnyel a fejlődő országoknak – kiváltóképp Afrikának akart kedvezni.

VOJNITS ANDRÁS

125 ÉS 25 ÉV (1/2)
125 ÉVES A TELEKI-EXPEDÍCIÓ

117

Az évfordulókon általában egy-egy kiemelkedő személyiség születéséről vagy haláláról emlékezünk. Esetünkben nem erről van szó: Teleki Sámuel expedíciója 125 éve érte el Afrika fehér ember előtt még ismeretlen területének legközepét, és 25 éve ismételte meg útját a Magyar Tudományos Afrika Expedíció, a II. világháború utáni időszak legnagyobb szabású és legkomplexebb magyar expedíciós vállalkozása. Vojnits András írása az „eredeti” expedíció megálmodójának és kivitelezőjének életútját ismertetem röviden, és megkísérli összefoglalni az elért eredményeket.

A. GERGELY ANDRÁS

TISZTELETTEL,
SZERETETTEL KONGÓ...

145

Recenzió a *Kongó. Torday Emil nyomában* című kötetéről.

TÚRÓCZI ILDIKÓ

A VÁLTOZÓ IDŐK
KAMERUNBAN MARGÓJÁRA

149

Reagálás a *Változó idők Kamerunban* című kötet recenziójára

ÖTVEN ÉVE ALAKULT MEG AZ AFRIKAI EGYSÉGSZERVEZET

BÚR GÁBOR

2013. május 26-27-én az Afrikai Unió (AU) állam- és kormányfői az etiópiai Addisz-Abeában huszonegyedik soros közgyűlésüket tartották. A csúcstalálkozó előkészítése igen pozitív hangulatban zajlott, hiszen az afrikai kontinensről végre egyértelműen jó hírek érkeznek, Ázsia után itt fejlődik leggyorsabban a gazdaság, s a nemzetközi tőkebefektetések egyik kedvelt célpontjává vált Afrika. Némi árnyékot vet ugyan a kilátásokra, hogy Észak-Afrikában nem nyugodtak meg a kedélyek, az arab tavasz inkább egy átmenet kezdetének bizonyult, semmint a régóta halmozódó problémák rövidtávú megoldásának. Éppen a növekvő instabilitás miatt kellett az AU 2013 nyarára tervezett rendezvényeit Líbiából Etiópiába áthelyezni, nehogy a résztvevők biztonsága csorbát szenvedjen. Ám a preventív céllal hozott döntés a helyszíni megváltoztatásáról sem tudja elrontani az ünnepi hangulatot. A fő témája a csúcstalálkozónak idén a pánafricanizmus és az afrikai reneszánsz lesz. A jelennek örülni, a jövőben jó okkal reménykedni – mindez jó alapot teremt az idei évforduló ünnepségeinek is. Hiszen a kontinens vezetői nem huszonegy alkalommal találkoztak már, ez csupán a 2002 és 2013 között megtartott rendezvények száma, az AU elődszervezete az Afrikai Egységszervezet (AESZ) már 38 hasonló rendezvényt tartott. A legelsőre éppen 50 éve, 1963. május 22-25. között került sor. Az akkori első csúcstalálkozó zárónapján, május 25-én az etióp fővárosban megalakult Afrikai Egységszervezet, az első olyan testület, amely az egész kontinens képviselőinek igényével lépett fel. Ennek ideológiai alapját éppen a pánafricanizmus szolgáltatta, amely napjainkban újabb reneszánszát éli.

A pánafricanizmus mindmáig legjelentősebb képviselője a fekete földrész elsőnek függetlenséget kiharcoló országának vezetője, Kwame Nkrumah volt. A ghánai politikus meggyőződése volt, hogy az egykori gyarmatok egymagukban nem lesznek képesek gazdaságilag függetlenedni a volt anyaországoktól, s a neokolonializmus ellenszerét is a pánafricanizmusban látta. Az afrikai országok önkéntes, mindenki számára előnyös föderációjában vizionálta a jövőt. Az egyesüléshez Ghánát erős országgá akarta tenni, saját hazájában nem tűrte sem a regionalizmust, sem a tribalizmust. Nkrumah jelszavát: „Afrikának egyesülnie kell!” sok újonnan függetlenné vált ország vezetője próbálta meg pánaafrikai alapokon megvalósítani, mindezek előtt Kenyatta, Nyerere és Lumumba. Afrika megosztottsága, „balkanizációja”

azonban már az 1960-as évek elejére befejezett tény volt. Az akkor már önálló országok újszülött vezetői csak abban értettek egyet, hogy „valamilyen egységre” szüksége van Afrikának, az egység tartalmáról és formájáról megoszlottak a vélemények. A Ghána, illetve Nkrumah által vezetett ún. „Casablanca-csoport” a politikai unió elsődlegességére, a másik, az ún. „Monrovia-csoport” a gazdasági együttműködést erősítő összefogásokra helyezte a hangsúlyt. 1963-ra, az Afrikai Egységszervezet megalapításának évére a Monrovia-csoport álláspontja győzedelmeskedett.

Az AESZ (Az akkori angol és francia hivatalos nyelveken: Organization of African Unity, Organisation de l'Unité Africaine, a későbbiekben az arab és a portugál is hivatalossá váltak) nem kontinentális föderációként, hanem az Amerikai Államok Szervezetének mintájára, szuverén államok szervezeteként jött létre. Tagja lett Afrika akkor mind a 31 független állama, majd folyamatosan a gyarmati függésből szabaduló többi ország is csatlakozott. Csupán Dél-Afrika előtt volt zárva a szervezet az apartheid rendszer 1994-es végleges felszámolásáig. Marokkó 1985-ben Nyugat-Szahara függetlenségi mozgalmának diplomáciai elismerése miatt – az elleni tiltakozásul – lépett ki az AESZ-ből, amelynek tagsága 2002-ig 53 országra nőtt.

„A csúcstalálkozó előkészítése igen pozitív hangulatban zajlott, hiszen az afrikai kontinensről végre egyértelműen jó hírek érkeznek, Ázsia után itt fejlődik leggyorsabban a gazdaság, s a nemzetközi tőkebefektetések egyik kedvelt célpontjává vált Afrika.”

Az Afrikai Egységszervezet nem az egyes államok fölött álló szervezetként jött létre, alapítói kényesen ügyeltek arra, hogy az egyes afrikai országok belügyeibe történő beavatkozás lehetőségét elkerüljék. Legfőbb szerve az évenként ülésező Állam- és Kormányfők Gyűlése, a csúcstalálkozó lett. A sürgős ügyekért az évente legalább kétszer összeülő, külügyminiszterekből, vagy a megfelelő ágazati miniszterekből álló Miniszterek Tanácsa felelt. Egyetlen állandó szerve volt, a Főtitkárság, élén választott főtitkárral. Az AESZ az államok közötti konzultatív szervezet szerepét töltötte be, határozatainak végrehajtása az egyes tagállamokra nézve nem volt kötelező jellegű, azok betartatását nem kényszeríthette ki erővel, de ilyen erővel eleve nem is rendelkezett. Az Afrikai Egységszervezet Chartája harmadik paragrafusának első pontja az összes afrikai állam egyenlő szuverenitásának elvét, a második az egyes országok belügyeibe való beavatkozás tilalmát, a harmadik pont pedig az országok fennálló területi integritásának és szuverenitásának tiszteletben tartását mondta ki. A következő pont a konfliktusok békés megoldását írta elő, tárgyalások, közvetítés és döntőbíráskodás útján.

Az afrikai állam- és kormányfők 1964 júliusában, Kairóban tartott csúcstalálkozásán az Afrikai Egységszervezet 16. számú határozatában az aláírók elkötelezték magukat a függetlenség kivívásának pillanatában fennálló határok megváltoztathatatlansága mellett. Ez annak felismerése volt, hogy a mindenekelőtt etnikailag

igazságtalan határok megváltoztatása olyan láncreakciót váltana ki, ami vérbe boríthatná az egész kontinenst és elterelné a figyelmet és az energiákat az Afrika előtt álló egyéb súlyos problémákról. E határozat 1993-ig, Eritrea függetlenné válásáig, de legkésőbb a dél-szudáni függetlenség elismeréséig változatlan formában maradt érvényben, s a két független ország létrejötte sem váltotta ki a félt reakciót, a határok módosítására irányuló törekvések marginálisak maradtak, annak ellenére, hogy a területi konfliktusokat egyáltalán nem mindig sikerült feloldani. Az egyes afrikai országok közötti határviszályok az AESZ megalakulása utáni évtizedekben sem az ENSZ, sem az egyes nagyhatalmak beavatkozását nem igényelték, sőt, mivel az Afrikai Egységszervezet volt a világ egyetlen regionális szervezete, amely az ENSZ részéről felhatalmazással bírt a térség békéjének és biztonságának megőrzésére, a szervezeten belüli válságkezelés miatt a kérdések sem a Biztonsági Tanács, sem az ENSZ Közgyűlés napirendjére nem kerültek.

Határvitái Afrikában több, egymással szomszédos országnak is voltak. Afrika szarvát leszámítva ezek a konfliktusok alacsony intenzitásúak voltak. Ennek az a magyarázata, hogy a kontinensen egyetlen irredenta állam létezik csak, Szomália. Leszámítva a Walvis Bay hovatartozása ügyében kirobbant vitát a Dél-afrikai Köztársaság és Namíbia között, az összes többi határkonfliktusban az etnikai jelleg dominált. Földünk más régióitól eltérően a határkonfliktusok Afrikában nem vezettek sem a gyenge állami struktúrák, sem az érintett országokon belüli politikai kohézió megerősödéséhez.

A hidegháborús francia Afrika-politika jegyében a Párizs által létrehozott Afrikai-Malgas Közösség a hatvanas évek közepétől az Afrikai Egységszervezet alternatívájává próbált válni, s az 1974-ben bekövetkezett felbomlásáig igyekezett kétségbe vonni, hogy az Afrikai Egységszervezet a kontinens egyetlen átfogó politikai képviselői szervezete. A közösség gyakran hívta fel magára a figyelmet kezdeményezéseivel. Az Afrikai Egységszervezet 1965-ös accrai csúcskonferenciáját számos tagországa bojkottálta, s több esetben is megakadályozta „egyres imperialis-

▲ Az AU új központja - kivitelezője Kína. Forrás www.spyghana.biz

ta országok” elítélését az AESZ fórumain. Azonban a hidegháború végével a francia szerepvállalásban („precaree”) és a frankofónia visszaszorulásával az afrikai frankofón államok politikájában is fordulat állt be. Ezzel párhuzamosan a nagyhatalmi szembenállás megszűnésének és a Dél-afrikai Köztársaságban lezajlott alapvető változásoknak köszönhetően az erőviszonyok átrendeződtek. Az a tény, hogy az Afrikai Egységsszervezet semmilyen gyakorlati szerepet nem volt képes betölteni az apartheid rendszer felszámolásában, felhívta a figyelmet arra, hogy az AESZ alapvető megújításra szorul. A szervezet közel negyvenéves fennállása (1963–2002) az országok integrációja és az egymás belügyeibe be nem avatkozás alkotta dichotómiában telt. Az 1970-es évek végétől a kontinens mind egyértelműbben kibontakozó általános hanyatlása az utóbbi irányvonalat erősítette, így válhatott az Afrikai Egységsszervezet egy maliciózus megjegyzés szerint a „diktátorok klubjává”. A 2002-ben a dél-afrikai Durban-ben az AESZ utódszervezetekén létrehozott Afrikai Unió éppen e téren, az egyes tagállamok belügyeibe való be nem avatkozás politikájának feladásával hozott fordulatot Afrika életében. Az időközben 54-re emelkedett tagországok számára a korábbiaknál sokkal szigorúbb normákat szabtak meg a demokratikus kormányzást illetően. Az idej AU csúcstalálkozón is három ország ült „szégyenpadon”, az ő tagságuk a demokratikus minimum be nem tartása miatt a szervezet által felfüggesztésre került. Hosszú évtizedek óta végre a jó kormányzás és a társadalmi-gazdasági haladás eszméje is megvalósulni látszik Afrika mind több országában. Ez az, ami az Afrikai Egységsszervezet alapításának idej, ötvenedik évfordulóját igazán képes volt bearanyozni. ☀

A szerzőről

habilitált egyetemi docens,

Afrika-szakértő

Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

About the Author

Habilitated associate professor,

Africa expert

Eötvös Loránd University

Faculty of Humanities

@

burgabor@gmail.com

English Abstract

Organization of African Unity: est. fifty years ago

Fifty years ago, on May 25, 1963 the Organization of African Unity (OAU), the predecessor organization of the African Union was established. At the time of its foundation only 31 independent states existed on the whole of the African continent, the process of decolonization was far from its completion. At the same time that era was characterized with immense optimism across Africa. All newly independent states joined the organization which despite the noble intentions became one of the instruments of the “balkanization” of the continent. In its nearly forty years of existence there was enough lip service devoted to fine words about the needs of integration, while in the meantime this was the period of non-interference policy into each other’s internal matters. Not incidentally the Organization of African Unity was called at this time as a “club of dictators”. In 2002 the outdated organisation was giving way to the newly established African Union, which put the main emphasis on the creation of democratic societies and the rebirth of Africa. Nowadays, good governance and economic and social progress finally mean a reality in an ever-larger number of African countries. This is by far the most important issue in this year’s anniversary celebrations.

Afrikai mesék

A Szerengeti földje

Mhagama Péter

Mhagama Péter

Afrika mesék – A Szerengeti földje

Az oroszlán, a majom és a hiéna áll ennek az eredetileg szuahéli nyelven íródott, először Magyarországon megjelenő mesekönyvnek a középpontjában.

Mhagama Péter meséi a varázslatos Szerengeti földjén játszódnak, a Kilimandzsáró mellett, s a három összefüggő történet az itt élő állatok mindennapjainak egy-egy epizódját meséli el.

„Az állatok királya éktelen haragra gerjedt, amikor megtudta, hogy a hiéna túljárt minden őr eszén. Nem volt több ötlete, hogy hogyan lehetne tetten érni a hiénát víztolvajlás közben, hogy példásan meg lehessen büntetni. A bölcs király tudta, hogy a helyszínen kell elfogni a tolvajt a bizonyítékokkal együtt. Épp ezen gondolkodott, amikor betoppant hozzá barátja, a majom, hogy segítsen a hiéna megbüntetésében.”

Keresse a kötetet az Alexandra Könyvruházakban,
a független könyvesboltokban és az internetes portálokon
vagy rendelje meg a Publikon Kiadótól a www.publikon.hu oldalon.

A „KÉK EMBEREK” SZABADSÁGVÁGYA, DZSIHADISTÁK ZSARNOKSÁGA ÉS NEMZETKÖZI BEAVATKOZÁS MALIBAN

CSIZMADIA SÁNDOR

A gyarmatosítás idején Francia Szudánnak nevezett Mali Nyugat-Afrika második legnagyobb kiterjedésű¹, napjainkban mintegy 14 millió lakosú országa. Első elnöke, Modibo Keita² 1960. szeptember 22-én kiáltotta ki a volt francia gyarmat « Franciaországtól való teljes » függetlenségét (Foccart, 1995). A multietnikumú állam³ – miként az afrikai kontinens függetlenné váló államai általában – elfogadta a gyarmati időszakból örökölt határait, ám később, többször is kisebb-nagyobb határkonfliktusba keveredett a szomszédos országokkal⁴.

Ily módon viszont szinte be volt kódolva Mali jövőjébe egy permanens konfliktus, amely már a dekolonizáció folyamatának kezdetén is meghatározta az ország északi és déli részén élő népcsoportok viszonyát. A szaharai-száheli ország nagy kulturális tereit ugyanis északon az arab-berber, délen a szubszaharai kultúrák határozzák meg. A mali lakosság 7%-át kitevő és az ország északi részén élő, önmagukat „a szabad embereknek” (imuhaq) tekintő, bizonyos fajta viseletük színe alapján „kék embereknek” nevezett tuaregek⁵ nem akartak a mali állam területéhez tartozni, amelyet sokan közülük azóta is gyarmatosító vagy megszálló hatalomként fognak fel.

1958-ban egy levelet is eljuttattak a hatalomba Franciaországban éppen visszatérő Charles de Gaulle miniszterelnökhöz⁶. A levélben „ezernyi kérvényező” – az „etnikai különbségekre” hivatkozva – kérte a tuaregek kivonását Bamako fennhatósága alól. Ez a fellépés a későbbiek során folyamatosan táplálta a fekete népesség, főleg a lakosság egy harmadát kitevő bambarák tuaregekkel szembeni ellenszenvét.

A kérelmező levél ellenére maradt a gyarmatosítás korábbi időszakában kialakult területi beosztás, azaz a tuaregek « élettere » több ország – Niger, Mauritánia, Algéria, Burkina Faso, Líbia – között oszlik meg. Ez a nemzetközi közösség és a mali állam által megváltoztathatatlannak tartott, a tuaregek számára változásra ítélt geográfiai-geopolitikai adottság újabb és újabb tuareg lázadást generált Maliban és esetenként Nigerben, ahol a tuaregek szimbolikus fővárosa is található⁷.

Tuareg lázadások

Az első lázadás 1962-63 között zajlott Maliban, amit a hadsereg vérbe fojtott, mivel a lázadás vezetői az északi régiók fejlesztésének követelése mellett politikai célokat is megfogalmaztak. Mali katonák megtorló akcióik során számos tuareg veze-

tőt meggyilkoltak, a fiatalok viszont nagy számban elmenekültek Líbiába, Algériába, Burkina Fasóba. A tuareg exodus az 1970-es évek pusztító szárazságai miatt folytatódott.

1988-ban megalakult az Azawadi Népi Felszabadítási Mozgalom⁸ (MPLA), amely a területi autonómia megteremtését tűzte ki célul. Az MPLA-t az első lázadást túlélők és a Kadhafi líbiai elnök Iszlám Légiónjába besorozott fiatal tuaregek alapították, akik komoly harci tapasztalatokra tettek szert a líbiaiak által megszállt Csádban folyó harcok során⁹.

1990-95 között ismét fegyveres lázadások zajlottak Maliban és Nigerben. Noha a mali kormány és a tuareg lázadók 1991-ben az algériai Tamanrasset-ben aláírtak egy egyezményt¹⁰, a rá következő évben pedig egy nemzeti paktumot¹¹, az ellenségeskedések 1996. március 27-ig folytatódtak, amikor a két fél békeegyezményt írt alá. Úgy tűnt létrejött a bizalom a szemben álló felek között: a tuareg lázadók háromezer fegyvert semmisítettek meg ezen a napon Timbuktaban az Alpha Oumar Konaré elnök által kezdeményezett « Békéláng » ceremónia keretében. Az elnöki hatalmat 1992-2002 között betöltő Konaré és utódja, Amadou Toumani Touré (ATT) Afrikában példaszerűnek ítélt demokratikus viszonyokat alakított ki a pluralizmus és a szabadságjogok nagyfokú tiszteletben tartásával.

2006. május 23-án azonban a tuaregek « Május 23-i Demokratikus Szövetsége a változásért »¹² ismét felkelést robbantott ki. Ez július 4-én egy újabb egyezmény aláírásához vezetett a kormány és a lázadók között, ezúttal Algírban¹³. Ez az egyezmény, jelentős fejlesztéseket (iskolák, kórházak, utak építése stb.) irányzott elő az ország északi részén, ahol azonban a szociológiai és a politikai térkép a 2000-es évek közepétől jelentősen megváltozott.

A „szürke zóna” vészjósló jelei

Algériából a polgárháború befejezése után szalafista fegyveres csoportok¹⁴ települtek be a szomszédos Mali északkeleti részébe, az algériai határhoz közel húzódó sziklás-barlangos hegységekbe, ahol kiképző táborok, benzin- és fegyverraktárak, valamint védelmi rendszerek kiépítésébe kezdtek. De beszivárogtak Mali északi városai-ba is (Gao, Timbuktu, Kidal), ahol például beházasodás révén szereztek védeltséget maguknak¹⁵. Az algériai iszlamisták egy új „szentély” megteremtésével tudatosan hozzáfogtak hatókörük kiterjesztéséhez a saharai-szahéli térségre.

Ezzel egyidejűleg megnőtt az iszlamista fegyveresek által a nyugati állampolgárok ellen elkövetett emberrablások száma, illetve Észak-Mali is az Európába és Közél-Keletre irányuló ázsiai és dél-amerikai kábítószer kereskedelem egyik elosztóhelye lett¹⁶. De folyt itt tiltott ember-, fegyver-, gépkocsi-, benzin- és cigaretta-kereskedelem is. Az országnak ez a része egy olyan „szürke zónává” vált, amely mind inkább kívül esett az állam fennhatóságán.

„Az országnak ez a része egy olyan „szürke zónává” vált, amely mind inkább kívül esett az állam fennhatóságán.”

A mali elnök, ATT – szembeesülve a vészjósló jelek szaporodásával – 2007-től, elsőként a térség vezetői közül, sürgette a regionális összefogás szükségességét.

A dzsihádistá-terrorista Aqmi „Száhelesítése” párhuzamosan zajlott a politikai iszlám és wahhábizmus növekvő befolyásával. Szaúd Arábia mintegy két évtizede finanszíroz korán iskolákat és mecseteket a Száhel-övezetben, így Mali déli részén és a fővárosban, Bamakóban is. Egyre több gyermek nem állami vagy laikus, hanem korán iskolába jár, ahol arabul tanulnak a nyugati nyelvi és kulturális referenciák ellenében. De Pakisztánt, Szudánt, Kuvaitot és Iránt is serkentette a „Száheli térítés láza” iskolák, mecsetek stb. létesítésével és fenntartásával¹⁷.

A „szürke zóna” vitalitása, valamint Ibrahim Ag Bahanga, a legradikálisabb tuareg vezető hajthatatlansága a fegyverletétel kérdésében, gátolták a kormányt a vállalt fejlesztések végrehajtásában. A fegyveres összecsapások további két évig (2007-2009) tartottak, amikor Észak-Mali Tuareg Mozgalmának¹⁸ (MTNM) végül magára maradt vezetője, Ag Bahanga Líbiába menekült (ötszáz harcosa azonnal jelezte, hogy be kíván kapcsolódni az algíri egyezményből következő békefolyamatba). Bahanga nem fogadta el Algéria közvetítő szerepét, mert az a tuaregek szeparatista igényéről való lemondáshoz vezetett. Ezért azt szerette volna elérni, hogy a tuaregek és a kormány között Líbia közvetítsen, hiszen Kadhafi támogatta a tuaregek elszakadási törekvését¹⁹.

Bahanganak, a pástorból lett „fenegyereknek” ezt nem sikerült elérnie. Líbia csak abban közvetített, hogy 2011. januárjában visszatérhetett Maliba, jelezve, hogy ő is bekapcsolódik a békefolyamatba (jeuneafrique.com 2011.01.12.) Hazatérése előtt azonban az észak-afrikai országban szövetségre lépett azokkal a tuareg harcosokkal, akik korábban az Iszlám Légióban harcoltak, majd annak feloszlata után a líbiai hadsereg tisztjei lettek (mint például Mohammed Ag Najim ezredes, aki később a lázadó tuaregek vezérkari főnöke lett) és arra ösztönözte őket, hogy térjenek ok is haza Maliba. 2011 őszén, a Kadhafi rezsim végóráiban, majd Kadhafi októberi halála után – szakértők szerint – több ezer (2-4.000), a líbiai fegyverraktárakból vételezett modern nyugati és orosz fegyverekkel felszerelt, a tuareg törzsi hierarchia csúcán álló ifoga és az idnan, imghad stb. törzshöz tartozó „Kadhafi árva” vissza is tért Maliba és Nigerbe. (jeuneafrique.com 2011.10.05.)

< Ibrahim Ag Bahanga

Forrás: france24.com

Tuareg törzsi ellentétek

Az északi Kidal régió kormányzója október 18-án szabadtéri fogadást adott számukra, melyet El Hadj Gamou, a mali hadsereg tuareg származású, az imghad törzsből származó ezredese szervezett. A fogadáson azonban csak az imghad törzs tagjai jelentek meg Mohamed Ag Bachir ezredes vezetésével, akik bejelentették, hogy a továbbiakban katonaként az ország rendelkezésére állnak. Az imghadok ellenében egymást természetes szövetségesnek tekintő törzsek tagjai a Kidal várostól északkeletre található hegyes-dombos vidékre húzódtak vissza. Ebből északi származású politikusok Bamakóban arra következtettek, hogy ezek a törzsek hamarosan megtámadják az államot. (jeuneafrique.com 2011.10.28.)

A tuareg törzsek közötti ellentét a 2006-os lázadásig nyúlik vissza, amikor az ifoga, a taghatmalate és idnan törzsek fegyvert fogtak a „mali gyarmatosítók” ellen. A lázadás elfojtásában ATT az imghad törzsre is támaszkodott. 2009-ben a lázadók vezérének, az ifogák törzséhez tartozó Ibrahim Ag Bahanganak a bázisait El Hadj Gamou számolta fel a Delta nevű milíciájával, melyet saját törzsének fiatal tagjai alkottak. Néhány hónappal később Gamou ezredes a mali hadsereg vezérkari főnök helyettese lett, harcosait pedig besorozták a hadseregbe. (jeuneafrique.com i.h.)

ATT a tuaregek hazatérése előtti hónapban meghirdette az „Észak-Mali békéjét, biztonságát és fejlődését szolgáló programját”²⁰ (PSPSDN), hogy harcot indítson a szegénység és – szerinte – annak egyik következménye, az Aqmi megtelepedése ellen. Kifejtette, hogy a terrorizmust fegyverrel nem, csak a térség infrastrukturális fejlesztésével lehet legyőzni. A 32 milliárd F CFA értékű programot anyagilag támogatta az EU is, miután ATT Brüsszelben rávilágított a fejlesztés fontosságára.

A fejlesztési program meghirdetésével szinte egy időben Ibrahim Ag Bahanga – állítólag – gépkocsibaleset következtében életét veszítette. Az általa alapított mozgalom és a 2010. novemberben alapított Azawadi Nemzeti Mozgalom²¹ (MNA) 2011. október 16-án fuzionált. Így jött létre az Azawadi Nemzeti Felszabadító Mozgalom²² (MNL), amely kizárólag Azawad önrendelkezéséről és függetlenségéről volt hajlandó tárgyalni a kormánnyal. Az emberrablók is üzentek: november 24-én az ország északi részén található városka, Hombori szállodájából elraboltak két francia állampolgárt. (jeuneafrique.com 2011.11.24.) Ekkor tizenkét európai, köztük hat francia állampolgár volt az Aqmi túszejtésért felelős vezetője, Abu Zeid fogságában.

Felkelés a teljes függetlenségért

A mali kormány nem volt hajlandó a tuaregek függetlenségéről tárgyalni, és ezért 2012. január 17-én megindult a negyedik – és mint láttuk, egyes politikusok által már 2011 októberétől prognosztizált – tuareg felkelés. (maliweb.net 2012.03.26.) A felkelők nagyarányú támadást intéztek Észak-Mali laktanyái, katonai ellenőrző pontjai ellen Ménakában, Tessalitban és Aguelhokban. A támadási terv kidolgozója a laikus tuaregek legradikálisabb alakja, Mohammed Ag Najim vezérkari főnök volt, aki nem habozott – legalábbis taktikai – szövetségre lépni a szalafista tuaregek és az Aqmi fegyveres csoportjaival sem a függetlenség kivívása érdekében. A kormányhoz hű erők több helyütt – egyes hírek szerint – nem rendelkeztek lőszerrel, sőt

még élelemmel sem, s a támadók a katonák közül sokakat brutálisan kivégeztek. Az ország északi részén található Aguelhok laktanyájában több mint hetven fegyvertelen katonát végeztek ki²³.

Néhány erőltetett ellentámadási kísérlet után teljesen szétestek a mali hadsereg alakulatai és mindent hátrahagyva menekültek az ország északi részéből. A laikus tuaregek (MNL), az Azawadi arab mozgalom²⁴ (MAA), szalafista tuaregek²⁵ (Ansar Dine), a dzsihadista Aqmi, a belőle kivált szalafista Mujao²⁶ és a belőle kivált Ansar al-Charia²⁷, a nigériai Boko Haram²⁸ fegyveresei álltak, becslések szerint tízezren, a mali egységekkel szemben.

A súlyosan kedvezőtlen események hatására a korábban táborszereplőt viselő, a 2002-es választásokon azonban már civilként induló ATT-ét, aki az utolsó pillanatig a párbeszéd híve volt, sokan árulással vádolták, mert elhanyagolta a hadsereg fejlesztését és túl elnéző volt az iszlámistákkal szemben. Bamakóban a lemeszárolt katonák feldühödött családtagjai tüntettek az elnök ellen.

Biztonságpolitikai lépések az Aqmi ellen

Tény, hogy a nemzetközi megítélésben mind inkább a „terrorizmus elleni harc leggyengébb láncszemének” tekintett ATT bízott az Egyesült Államok kormánya által 2004-ben – a saharai-szahéli régió terrorista szervezetei által jelentett kihívások ellenében – elindított « Trans-Sahara Counterterrorism Partnership » programban, melyben Mali, Mauritánia, Csád, Niger, Nigéria és Szenegál vett részt. 2007. februártól az « Operation Enduring Freedom – Trans Sahara » keretében amerikai tanácsadók segítették a mali, mauritániai és nigéri hadsereget az algériai Abdelmalek Droukdel és Abdelhamid Abu Zeid vezette Aqmi elleni harcban. 2006-2011 között az amerikaiak a húszezer mali katonából több mint ezer főt képeztek ki a terrorizmus elleni harcra. (africom.mil 2009.10.11.) Ezenkívül, a Pentagon 2011 októberében 4,5 milliárd CFA frank értékben adományozott különféle eszközöket a mali hadseregnek²⁹.

Az a tény, hogy a mali kormány 2009 óta semmilyen katonai akciót nem kezdett az AQMI ellen, meglehetősen frusztrálta Mali partnereit. A hadseregnek nyújtott adományok kapcsán az Egyesült Államok is cselekvésre – az Aqmi bázisok felszámolására és a jobb határőrzéssel a kábítószer-ellenes harcra – ösztönözte a bamakói Koulouba, azaz az elnöki palota lakóját. ATT a cselekvés hiányát a megfelelő eszközök és a szükséges együttműködés hiányával magyarázta: „Nem azért vagyunk, hogy látványos, ámde haszontalan műveleteket hajtsunk végre vagy egyeseknek örömet okozzunk. Közös akciókra van szükség.” (jeuneafrique.com 2011.11.14.)

„2010. áprilisban a Szahel-övezet országai közül Algéria, Mauritánia, Mali és Niger vezérkari főnökei úgy döntöttek, hogy a terrorizmus elleni harcra kiképzett fegyveres erőinek a létszámát a következő másfél évben 25.000-ról 75.000 főre emelik.”

2010. áprilisban a Száhel-övezet országai közül Algéria, Mauritánia, Mali és Niger vezérkari főnökei úgy döntöttek, hogy a terrorizmus elleni harcra kiképzett fegyveres erőinek a létszámát a következő másfél évben 25.000-ról 75.000 főre emelik. Egy általuk kidolgozott biztonsági terv lehetővé tette, hogy az említett országok – szükség esetén – támaszkodhatnak az algériai hadsereg katonai segítségnyújtására. Az érintett országok vezérkari közötti biztonsági koordinációs irodát az algériai Tamanrasset-ben állították fel.

Három nappal a vezérkari főnökök találkozója után a négy ország titkosszolgálati vezetői találkoztak Algírban az iszlamista csoportokra vonatkozó információk közös kezelése céljából. Nyugati diplomaták és katonai vezetők óvatosan reagáltak ezekre a fejleményekre, hiszen a bejelentett regionális kooperációk sorsát mindig bizonytalanná teszik a közösen megfogalmazott célokhoz (terrorizmus elleni harc) rendelt eszközök elégtelensége vagy az alkalmazandó módszerek mikéntje körüli viták. Ez esetben is kiderült, hogy a szükséges katonai erővel, katonai eszközökkel és tapasztalatokkal rendelkező Algériával, mint regionális hatalommal összevetve Mali, Mauritánia és Niger nem rendelkezik sem megfelelő katonai erővel, sem megfelelő katonai eszközökkel. (plus.lefigaro.fr 2010.09.20.)

Úgy tűnt tehát, hogy a probléma megoldásának a kulcsa Algír kezében van. A nyugati országok képviselői gyorsabb fellépésre ösztökélték az algériai vezetést, ám az algériai, sőt a mali sajtó is azzal vádolta őket, hogy csak saját érdekeiket tartják szem előtt. De kiderült, hogy másfajta problémák is felmerültek: a közös – algíri

▲ Amadou Toumani Touré. Forrás: www.europarl.europa.eu

székhelyű – titkosszolgálati információs rendszer kialakítása során elhangzott az a javaslat, hogy ki kellene terjeszteni az együttműködést olyan szomszédos országokra is, mint Marokkó, Csád, Líbia. Ez a felvetés az algériaiak ellenállásán meghiúsult, Marokkó, de leginkább Líbia miatt. Az algériai vezetés semmiképpen sem akarta, hogy Kadhafi, líbiai elnök részt vegyen a dosszié kezelésében.

A közös biztonságpolitikai törekvések ellenére politikai feszültségek jellemezték Bamako és Algír kapcsolatát. A feszültséget kiváltó „néhány félreértés eloszlására” ATT 2011. október 24-27. között négynapos hivatalos látogatást tett az algériai fővárosban. Az algériai kormány nehezményezte, hogy a mali hatóságok 2010. februárban egy francia túszerzt cserébe szabadon engedtek négy Aqmi terroristát, melyek közül kettő algériai volt. Ezenkívül az algériai kormány ATT „laxizmusával” magyarázta az Aqmi észak-mali jelenlétét. Továbbá, az algériaiak felhőborítónak tartották („olaj a tűzre”) az egyik mali miniszter AFP-nek adott, névtelenséget kérő nyilatkozatát, mely szerint a tindoufi szaharávi menekülttáborból az „Aqmi szaharávi szárnya” rabolt el három európai humanitárius aktivistát. A mali elnök pedig azt vetette algériai tárgyalópartnerei szemére, hogy Algírban él az Azawadi Nemzeti Mozgalom politikai irodájának vezetője (Hama Ag Sid Ahmed), aki a tuaregek Líbiából való visszatérésével egy időben megbeszéléseket folytatott az algériai hatóságok képviselőivel a tuaregek „útitervéről”, amely ugyan a politikai párbeszédnek adott elsőbbséget, de nem zárta ki a fegyveres harcot sem. A feszültségek ATT elutazása után is fennmaradtak. (jeuneafrique.com 2011.11.27.)

De feszültség terhelte Mali és Mauritánia kapcsolatát is a közös ellenség elleni harcban. 2011. június 24-én harcok robbantak ki a mauritániai légierő harci gépei, valamint a hadsereg „Speciális intervenciók csoportja” és az Aqmi harcosai között Mali északnyugati részén, a mauritániai határtól hetven kilométerre fekvő Wagadou-i erdőben. A mauritániai katonai vezetés biztonsági okokból, az információk kiszivárogtatásának elkerülése végett, csak röviddel a támadás megkezdése előtt értesítette a mali kormányt, amely sérelmezte a késői tájékoztatást, egyes pártok, mint a Nemzeti Újjászületés Pártja pedig az ország szuverenitásának a megsértését kifogásolta. Igaz, a párt elnöke azt a kérdést is feszegette, hogy vajon miért nem harcol végre a mali hadsereg.

A mauritániai vezetés döntését valójában az motiválta, hogy a hónap elején közös mali-mauritániai akció megindítását tervezték, azonban Bamakóban előzetesen kiszivárogtak a támadással kapcsolatos információk, sőt a sajtó is közölte azokat. A mauritániai illetékesek azzal az erős sejtéssel éltek, hogy az Aqmi beépült a mali biztonsági szolgálatokba. (jeuneafrique.com 2011.07.06.) A két kormány közötti feszültség ellenére, a tisztogatási hadműveletbe később bekapcsolódtak mali szárazföldi egységek is, amelyek körbezárták az erdőt, de az iszlamista fegyveresek döntő többsége – átmenetileg – elmenekült.

Káoszba vivő államcsíny ATT ellen

2012 tavaszán a mali katonai- és államgépezet teljes összeomlását egy, az előzmények után talán nem váratlan esemény is felgyorsította. A lázadók elleni sorozatos

vereségek nyomán súlyos bizalmi válság alakult ki a mali hadseregen belül is: az aránytalanul nagyszámú és az elnökhöz hű főtiszti kar és a többnyire altisztek által vezetett harctéri egységek nagy része között. A feszültséget fokozta, hogy a mali hadseregbe besorozott tuareg katonák közül többen fegyveresen dezertáltak, s átálltak a lázadók soraiba.

Március 22-én a hadsereg egy – a Bamako melletti Katiban állomásozó – része, Amadou Haya Sanogo³⁰ százados vezetésével államcsínyt hajtott végre a „változások érdekében”, és eltávolította a hatalomból Amadou Toumani Touré elnököt. A puccsisták szerint, egy „korrupt, nepotista rezsim” vezetőjét, nyugati politikusok szerint viszont a « mali demokrácia atyját », a « béke emberét ». Egyébként az elnökválasztás első fordulója április 29-ére volt kiírva, s tizenöten jelöltették magukat, köztük több korábbi miniszterelnök és Dioncounda Traoré, a parlament elnöke.

Sanogo századosból, a CNRDRE³¹ vezetőjéből március 26-án egy rendelettel Mali államfője lett. Első intézkedéseivel felfüggesztette az alkotmányt és az intézmények működését, kijárási tilalmat rendelt el és lezárta a határokat. Ez utóbbi bejelentés csak szimbolikus értékű lehetett, hiszen Mali eddig sem volt képes a több ezer kilométeres határait megfelelően őrizni (Mali-Mauritánia közös határa 2.240 km, Mali-Algéria 1.300 km, Mali-Niger 800 km, Mali-Burkina Faso 1.000 km, Mali-Szenegál 419 km). (jeuneafrique.com 2013.02.01.)

Az Afrikai Unió felfüggesztette Mali tagságát, a Nyugat-Afrikai Államok Gazdasági Közössége³² (CEDEAO-ECOWAS) szankciók bevezetését és nyugat-afrikai katonák bevetését helyezte kilátásba, az ENSZ BT a demokratikusan megválasztott elnöknek a hatalomba való visszahelyezését és az esedékes elnökválasztás megtartását sürgette, Franciaország felfüggesztette támogatási programját és ugyancsak az

▲ Amadou Haya Sanogo. Forrás: oeildafrique.com

alkotmányos rend visszaállítását követelte, de nem követelte a megbuktatott elnöknek a hatalomba való visszahelyezését.

A hónap utolsó napján Sanogo, aki korábban ellenezte külföldi katonák megjelenését az országban, felszólította az alrégió országait, hogy nyújtsanak segítséget a lázadók előrenyomulásának megfékezésében. A probléma csak az volt, hogy előző nap a hozzá hú fiatal tüntetők megszállták a bamakói repülőtér leszálló pályáit, hogy megakadályozzák az érkező és a soros elnök, az elefántcsontparti államfő, Alassane Ouattara vezette, hat államfőből álló CEDEAO delegáció leszállását. A repülőgép így még a levegőben visszafordult és Abidjanban landolt, ahol az érintettek rendkívüli ülést tartottak. Ezt követően 72 órás ultimátumot kapott a junta, hogy állítsa helyre az alkotmányt, az intézményeket és adja vissza a hatalmat a civil politikusoknak, ellenkező esetben súlyos embargót vezetnek be a junta és az ország ellen. (france24.com 2012.03.30.) Sanogo százados kénytelen volt nyilvánosan bocsánatot kérni a CEDEAO államfőitől (parismatsch.com 2012.03.30.), majd április 1-én visszaállította az alkotmányt, engedélyezte az intézmények működését, de bejelentette, hogy a CNRDRE marad továbbra is az ország legfőbb hatalmi szerve. Erre a CEDEAO április 2-án Dakarbán tartott tanácskozásán azonnali hatállyal diplomáciai, gazdasági és pénzügyi embargót rendelt el Mali ellen.

Április 5-én a nyugat-afrikai regionális szervezet vezérkari főnökei Abidjanban tanácskoztak, hogy meghozzák azokat a szükséges döntéseket, melyek révén nyugat-afrikai egységeket telepítenek mihamarabb Maliba. A CEDEAO megbízásából Burkina Faso elnöke és külügyminisztere, mint közvetítő április 6-án Sanogo elnökkel aláírt egy egyezményt, amelyben vállalta, hogy visszaadja a hatalmat a civil politikusoknak (afrique.blog.lemonde.fr 2012.04.06.) és azt is, bár ezt a végsőkig ellenezte, hogy az ideiglenes elnöki teendőket az alkotmány rendelkezéseinek megfelelően a Nemzetgyűlés elnöke, Dioncounda Traoré fogja betölteni. Ugyanezen a napon megszüntették az embargót a nyugat-afrikai vezetők.

A szenegáli nagykövetségre (majd Szenegálba) menekült megbuktatott elnök, Amani Toumani Touré április 8-án formálisan is lemondott elnöki hatalmáról. A puccsot elítélő, s ellene következetesen fellépő CEDEAO megállapodást kötött a volt puccsistákkal egy 12 hónapos átmeneti időszakról, amely 40 nap elmúltával lépett életbe, s addig Dioncounda Traoré tölthette be az ideiglenes elnöki funkciót. Traoré hamarosan kinevezte a miniszterelnököt, Cheik Modibo Diarrát.

Eközben a lázadó laikus tuaregek és a hozzájuk csatlakozó iszlamisták folyamatosan foglalták el az ország északi és keleti részét, illetve az ott található nagyobb városokat (Gao, Timbuktu, Kidal). Az MNLA április 6-án bejelentette, hogy beszünteti a hadműveleteket és egyoldalúan kikiáltotta a laikus és demokratikus Azawadot, ami az ország kettéosztását eredményezte. (rfi.fr 2012.04.06.) A csaknem 800 ezer km²-es terület a három északi, a nagyobb városok neveit viselő régió (Gao, Timbuktu, Kidal) területével egyenértékű.

Sanogo százados továbbra is a hatalom első számú képviselőjeként viselkedett: külföldi és belföldi politikusokat, újságírókat fogadott Katiban. A Traoré kinevezését követő héten a CNRDRE tömeges letartóztatásokat hajtott végre a Touré-rendszerhez

köthető katonatisztek és politikusok köreiben. Valóban úgy tűnt, hogy a junta csak látszólag adta át a hatalmat és továbbra is a hatalom centruma. A puccsista százados az állam fontos ügyeiben úgy hozott döntéseket, hogy nem konzultált a politikai hatalom képviselőivel. Sokan vádolták, hogy megsérti az alkotmányos rendet, beavatkozik a hatáskörébe nem tartozó ügyekbe és a diktatúra felé viszi az országot.

Április 30-án súlyos összecsapások törtek ki Bamakóban és Katiban, amikor az ATT-hez hű mintegy háromszáz fős egység, a « vörös sapkás » ejtőernyős kommandó, Abidine Guindo ezredes irányításával sikertelen ellenpuccsot hajtott végre a puccsisták ellen. Az ország legnagyobb garnizonjában állomásozó és a Sanogo irányítása alatt álló « zöld sapkás » szárazföldi erők leverték az ellenpuccsot. A tűzharcok során 15 fegyveres veszítette az életét, a « zöld sapkások » sok « vörös sapkást » letartóztattak. (journaldumali.com 2012.04.30.)

Időközben a CEDEAO úgy döntött, hogy az egyéves átmeneti periódusra Dioncounda Traorét bízza meg az ideiglenes elnöki teendőkkkel, ami május 22-étől kezdődött volna, s erről egyezményt írt alá Sanogoval. Egy nappal korábban a puccsisták és a támogatóik által felheccelt – CEDEAO- és Traoré ellenes jelszavakat skandáló – tömeg tört be az elnöki palotába, ahol súlyosan bántalmazták a 70 éves Dioncounda Traorét, akit két nappal később Franciaországba szállítottak gyógykezelésre. (france24.com 2012.05.21.) (A repülőgép felszállását két órán keresztül megakadályozták a Sanogohoz hű katonák.) Az elnöki palota megtámadása másnapján Sanogo századost hívei kikiáltották ideiglenes elnöknek, s követelték, hogy Dioncounda Traoré adja át neki a helyét. Ezt az akciót a CEDEAO energikusan megtorpedózta.

Dioncounda Traoré július 27-én tért vissza párizsi gyógykezeléséről, s egyrészt a bamakói repülőtéren bejelentette, hogy megbocsát a támadóinak, másrészt hozzáfogott a nemzeti egységkormány felállításához és a választások előkészítéséhez. (leparisien.fr 2012.07.27.) Figyelmeztető jel volt számára, hogy az április 17-én általa kinevezett miniszterelnököt, a nemzetközi hírű asztrofizikust, távollétében mind többen bírálták politikusi alkalmatlansága miatt, így saját pártja is (Szövetség a demokráciáért Maliban). Bamakóban több alkalommal tüntetés zajlott Észak-Mali felszabadításáért, ahol néhány önszerveződő fegyveres milícia sikertelen támadásokat indított iszlamista állások ellen.

Augusztus elején a hatalom még mindig a bénultság állapotában volt (plus.lefigaro.fr 2012.08.10.) a szükséges politikai kompromisszumok hiányában. A hatalom tehetetlensége nem remélt haladékokat nyújtott az iszlamistáknak, mivel működőképes kormány nélkül nem lehetséges nemzetközi katonai beavatkozás Észak-Mali felszabadításáért sem. Ezt pedig akkor már nagyon sokan „elkerülhetetlennek” ítélték a nemzetközi élet szereplői közül, mint például a francia védelmi miniszter, Jean-Yves Le Drian, aki december 11-én „nagyon komplexnek” minősítette a mali helyzetet, amikor a még mindig befolyásos Sanogo parancsára letartóztatták az éppen Párizsba készülő ideiglenes miniszterelnököt. Cheick Modibo Diarra több alkalommal is nemzetközi katonai beavatkozást sürgetett Észak-Mali felszabadításáért. Ezt a Dioncounda Traoré által a mali hadsereg megreformálásáért fele-

lós bizottság élére kinevezett ex-puccsista Sanogo százados ismét határozottan ellemezte. Kinevezése után kissé bombasztikusan úgy nyilatkozott, ha a hadsereg megfelelően fel lesz szerelve, egy hét alatt „kifüstöli” az ország északi részét júniustól megszállva tartó iszlamistákat.

Modibo Diarra, néhány órával a letartóztatása után a televízióban bejelentette saját és a kormánya lemondását. (nouvelobs.com 2012.12.11.) Az új miniszterelnök Django Sissoko lett, akit Amadou Sanogo jelölt.

Az iszlamisták győzelme a laikus tuaregek felett

Május végén tanácskozást tartottak az Ansar Dine (Iyad ag Ghali), az Aqmi (Abou Zeid, Mokhtar Belmokhtar és Nabil Makloufi, a Száhel övezetben a katibák akcióinak koordinátora), a Mujao (Hamada Ould Mohammed Kheirou) fő vezetői Timbuktaban, ahol megerősítették közös céljukat (dzsihád és a sária bevezetése az egész országban) és megállapodtak abban, hogy felosztják egymás között Azawad területét. Az Aqmi legfőbb vezetője (Abdelmalek Droukdel), egy néhány nappal korábban nyilvánosságra hozott üzenete szerint – mintegy óvásként a túlkapások ellen – azt javasolta a szalafistáknak, hogy „egy iszlám állam sikeres megteremtése érdekében fokozatosan vezessék be a sariát”.

E találkozó előtt a két tuareg szervezet, az Ansar Dine és a MNLA a francia hírügynökséghez, az AFP-hez eljuttatott „tárgyalási jegyzőkönyve” tanúsága szerint kinyilvánították az egyesülésre irányuló szándékukat. (rfi.fr 2012.05.27.) E szerint az „Ansar Dine és az MNLA bejelentetik önfeloszlatásukat Azawadban”, s egyúttal létrehozzák Azawad Iszlám Állam Átmenti Tanácsát (Conseil transitoire de l'État islamique de l'Azawad), illetve egy közös hadsereget Azawad biztonságossá tétele érdekében. A mali ideiglenes kormány azonnal elutasította egy iszlám állam létrehozását Észak-Maliban, a CEDEAO viszont úgy vélte, hogy a tuareg szervezetek fúziója reményt ad a politikai megoldás keresésére.

A fúzió szándéka azonban már másnap, a timbuktui találkozón zátonyra futott, ahol az MNLA képviselője nem volt hajlandó aláírni a találkozóról kiadandó közös nyilatkozatot, mert Iyad Ag Ghali olyan változásokat akart kikényszeríteni, amelyekről a korábbi egyeztetéseken nem volt szó, s ezekkel a laikus tuaregek nem tudtak egyet érteni.

A tuaregek taktikai – az Aqmi és a Mujao háttérbe szorítását szolgáló – természetellenes egysége nemcsak zátonyra futott, hanem újabb ellenségeskedésbe fordult és fegyveres összecsapásokba torkollott: július elején – a március végén együtt elfoglalt – Kidal mellett tüzet nyitottak egymásra az MNLA és az Ansar Dine fegyveresei. A tét a város ellenőrzése volt a sária bevezetése miatt. Június 27-én az iszlamista Mujao fegyveresei keveredtek harcba az MNLA fegyvereseivel Azawad ideiglenes fővárosa, Gao ellenőrzése miatt, ahol az MNLA főhadiszállása volt. Az összecsapások eredményeképpen a Mujao – a lakosság egy részének a támogatásával – kiűzte a városból a laikus tuaregeket, s Gao a kizárólagos ellenőrzése alá került. Az MNLA elismerte, hogy ezt a csatát elveszítette, de eltökéltséget mutatott a harc folytatására. (rfi.fr 2012.06.28.)

Ezután a tuaregek és az iszlamisták közötti konfliktus áterjedt mindhárom északi régióra. Július 17-re a tuaregek elveszítették az ellenőrzést a legfontosabb északi városok és agglomerációik felett. A mali ideiglenes kormány változatlanul tehetetlen volt ezzel a helyzettel szemben, s szóbeli támogatásánál többre nem futotta például Gao lakói tekintetében. S csupán csak morális felháborodásának adott hangot, amikor július elején a „333 szent városában”, Timbuktaban hét mauzóleumot romboltak le az Ansar Dine fegyveresei (májusban egyet már lerombolt az Aqmi). A válasznak szánt rombolás brutalitását csak fokozta az a tény, hogy 1988 óta az UNESCO világörökségi listáján szereplő mauzóleumok néhány nappal korábban – a mali kormány kezdeményezésére – felkerültek az UNESCO veszélyeztetett világörökségi listájára. („Mi muzulmánok vagyunk, az UNESCO meg micsoda?” – tette fel a kérdést az Ansar Dine egyik vezetője). (lemonde.fr 2012.06.30.)

„A mali ideiglenes kormány változatlanul tehetetlen volt ezzel a helyzettel szemben, s szóbeli támogatásánál többre nem futotta például Gao lakói tekintetében. S csupán csak morális felháborodásának adott hangot, amikor július elején a „333 szent városában”, Timbuktaban hét mauzóleumot romboltak le az Ansar Dine fegyveresei.”

Augusztusban a Mujao szóvivője bejelentette mindenfajta nyugati zene rádióbeli sugárzásának tilalmát egész Észak-Mali területén (jeuneafrique.com 2012.08.22.), miközben több kéz- és/vagy lábcsonkítást követtek el lopásért, fiatal párok megkövezését házasságon kívüli kapcsolatért, korbácsolást cigaretta- és alkoholfogyasztás miatt – mindezeket a sária nevében. Az iszlamista zsarnokság ideje alatt Észak-Mali lakosságának az a része, amely nem működött együtt – félelemből, vallási meggyőződésből vagy éppen benzínért, élelmiszerért – az iszlamistákkal, folyamatos terrornak volt kitéve. (lemonde.fr 2012.08.09.) Az MNLA állások ellen indított iszlamista támadások idején már több mint háromszáz ezer ember menekült el lakhelyéről, részben a szomszédos államokba, részben az ország déli részére. (msf.fr 2012.06.26.) A Mujao szeptember elején elfoglalta a még kormányellenőrzés alatt álló Mopti régióban található Douentza városát, s rövid idő alatt felszámolta az önvédelmi erőket. Ettől nem messze fekszik Sévaré, ahol egy fontos légi kikötő van, amelynek nagy szerepe lehet a nemzetközi erők telepítése során. Ezt követően az Egyesült Front a Demokrácia és a Köztársaság Megmentéséért³³ (FDR) azt követelte a köztársasági elnöktől, hogy haladéktalanul forduljon a CEDEAO-hoz, az AU-hoz és az ENSZ-hez, hogy a nyugat-afrikai katonákat minél előbb telepítsék az országba és segítsék a mali fegyveres erőket a nemzeti terület felszabadításában. (news.abamako.com 2012.09.04.)

Politikai megoldás és/vagy katonai beavatkozás?

A politikai megoldásban érdekelt nemzetközi közösség mindenekelőtt a tuaregekkel való tárgyalást preferálta, így akarta az iszlamistákról leválasztani őket, illetve azo-

kat elszigetelni. A CEDEAO Burkina Faso elnökét és külügyminiszterét bízta meg a közvetítő tárgyalások megszervezésével.

Egyúttal azonban – különféle ellenállások, s egymásnak ellentmondó megfontolások közepette – folytak a katonai beavatkozás előkészületei is. Mint fentebb kiderült, a CEDEAO már az államcsíny után közvetlenül kilátásba helyezte nyugat-afrikai katonák Maliba küldését, de akkor még nem volt egészen világos ki ellen vetné be fegyveres erőit: a lázadó tuaregek vagy a puccsisták ellen? Hat-hét hónap alatt azonban világossá vált, hogy az első számú ellenséget, a speciális sivatagi harcokra igen jól kiképzett, a legmodernebb fegyverekkel felszerelt és nagy tüzereővel rendelkező iszlamisták jelentik, miként az is, hogy a nyugat-afrikai államok által felajánlott kontingensek (Nigéria 1.200 fő, Niger 675 fő, Burkina Faso 500 fő, Szenegál 500 fő) pénz-, fegyver- és eszközhiányban szenvednek, valamint nélkülözik a speciális kiképzést.

A francia katonai beavatkozásokat idéző „Françafrique” hagyományával deklaráltan szakítani akaró francia köztársasági elnök, François Hollande többször is nyomatékosan kizárta a francia beavatkozást („Franciaország nem avatkozhat be az afrikaiak helyett”), de készen állt logisztikai, kiképzési és anyagi támogatást nyújtani. (lefigaro.fr 2012.10.12.)

Az ENSZ BT 2012. október 12-én hozott 2071. sz. határozata lehetővé tette az Afrikai Uniónak és a Nyugat-Afrikai Államok Gazdasági Közösségének, hogy negyven nap alatt kidolgozzanak egy tervet az iszlamista hatalom felszámolására Mali északi részén.

De folytak a kulisszák mögött is a fegyveres beavatkozás előkészületei. Az Afrikai Unió bizottsági elnökasszonya, a dél-afrikai Nkosanza Dlamini Zuma november második hetében Párizsban tett látogatást, ahol a francia elnökkel folytatott megbeszéléseket. A sajtó képviselői előtt tett rövid nyilatkozatában kitért arra, hogy az afrikai kontinentális szervezetnek november 27. előtt kell az ENSZ számára kidolgoznia Észak-Mali visszafoglalásának műveleti tervét. De, amennyiben Maliban megteremthető a béke és helyreállítható az ország területi integritása háború nélkül, annál jobb – hangsúlyozta az afrikai politikusnő.

Néhány nappal korábban a CEDEAO abujai rendkívüli csúcsertekezletén a regionális szervezet vezetői jóváhagytak egy katonai tervet, amely 3.300 nyugat-afrikai katonát Maliba küldését irányozta elő a mali hadsereg ütőképességének megerősítése céljából, melynek az elnevezése „Malit támogató nemzetközi misszió”³⁴ lesz. Ettől kezdve a nyugat-afrikai vezetők az ENSZ BT határozatára vártak, másfelől egyre több nehézséggel szembesültek mind a haderő telepítésének előkészületei során, mind annak a telepíthetősége kapcsán.

Talán nem volt véletlen, hogy Dlamini Zumával azonos napon látogatott a francia fővárosba Carten Ham tábornok, az Africom főparancsnoka, aki újságírói kérdésre nem zárta ki a külföldi katonai beavatkozást, de hangsúlyozta, hogy az csak „hónapok múlva” következhet be, hiszen sok időre van szükség, hogy a mali hadsereg harcképes állapotba kerüljön. Talán az sem volt véletlen, hogy éppen akkor Párizsban tartózkodott az MNLA egyik vezetője, Hama Ag Mahmud, aki egy nem-

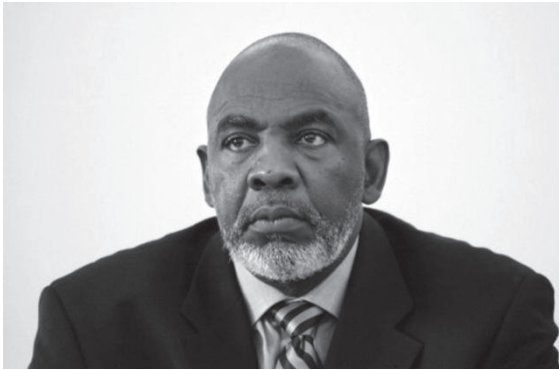
zetközi sajtó tájékoztatón kijelentette, hogy a tuaregek elleneznek mindenfajta külföldi beavatkozást, mert ők maguk képesek Azawad felszabadítására az iszlamista megszállók ellenében. (leparisien.fr 2012.11.14.)

Az USA és az ENSZ is hűteni látszott a gyors nyugat-afrikai katonai beavatkozással kapcsolatos várakozásokat. Az amerikai kormány nem tartotta hatékonynak az iszlamisták elleni harchoz a CEDEAO által összeállított nyugat-afrikai haderőt és ezért ellenezte is annak idő előtti telepítését. Romano Prodi az ENSZ főtitkár Száhel-térségbeli megbízottja pedig 2012. november 20-án Rabatban annak a véleményének adott hangot, hogy „katonai beavatkozásra legkorábban csak 2013 szeptemberében kerülhet sor”. (jeuneafrique.com 2012. 11.20.) Addig is a politikai megoldás keresését kell előnyben részesíteni: tárgyalni kell a tuaregekkel, beleértve az Ansar Dine iszlamistáit is, de nem lehet tárgyalni a terroristákkal (Aqmi, Mujao). Ez utóbbi kérdésben szinte mindenki egyet értett.

November végén Ban Ki Mun ENSZ-főtitkár elkészítette jelentését a BT számára, melyben bármiféle katonai beavatkozás előtt a tuaregekkel való politikai párbeszéd prioritását hangsúlyozta, de katonai erő alkalmazását a dzsihadistákkal szemben előbb-utóbb maga is szükségesnek tartotta. Ezt a foratókönyvet erősítette meg ugyanaznap a Párizsban tartózkodó Bilal Ag Achérif, az MNLA főtitkára, aki a külügyminisztérium Száhel-térségbeli képviselőjével, Jean-Félix Paganon-nal tárgyalva, kifejtette mozzalma álláspontját: „Politikai megoldást kell találni azokra a kérdésekre, melyek szembe állítanak bennünket Malival. Ezután lehet majd kidolgozni egy hatékony tervet az Azawadot megszállva tartó dzsihadisták végleges kiűzésére.”

A mali miniszterelnök, Cheick Modibo Diarra, a francia külügyminiszterrel, Laurent Fabius-szel tárgyalt ugyanaznap a francia fővárosban egyrészt a politikai folyamatok alakulásáról, másrészt az ENSZ BT nagyon várt határozatáról, ami felhatalmazást adna küldöndi katonai erő alkalmazására az iszlamisták ellen. A mali miniszterelnök és az MNLA vezetője egymással nem találkozott Párizsban, de nyilvánosságra került annak a háromoldalú találkozóinak a helyszíne (Ouagadougou) és időpontja (december 3.), melyen az MNLA, az Ansar Dine és a mali kormány képviselői vesznek részt. (jeuneafrique.com 2012.11. 29)

Nem meglepő, hogy Idriss Déby csádi elnök december 5-én a francia köztársasági elnökkel a mali katonai beavatkozásról Párizsban tárgyalva bírálta a « totális konfúziót », ami a nemzetközi erők Maliba történő telepítését övezi. François Hollande kifejtette, hogy minél szélesebb körű afrikai koalíciós erő létrejöttét tartaná kívánatosnak a mali hadsereg támogatására. Utalt arra is, hogy az AU nem zárta ki, hogy a 3.300 fős nyugat-afrikai kontingenshez csatlakozhatnak más régiókból is harcoló alakulatok. A csádi elnök viszont kitérő választ adott csádi csapatok Maliba küldését illetően, s úgy fogalmazott, hogy « ma nem az a kérdés, hogy Csád küld-e csapatokat vagy sem, hanem először arra volna szükség, hogy a maliak mondják meg nekünk, valójában mit akarnak és a CEDEAO közöljön velünk egy útitervet ». Azzal a francia megfigyelők tisztában voltak, hogy Csád értékes szövetségese lehetne a nyugat-afrikai és mali erőknek, hiszen a csádi hadsereg tagadhatatlan harci tapasztalatokkal rendelkezik sivatagi körülmények között. (lefigaro.fr 2012.12.05.)

▲ Cheick Modibo Diarra. Forrás: www.la-croix.com

Az ENSZ BT 2012. december 20-án végre meghozta a sokak által várt 2085. sz. határozatát, amely felhatalmazást adott a CEDEAO által létrehozott „Malit támogató nemzetközi misszió” (MISMA) egyéves időtartamú bevetésére, abból a célból, hogy a mali hadsereggel közösen felszabadítsák az iszlamisták megszállása alól Észak-Malit. A határozat szorgalmazza a politikai megbékélést, választások tartását (amint technikailag lehetséges lesz) és az alkotmányos rend helyreállítását, de nem határozta meg a telepítés időpontját. (wsws.org 2013.01.07) Megemlítendő, hogy a határozatot Algéria élesen bírálta, mert ellene van mindenféle idegen katona telepítésének a Száhel-övezetben.

Gyors döntés a nemzetközi beavatkozásról

2012. december 31-én Dioncounda Traoré, ideiglenes elnök a nemzethez intézett újrési jókívánásokor kijelentette, hogy a kormány nem vár « több hónapig » a felszabadító támadás megkezdésével és a mali hadsereg a harcok élvonalában lesz. A beszéd nyomán Iyad Ag Ghali 2013. január 3-án egy közleményt hozott nyilvánosságra, mely szerint az Ansar Dine felmondja az Ouagadougouban aláírt háromoldalú tűzszüneti megállapodást, azzal vádolva a kormányt, hogy « zsoldosokat toboroz » Azawad megtámadásához, és így elsőként ő maga szegte meg a tűzszünetet. Iyad Ag Ghali ugyanakkor azt is jelezte, hogy később hajlandó ismét tárgyalóasztalhoz ülni, és a nyomásgyakorlás érdekében számos szalafista harcosa gépfegyverrel felszerelt dzsipeken megindult az ország déli része felé. (france24.com 2013. 01.04.).

Néhány nappal később az Ansar Dine, az Aqmi és a Mujao fegyveres osztagai mellett az Al Kaida és a Boko Haram terroristái is, több száz platós dzsippel érkezve, demonstratív találkozót tartottak Timbuktu és Douentza között fekvő Bambara Maoudé településen, hogy – egyes iszlamista források szerint – nyomást gyakoroljanak a január 10-ére kitűzött újabb ouagadougoui háromoldalú tárgyalási forduló szereplőire. Más iszlamista források szerint azonban azért gyűltek össze, hogy koordinálják a következő támadást, melynek során ettől délre fekvő településeket (Konna, Diabaly, Sévaré) akarnak elfoglalni, hogy Sévaré várostól nyolcvanöt kilométerre délre (Sofaráig) kiterjesszék a sária uralmát. Ezzel valójában – egy

esetleges támadásra készülve — azt a védelmi övezetet akarták tovább erősíteni, amit már néhány hónapja elkezdtek kiépíteni a mali-mauritániai határnál található Lérétől Bambara Maoudén és Douentzán át a mali-burkinai határnál fekvő Boniig. (maliweb.net 2013.01.07.)

Január 10-én az iszlamista fegyveresek nagy erővel lerohanták a Mopti régióban található, a sivatagos Észak-Mali kapujának tekintett, a hatszáz kilométerre lévő főváros, Bamako védelme szempontjából stratégiai jelentőségű Konna városát, amely Azawad és Mali határán, a Bamako-Gao országos főútvonal mentén fekszik. A városban állomásozó megerősített, de a támadás erejétől meglepett mali biztonsági erők némi ellenállás után súlyos veszteségeket szenvedve, szinte mindent hátrahagyva elmenekültek Sévaré felé (hivatalosan taktikai visszavonulást hajtottak végre). A mali elnök még aznap az ENSZ-hez (Ban Ki Mun) és Franciaországhoz (François Hollande) fordult segítségért a fegyveres iszlamista csoportok offenzívájának visszaszorításához. Az ENSZ BT azonnal rendkívüli ülést tartott és « mély nyugtalanságát fejezte ki [...] a jelzett terrorista támadások miatt », valamint kérte a nemzetközi erők « gyors telepítését » Maliba. (france24.com 2013.01.11.)

Az ENSZ BT diplomatai még akkor este a sajtó képviselői számára közölték, hogy Mali Franciaországtól konkrétan « katonai segítséget » kért. Gérard Araud, Franciaország ENSZ nagykövete másnapra ígérte kormánya választát. (lefigaro.fr 2013. 01.11.) A francia nagykövet nyilatkozatában kiemelte: « Franciaország Mali barátja, népe és hatóságai oldalán áll, különösen a jelenlegi körülmények között ». Ezzel, mintha előre utalt volna kormánya másnapra döntésére. Susan Rice, az Egyesült Államok ENSZ nagykövete, aki nem sokkal korábban egyszerűen « egy nagy szarnak » minősítette a MISMA bevetettségét és harci képességét, azt emelte ki, hogy « Bamako külső segítséget kért, s különösen Franciaországtól ». Dioncounda Traoré François Hollande-nak írt levelét az amerikai nagykövet így foglalta össze: «Franciaországnak küldött SOS ». (liberation.fr 2013. 01.11.)

Francia és afrikai beavatkozás

Január 11-én a francia köztársasági elnök rövid nyilatkozatban jelentette be, hogy « Franciaország nevében válaszolt a nyugat-afrikai országok által támogatott Mali elnökének segítségkérésére. Következésképpen a francia fegyveres erők [aznap] délutántól támogatást nyújtanak a mali egységeknek, hogy harcoljanak a terrorista elemek ellen » és védelmet nyújtanak a Maliban élő hatezer francia állampolgárnak is. (voltairenet.com 2013. 01.11.)

Első lépésben a francia légierő helikopterei és repülőgépei az iszlamista konvojokat bombázták, melyek Konnától délre, Sévaré (55km) és Mopti (65km) felé tartottak. Franciaország a Serval (Sivatagi macska) hadművelet keretében hamarosan mintegy négyezer szárazföldi katonát és több katonai repülőgépet és helikoptert is telepített Maliba az afrikai (Szenegál, Csád, Elefántcsontpart, Burkina Faso) katonai bázisairól, de repülőgépek érkeztek Franciaországból is. A francia katonák a mali hadsereg katonáival együtt észak felé haladva fokozatosan – többször súlyos harcok árán – kiszorították az iszlamistákat. Megkezdődött a MISMA telepítése is,

ám a nyugat-afrikai katonák többsége Mali déli részén maradt, többnyire különféle objektumok őrzését látták el. A Serval és a MISMA műveletekhez Nagy-Britannia, Kanada, az Egyesült Államok, Németország, Belgium, Dánia nyújtott logisztikai támogatást, sőt Putyin orosz elnök is felajánlotta segítségét.

Öt nappal a Serval művelet megkezdése után a csádi elnök is bejelentette, hogy 2.400 csádi katonát küld Maliba, akik nem integrálódnak a MISMA-ba, csak koordinálnak vele (március elején azonban ők is integrálódtak a MISMA-ba). A csádi katonák január 26-án Niger felől érkeztek Észak-Kelet Maliba az addigra már 4.000 főre nőtt francia szárazföldi csapatok támogatására. (lemonde.fr 2013. 03.04)

François Hollande február 2-án Mali két városába – Bamako, Timbuktu – látogatott: a francia zászlókat lengető maliak felszabadítóként ünnepelték. A látogatással lezárult a francia beavatkozás első szakasza, ugyanis döntés született arról, hogy a francia katonák folytatják Észak-Mali felszabadításában való részvételüket, ami addig hozzávetőlegesen napi egymillió euróba került Franciaországnak.

Az MNLA is részt vett az iszlamisták üldözésében és már bevonultak Kidalba, amikor megérkeztek a francia és mali csapatok is a városhoz. A tuaregek kikötötték, hogy az ideiglenes fővárosuknak tekintett városba a mali katonák, akik addig sok helyen követtek el atrocitásokat, nem léphetnek be. Az MNLA mellett jelen voltak a városban az Azawadi Iszlám Mozgalom³⁵ (MIA) fegyveresei is (e tuareg mozgalom az Ansar Dinéből vált ki januárban, mert nem értett egyet Iyad Ag Ghali stratégiájával). A francia katonák a város repülőterét ellenőrzésük alá vonták, s a csádi katonákkal együtt beszállásolták magukat a város egyik laktanyájába, a másikban a tuaregek voltak.

Timbuktu, Gao, Kidal, tehát a nagy északi városok felszabadítása után a Serval hadműveleten belül megkezdődött a « Panthère IV » (Párduc IV) hadművelet, melyet francia és csádi katonák folytattak az algériai határhoz közel fekvő, két magyarországnyi területű, a menekülő iszlamistáknak menedéket nyújtó Ifogák hegységrendszerében. Ennek a február 18-án kezdődött hadműveletnek a célja az « iszlamisták felkutatása,

▲ Francia katonák Maliban. Forrás: rt.com

< Dioncounda Traoré

Forrás: commons.wikimedia.org

beazonosítása és semlegesítése », hogy ne tudjanak többé ártani sem Maliban, sem a Száhel térségben. A francia és csádi katonákhoz később csatlakoztak mali katonák is, akik előtte speciális kiképzésen vettek részt, illetve igen jól felszerelt és kiképzett nigeri katonák is. De segítik őket a nagy hegyi helyismerettel rendelkező tuaregek is, mind az MNLA, mind a MIA részéről. A terroristák viszont a « Kamikaze » művelettel válaszoltak, mely szerint visszatámadtak a már megtisztított településekre, például Gaoba vagy Kidalba, vagy előjöttek rejtekhelyeikről, hogy öngyilkos merényletekkel ártsanak ellenségeiknek. (maliweb.net 2013. 04.05.) Az öngyilkos merényletekre és a gerillaharcra koncentráló stratégiát a Mujao választotta, szemben az Aqmi-val, amely a frontális harcmodort követte. Március 25-én Gaoba már harmadszor szivárogtak be a Mujao fegyveresei, s csaknem ötórás tűzpárbaj után sikerült őket ártalmatlanná tenni. A nagyvárosban jó helyismerettel és kapcsolatokkal rendelkeztek, hiszen Gaot – a tuaregek kiűzése után – ők tartották megszállás alatt.

A Tigharghâr-i (az egyik hegy neve) vagy az Ametettaï-i (annak egyik völgye) csata néven vonul be az iszlamisták ellen folytatott nemzetközi harc történetébe a « Párduc IV » hadművelet. Itt volt az Aqmi egyik bázisa, melyet Abou Zeid, körzetparancsnok vezetésével négyszáz iszlamista fegyveres védett. Abdelmalek Droukdel, az Aqmi vezetője és főparancsnoka nem volt Észak-Maliban, Algériában maradt.

Az afgánisztáni hegyi sajátosságokat és nehézségeket idéző tisztogatási műveletben részt vevő mintegy négyezer francia és csádi katona sokszor igen kemény, sok áldozattal járó harci cselekménybe bonyolódott a fanatikus iszlamista fegyveresekkel, akik között már a szaharávi Polisario Front fegyveresei is harcoltak. (Szakértők szerint harmincezer katonára lett volna szükség a hegyrendszer hermetikus körülzárásához. Így összességében több száz dzsihadista fegyveres elmenekült, többsége Líbiába, de megjelentek Tunéziában is.)

Március végén az AFP közzétett egy halotti statisztikát, mely szerint a nemzetközi beavatkozás kezdetétől 63 mali, 26 csádi és 5 (azóta már 6) francia katona, valamint – becslések szerint – 600 iszlamista harcos veszítette az életét. (leftigaro.

fr 2013.03.28.) (Ehhez jön a sebesültek száma, ami csak a francia katonák esetében száznál több.) DNS-vizsgálatokkal bizonyított tény, hogy életét veszítette Abu Zeid, a kegyetlen terrorista vezér, s bár Idriss Déby, csádi elnök szerint, Mokhtar Belmokhtar, a másik hírheht volt Aqmi-vezér is elhunyt a harcokban, ezt a bejelentést a francia illetékes hatóságok, DNS-vizsgálat híján, nem tartották hivatalosnak. Mindamellet a koalíciós erők a sziklás-barlangos helyek átvizsgálása során több tonnányi lőszert, gránátot, rakétát, könnyű- és nehézfegyvereket, szállító- és harci járműveket találtak. (Úgy tűnik, Mokhtar Belmokhtar valóban nem halt meg: a nigéri Agadezben és Arlitban május 23-án elkövetett, 24 halálos áldozattal és sok tíz sebesülttel járó terrorista merényleteket Belmokhtar « Vérszerződők » nevű fegyveres csoportja és a Mujao együttesen hajtotta végre. Az « Abu Zeid » nevű műveletet – szóvivője szerint – Belmokhtar felügyelte.)

„Az ENSZ főtitkár-helyettese üzent a tuaregeknek is, amikor nyomatékositotta: ez az ENSZ misszió nem békefenntartó céllal érkezik, tehát nem Észak-Mali és Dél-Mali határvonalára telepítik. Elsődleges feladata Mali területi integritásának maradéktalan helyreállítása lesz.”

Április 2-án megkezdte működését a francia François Lecointre tábornok vezetésével az EU kiképző missziója³⁶, melyben húsz EU tagállam, köztük 10 fővel Magyarország is képviselteti magát. Az 500 fős katonai kontingesből 200 fő a mali katonák – négy, 600-700 fős zászlóalj kiképzésével foglalkozik két-háromhónapos időtartam alatt. A misszió egyéb feladatai közé tartozik a mali hadsereg (a katonai puccs során szétesett) parancsnoki struktúrájának működőképessé tétele és hatékonyságának javítása, logisztikai támogatás nyújtása harci cselekményekhez, kiemelt személyek őrzése, a civilek és az emberi jogok védelme.

Edmond Mulet, az ENSZ békefenntartó műveletekért felelős főtitkár-helyettese március 16-án Bamakóban bejelentette, hogy júliustól az ENSZ stabilizációs missziója veszi át a francia hadsereg és a MISMA helyét, miközben a francia katonák április végén megkezdik a kivonulásukat Maliból (4.000 főből 2.000 fő marad az ENSZ stabilizációs missziójának telepítéséig, és további 1.000 fő az év végéig). A « kék sisakosok » létszáma 12.600 fő lesz, ami magában foglalja a jelenlegi 6.300 fős afrikai kontingens jelentős részét, de katonákat küld például Elefántcsontpart, Mauritánia, Burundi is. Az ENSZ főtitkár-helyettese üzent a tuaregeknek is, amikor nyomatékositotta: ez az ENSZ misszió nem békefenntartó céllal érkezik, tehát nem Észak-Mali és Dél-Mali határvonalára telepítik. Elsődleges feladata Mali területi integritásának maradéktalan helyreállítása lesz. (jeuneafrique.com 2013. 03.17.)

Utószó

Az elnökválasztás első fordulóját július 27-ére tüzték ki az ország egész területére, beleértve a tuaregek által ellenőrzött és igazgatott Kidal régiót is, ahová a mali állam

képviselői (kormány megbízott, biztonsági erők stb.) még május végéig sem léphetek be. A CEDEAO megbízásából Blaise Compaoré Burkina Faso elnöke próbálja rávenni a tuaregeket elutasító – a mali kormányt, a nemzetközi közösséget, s így a francia államfőt is mind inkább irritáló – álláspontjuk feladására.

Vajon, ha a nemzetközi közösség képes lesz felszámolni a Száhel-térség egésze mellett Európa biztonságára is veszélyt jelentő iszlamista koncentráció utolsó veszélygócait is Észak-Maliban és helyreáll az ország területi integritása, valamint ismét választott elnöke lesz az országnak, kiálszik-e ettől a « kék emberek » évtizedes – csak a sivatag végtelenségéhez mérhető – szabadságvágya? Nem, de úgy tűnik, hogy ennek ismét súlyos ára lesz, ugyanis június elején Kidal városában az általuk rabszolgáknak tekintett „fekete bőrű” lakosok ellen „faji tisztogatásba” kezdtek. A mali kormány utasítására a hadsereg egységei megindultak Kidal felé, s június 5-én a tuaregekkel folytatott harcok után bevették Anefis települést, amely száz kilométerre délre található Kidaltól... ☀

Jegyzetek

- 1 Mali területe 1.240.198 km², valamivel nagyobb területtel rendelkezik (1.267.000 km²) a szomszédos Niger.
- 2 Az 1957-58-ban két rövid életű francia kormányban államtitkári funkciót betöltő pán-afrikánista és szocialista Modibo Keita 1960-1968 között volt a Mali Köztársaság elnöke. 1962-ben kilépette Malit a nyugat-afrikai valuta közösségből és bevezette a mali frankot. Államosította az ország gazdaságát, miközben olyan ellenzéki politikusokat börtönöztetett be, akik korábban a francia Nemzetgyűlés képviselői voltak. 1967-ben elindította az « aktív forradalom » időszakát, felfüggesztette az alkotmányt és megeremtette a Forradalomvédelmi Nemzeti Bizottságot (Comité national de défense de la révolution). A « forradalom » szellemétől áthatott „népi milíciák” erőszakosan léptek fel társadalmi csoportokkal ellen, s ez a tény, illetve a mali frank nagyarányú leértékelése széleskörű társadalmi elégedetlenséget váltott ki. Modibo Keita elnök hatalmát Moussa Traoré főhadnagy katonai puccsal döntötte meg. A katonai junta Keitát börtönbe vetette, ahol 1977-ben megmérgezték. Moussa Traoré 1991-ig volt Mali elnöke, diktatúráját Amadou Amani Touré szintén katonai puccsal számolta fel, aki később engedélyezte a többpárti rendszert és kiírta az első szabad választásokat.
- 3 Bambara (32%), fulbe (14%), szenufo (12%), szoninke (9%), tuareg (7%), szongáj (7%), malinke (7%), dogon (4%), diula (3%), bobo (2%), arab (1%), egyéb (2%) Forrás: A világ országai. Földrészenként, tájanként, Topográf Térképészeti Kft, 2008. 292. o.
- 4 Mali határkonfliktusba keveredett Mauritániával 2007-ben, Szenegállal 2008-ban, Burkina Fasoval 2006-ban illetve Mali és Burkina Faso között 1974-ben és 1985-ben rövid ideig tartó háború is kirobbant a határokon átnyúló, 160 km hosszú és 30 km széles Agacher-övezetben, ahol kutatók földgázmezőt találtak, amely kitermelésére mindkét kormány egymás ellenében igényt tartott.
- 5 Az évszázadok óta nomád életmódot folytató, állattenyésztéssel, sivatagi karavánvezetéssel foglalkozó, a berber népcsoporthoz tartozó tuaregek hierarchikus törzsi konföderációkban élnek, saját nyelvvel (tamaseqh), saját írással (tiffinagh) rendelkeznek. Népszámszámukat nehéz megbecsülni, de mintegy 1,5 millióra teszik, ebből 550.000-en élnek Maliban, 800.000-en Nigerben, 50.000-en Algériában és Marokkóban, a fennmaradók Burkina Fasóban és Líbiában.
- 6 A levél hivatkozási alapja volt, hogy Mali függetlenné válása előtt a IV. Köztársaság egyik utolsó francia kormánya a Francia Unió keretében megpróbálta leválasztani és területileg összekapcsolni az algériai, francia szudáni, nigéri és csádi szaharai – a feltételezések szerint fémekben gazdag – régiókat, és 1957-ben létrehozta a Szaharai Régiók Közös Szervezetét

(Organisation commune des régions sahariennes – OCRS), amely formálisan 1963-ig, mint a Francia Köztársaság területi közössége létezett. A Maliban élő tuaregek (és kisebb számban arabok, mórok) támogatták az OCRS törekvéseit. Ld.: Au Mali, des siècles d'antagonismes. Le Monde. Geo et Politique. 2013.02.01.

- 7 Agadez
- 8 Mouvement populaire de libération de l'Azawad
- 9 1973 nyarán Kadhafi csapatai – köztük a tuaregeket is soraiban tudó Iszlám Légión – lerohanták a Csád északi részén húzódó 114.000 km² területű, a feltáró kutatások szerint urán – és mangánércben, illetve kőolajban gazdag Aozou-i övezetet. Csád elnöke, a diplomáciai kapcsolatokat Franciaországgal és Izraellel 1972-ben megszakító François Tombalbaye egy szerződésben elfogadta a líbiai megszállást, de cserébe azt kérte, hogy a líbiai vezető ne támogassa tovább a FROLINAT (Csádi Nemzeti Felszabadítási Front) fegyveres mozgalmát, amely az ország muzulmánjait állítólag diszkrimináló Tombalbaye kormány hatalma ellen lépett fel. Kadhafi ennek ellenére egy fél év múlva kiépített egy katonai bázist a megszállt övezetben. A csádi elnök hatalmát 1975-ben megdöntötték, s hatalomra Félix Malloum tábornok került, aki érvénytelenítette az elődje által Kadhafival kötött szerződést, s támogatta a líbiai rezsim ellen Csádból támadásokat indító líbiai ellenzékiet. Erre Kadhafi – történelmi jogokra hivatkozva – 1976-ban annektálta a megszállt Aozou-i övezetet. Malloum elnök hatalmát 1979-ben megdöntötték, s az új elnök a líbiaiak által támogatott Goukouni Oueddei lett, aki 1981. január elején bejelentette Csád és Líbia fúzióját. Ezt rossz szemmel nézték egyebek között a franciák és az amerikaiak, s az általuk támogatott Hissène Habré – akit Kadhafi egyszerűen arab-ellenesnek tekintett – 1982-ben megdöntötte Goukouni Oueddei hatalmát, s 1983-ban támadást indított az Aozou-i terület visszafoglalásáért. Francia katonai segítségnek köszönhetően az annektált terület 1987-ben visszakerült Csádhoz.
- 10 Accords de Tamanrasset
- 11 Pacte national
- 12 Alliance démocratique du 23 mai pour le changement
- 13 Accord d'Alger
- 14 A Prédikáció és Harc Szalafista Csoportja (Groupe salafiste pour la prédication et le combat-GSPC, amely 2007-ben az Iszlám Maghreb al-Kaidájává (Al Qaeda au Maghreb islamique – Aqmi) alakult át Oszama bin Laden egyetértésével és támogatásával.
- 15 Az Aqmi egyik vezetője, Mokhtar Belmokhtar emír, az illegális transzszaharai kereskedelem szimbolikus alakja („Mister Marlboro”) egy timbuktui nőt vett feleségül. De beházasodott az Aqmi, Száheli emírnének, a túszejtések miatt, de főleg a foglyok lefejezése miatt hírhedté vált Abou Zeid „katibájának” (fegyveres csoportjának) több tagja is.
- 16 Nagy visszhangot váltott ki az alábbi eset. 2009. november elején egy Venezuelából érkező, „kokaint és egyéb illegális árut” szállító Boeing 727-es repülőgép leszállt Gao városától kétszáz kilométerre, északra, a sivatagban. Miután a tíz tonnára becsült szállítmányt kipakolták, a drokkereskedők felgyújtották a repülőgépet. Kiderült, hogy több kábítószerkereskedő csoport is működik a Szaharában, s az is, hogy ebben az Aqmi is érdekelt. A lassan haladó – különféle gátló mechanizmusoknak kitett – vizsgálat során a mali hatóságok az első körben a tizenöt gyanúsított közül egy francia, egy spanyol és egy mali állampolgárt tartóztattak le, de az ügy kapcsán, voltak letartóztatások Marokkóban is. Ld.: «Boeing de la coke» au Mali: l'enquête progresse malgré les «pressions». 2011.07.07. http://www.lexpress.fr/actualites/1/monde/boeing-de-la-coke-au-mali-l-enquete-progresse-malgre-les-pressions_1000065.html Letöltve: 2011.07.10.
- 17 Az elmúlt években robbanásszerűen megnőtt a mecsetek száma például Bamakóban és Nouakchottban, de az iszlámnak ebben a térségben „újnak” és egyúttal „idegennek” tűnő értelmezései vagy áramlatai szemben állnak a helyi, évszázadok óta gyakorolt toleráns iszlámmal, amelynek képviselői különösebb nehézség nélkül együtt tudnak élni a száheli társadalmak animista vagy keresztény tagjaival, vagy éppen a laikus vagy a nyugati szokások,

értékek, életformák hordozóival. Ez tapasztalható a muzulmán többségű, de laikus államokban, mint például Szenegál, Burkina Faso (ahol az államfő, Blaise Compaoré melleleg római katolikus), vagy hosszú évtizedeken át tapasztalható volt Maliban is. Le Sahel de tous les dangers. 2012.03.21. www.slateafrique.com/36083/terrorisme-le-sahel-le-tous-les-dangers Letöltve: 2012.03.25.

- 18 Mouvement touareg du Nord-Mali
- 19 2005-ben például Kadhafi és a tuaregek vezetői Timbuktaban aláírták a Nagy Szaharai Föderáció megvalósításának a tervét.
- 20 Programme spécial pour la paix, la sécurité et le développement au Nord-Mali
- 21 Mouvement national de l'Azawad
- 22 Mouvement national pour la libération de l'Azawad
- 23 A kormány által felállított vizsgálóbizottság megállapította, hogy a gyilkosságok elkövetési módja (torokmetszés késsel) arra utal, hogy a tuaregek mellett a mészárlásban részt vettek az Aqmi terroristái is. De az is tény, hogy Ag Najimot személyes bosszú is vezérelte, amit megnyilatkozásaiban nem is leplezett: apját az első tuareg lázadás idején, 1963-ban szeme láttára lölték agyon mali katonák.
- 24 Mouvement arabe de l'Azawad – 2012. márciusban jött létre.
- 25 Ansar Dine, pontos neve: Jum'a Ansar al-din al salafiya (A vallás szalafista védelmezőinek csoportja), 2012. márciusban alakult Iyad ag Ghali vezetésével, aki az 1990-95 között zajló tuareg lázadások egyik legfőbb vezetője volt. Elsődleges célja a sária bevezetése Mali egész területén, később megelégedett azzal, hogy az általa ellenőrzött Timbuktu városban és régióban vezette be.
- 26 Mauritániai vezetési (Hamada Ould Mohamed Kheirou), de algériai és mali harcosokat is magában foglaló szalafista-dzsihadista Mujao (Mouvement pour l'unicité et le jihad en Afrique de l'Ouest – Az egyhitűség és a dzsihad mozgalma Nyugat-Afrikában) 2011-ben jött létre, célja a sária bevezetése egész Nyugat-Afrikában. Megalakulása után nem sokkal, három nyugat-európai (két spanyol és egy olasz) túszt ejtett a tindoufi (Algéria) szaharái menekülttáborból, s a túszoikat Maliba vitte. A laikus tuaregek kiszorítása után Gao városát és régióját ellenőrizte, ahol bevezette az iszlámtörvénykezés legdurvább formáit. A transzszaharai drogereskedelemnek is aktív tagja.
- 27 Ansar al Charia (Az iszlámtörvénykezés védelmezői) csoport először 2011-ben Jordániában alakult meg, majd a rá következő évben többek között Tunéziában, Líbiában, Marokkóban, Egyiptomban létesített egységeket.
- 28 A Boko Haram (A próféta tanításainak és a dzsihad terjesztésében elkötelezett nép) 2002-ben a Nigéria északi részén fekvő Borno Államban alakult. A Boko Haram jelentése hausza nyelven: „A nyugati nevelés bűn”. A kezdetben szalafista szekta, ma már dzsihadista terrorista szervezet alapvető célja volt a sária bevezetése az egész országban, később csak az ország északi részében. Folyamatosan támadja az államot, a keresztényeket. Mali jelenlétét „vallási okokkal” magyarázta. <http://maliactu.net/boko-haram-notre-presence-au-mali-se-justifie-par-des-raisons-religieuses> 2012.06.25. Letöltve: 2013.03.28.
- 29 44 „pick up” kisteherautót, 18 csapatszállító teherautót, 6 mentőautót, 17 db, járművekre felszerelt adó-vevő rádiót, 24 mobil- és taktikai telefont, valamint adattovábbító szoftvereket, katonai távcsöveket, éjjellátó szemüvegeket és egyéb éjjellátó készülékeket. De egy évvel korábban is kapott már a mali hadsereg a Pentagontól 40 „pick up” kisteherautót, telefonkészülékeket, egészségügyi berendezéseket.
- 30 Az Egyesült Államok kormánya számára kínos volt, hogy a puccsista Sanogo százados, az Egyesült Államokban légierő, gyalogos-és hírszerző tiszt képzéseken vett részt 2004-2010 között.
- 31 Comité national pour le redressement et la restauration de l'Etat (A demokrácia helyreállításának és az állam felemelésének nemzeti bizottsága)

- 32 Communauté Économiques des États de l’Afrique de l’Ouest – Economic Community of West African States
- 33 Front uni pour la sauvegarde de la démocratie et la république
- 34 Mission internationale de soutien au Mali (MISMA, angol rövidíté: AFISMA – African-led International Support Mission)
- 35 Mouvement islamique de l’Azawad
- 36 European Training Mission in Mali-EUTM, vagy Mission d’entraînement de l’EU (MEEU). A kiképzés nyelve a francia, lévén mali katonákról van szó.

Felhasznált források

- Foccart parle. Entretiens avec Philippe Gaillard [1995]. Fayard-Jeune Afrique. Paris, 225.o.
- « Le Soudan s’est proclamé ‘libre de tous ses engagements avec la France’; il a pris le nom de République du Mali ».
- Discret retour au pays pour Bahanga. 2011. 01.12. <http://www.jeuneafrique.com/Article/ART-JAWEB/20110112225722/discret-retour-au-pays-pour-bahanga.html> letöltve: 2013. 02.09.
- Rebelles touaregs: orphelins de Kaddafi. 2011.10.05. <http://www.jeuneafrique.com/Article/ARTJAJA2646p040.xm10/algerie-tchad-niger-libye-rebelles-touaregs-orphelins-de-kaddafi.html> letöltve: 2013. 03. 05.
- Mali: pourquoi une nouvelle rébellion touarègue est sur le point d’éclater. 2011.10.28. <http://www.jeuneafrique.com/Article/ARTJAWB201110280811321/Lybie-mali-rebellion-mouammar-kaddafi-mali-pourquoi-une-rebellion-touaregue-est-sur-le-ponit-d-eclater.html> letöltve: 2013. 03.17.
- U.o.
- Enlevement deux géologues français à Hombori. 2011. 11.24. <http://www.jeuneafrique.com/Article/ARTJAWEB20111124/241/France-mali-enlevement-islamismemali-aqmi-deux-geologues-francais-kidnappes-a-hombori.html> letöltve: 2011. 11. 24.
- Modibo Kéita, Moussa Traoré, ATT: A chaque président a sa rébellion! 2012.03.26. www.maliweb.net/news/la-situation-politique-et-securitaire-au-mali/2012/03/26/article,56774.html letöltve : 2013.03. 14.
- Le Partenariat Transsaharien Contre le Terrorisme (Trans-Sahara Counter Terrorism Partnership – TSCTP 2009.10.11. <http://www.africom.mil/tsctpEnFrancais.asp> letöltve : 2013. 02.27.
- Aqmi: les États-Unis pressent le Mali d’agir 2011. 11.14. <http://www.jeuneafrique.com/Article/ARTJAWEB20110110171323/diplomatie-mali-cooperation-islamismeaqmi-les-etats-unis-pressent-le-mali-d-agir.html> letöltve: 2011. 11.17.
- Les pays du Sahel intensifient la lutte contre Aqmi. 2010. 09. 20. <http://plus.lefigaro.fr/article/les-pays-du-sahel-intensifient-la-lutte-contre-aqmi-20100929-295328/> letöltve: 2010.09.29.
- Mali-Algérie: ATT en visite à Alger, mais les tensions subsistent. 2011.11.27. <http://www.jeuneafrique.com/Article/ARTJAWEB20111127190603/diplomatie-mali-aqmi-armee-mali-algerie-att-en-visite-a-alger-mais-les-tensions-subsistent.html> letöltve: 2012.01.05.
- Le Mali en simple spectateur. 2011.07. 06. <http://www.jeuneafrique.com/Article/ARTJAJA2634p034-035.xm10/algerie-france-libye-malile-mali-en-simple-spectateur.html> letöltve: 2011.07.06.
- Mali :l’impossible contrôle des frontières 2013.02.01. <http://www.jeuneafrique.com/Article/ARTJAWEB20130201143412/algerie-senegal-niger-mauritanie-l-impossible-controle-des-frontieres.html> letöltve: 2013.02.02.
- La Cédéao lance un ultimatum aux putschistes maliens. 2012. 03.30. www.france24.com/fr/20120330-cedeao-afrique-mali-touareg-rebellion-ultimatum-putschistes-toumani-touareg-embargo-diplomatique-financier/ letöltve: 2012.03.30.

- Mali :l'appel à l'aide d'Amadou Sanogo. 2012.03.30. www.parismatch.com/Actu-Matsch-/Monde/Actu/Mali-L-appel-a-l-aide-d-Amadou-Sanogo-386407/ letöltve: 2012.04.06.
- La junte abandonne le pouvoir à Bamako. <http://afrique.blog.lemonde.fr/2012/04/06/la-junte-abandonne-le-pouvoir-a-bamako/> letöltve: 2012.04.06.
- Mali :le MNLA proclame l'indépendance de l'Azawad. 2012.04.06. www.rfi.fr/afrique/20120406-mali-le-mnla-proclame-independance-azawad letöltve : 2012.04.07.
- Tentative de contre-putsch à Bamako :des morts et des blessés à l'ORTM. 2012.04.30. www.journaldumali.com/article.php?aid=4578 letöltve : 2012.05.01.
- Le président Traoré a été agressé par des manifestants. 2012.05.21. www.france24.com/fr/20120521-president-dioncounda-traore-hospitalise-apres-avoir-ete-blesse-manifestants-bamako-coup-ataat-mali letöltve: 2012.05.21.
- Le président malien rentre à Bamako et « pardonne » à ses agresseurs. 2012.07.27. www.leparisien.fr/flash-actualite-monde/mali-retour-du-president-dioncounda-traore-dans-un-pays-en-pleine-tourmente-27-07-2012-2104342.p letöltve: 2012.08.01.
- A Bamako, au Mali, le pouvoir est toujours paralysé. 2012.08.10. <http://plus.lefigaro.fr/article/a-bamako-au-mali-le-pouvoir-est-toujours-paralyse-20120810-1110529/> letöltve : 2012.08.12.
- Mali. Cheick Modibo Diarra démissionne après son arrestation. 2012.12.11. www.nouvelobs.com/monde/20121211.OBS2091/mali-cheick-modibo-diarrademissionne-apres-son-arrestation-html letöltve: 2012.12.11.
- Mali :le MNLA et Ansar Dine signent un protocole d'accord aux contours encore flous. 2012.05.27. www.rfi.fr/20120527-mali-ansar-dine-mnla-protocole-accords-contours-flous letöltés : 2012.06.02.
- Nord du Mali :les islamistes du Mujao ont pris Gao, le MNLA déterminé à poursuivre le combat. 2012.06.28. www.rfi.fr/afrique/20120627-mali-islamistes-ont-pris-gao-mais-le-mnla-est-determine-combattre letöltve: 2013.03.25.
- A Tombouctou, les islamistes détruisent les mausolées musulmans. 2012.06.30. www.lemonde.fr/afrique/article/2012/06/30/ancar-eddine-annonce-la-destruction-des-tous-les-mausolees-de-tombouctou_1727451_3212.html letöltve : 2012.06.30.
- Nord-Mali :le Mujao interdit la musique occidentale au nom de la charia. 2012.08.22. www.jeuneafrique.com/Article/ARTJAWEB20120822173629/nord-mali-le-mujao-interdit-la-musique-occidentale-au-nom-de-la-charia.html letöltve: 2012.08.22.
- Dans le nord du Mali, le Mujao continue d'appliquer la charia. 2012.08.09. www.lemonde.fr/afrique/article/2012/08/09/dans-le-nord-du-mali-le-mujao-continue-d-appliquer-la-charia_1744273_3212.html letöltve: 2012.08.11.
- Les réfugiés maliens en situation vulnérable. 2012.06.26. www.msf.fr/actualite/articles/refugies-maliens-en-situation-vulnerable
- Après l'occupation de Douentza par le Mujao: le FDR demande au président de la République l'intervention des forces africaines. 2012.09.04. www.news.abamako.com/h/5103.html letöltve: 2013.02.17.
- François Hollande exclut une intervention au Mali. 2012.10.12. www.lefigaro.fr/international/20121011/01003-20121011ARTFIG00717-francois-hollande-exclut-une-intervention-au-mali.php?cmtpage=3 letöltve : 2012.10.13.
- Mali : à Paris, manoeuvres en coulisse sur une possible action armée. 2012.11.14. www.leparisien.fr/flash-actualite-politique/mali-a-paris-manoeuvres-en-coulisse-sur-une-possible-action-armee-14-11-2012-2320629.php letöltve: 2012.11.14.
- Nord-Mali :une intervention pas possible avant septembre 2013, selon Romano Prodi. 2012.11.20. <http://www.jeuneafrique.com/Article/ARTJAWEB20121120190350/onu-maroc-mali-romano-prodi-nord-mali-une-intervention-pas-possible-avant-septembre-2013-selon-romano-prodi.html> letöltve : 2012.11.22.

- Mali :Ban Ki-moon appelle au dialogue, une délégation du MNLA à Paris. 2012. 11.29. <http://www.jeuneafrique.com/Article/ARTJAWEB20121129125830/onu-france-mali-aqmimali-ban-ki-moon-appelle-au-dialogue-une-delegation-du-mnla-a-paris.html> letöltve : 2012.12.02.
- Le Tchad prudent sur la crise au Mali. 2012. 12.05. www.lefigaro.fr/international/2012/12/05/011003-20121205ARTFIG00723-le-tchad-prudent-sur-la-crise-au-mali.php
- Le Conseil de sécurité donne son accord pour une intervention militaire au Mali. 2013. 01.07. www.wsws.org/fr/articles/2013/jan2013/mali-jo7.shtml
- Le groupe armé Ansar Dine annonce la reprise des hostilités. 2013. 01.04. www.france24.com/fr/20130103-mali-groupe-arme-ansar-dine-annonce-reprise-hostilites-communiquer-negociations-algerie-ouagadougou letöltve: 2013. 01.05.
- Grand mouvement des Islamistes vers le sud: Sévaré, Koro, Konna, Diabaly et Nara menacés. 2013. 01.07. www.maliweb.net/news/la-situation-politique-et-securitaire-au-nord/2013/01/07/article,115650.html letöltve: 2013. 03. 29.
- Les islamistes progressent vers le Sud, Bamako demande l'aide de Paris. 2013. 01.11. www.france24.com/fr/20130111-reprises-affrontements-mali-armee-rebelles-islamistes-ansar-dine letöltve: 2013. 04.05.
- Le Mali demande l'aide de la France. 2013.01.11. www.lefigaro.fr/flash-actu/2013/01/11/97001-20130111FILWWW00307-le-mali-l-aide-de-la-france.php letöltve: 2013. 04.05.
- Mali:Traoré demande une aide militaire de la France. 2013.01.11. www.liberation.fr/monde/2013/01/11/mali-traore-demande-une-aide-militaire-de-la-france_873238
- Annonce par François Hollande de l'intervention française au Mali. 2013. 01. 11. www.voltairenet.org/article177141.html
- L'armée tchadienne aux avant-portes de la guerre au Mali. 2013. 03.04. www.lemonde.fr/afrique/article/2013/03/04/l-armee-tchadienne-aux-avant-portes-de-la-guerre-au-mali_1842230_3212.html letöltve: 2013. 03.04.
- La coalition militaire lance l'opération „Panthère IV”: Les terroristes lancent aussi l'opération „Kamikaze”. 2013. 03. 05. www.maliweb.net/news/non-classe/2013/03/05/articles,131081.html letöltve: 2013. 04. 05.
- Mali:le récit d'une bataille entre Français et djihadistes. 2013. 03.28. www.lefigaro.fr/international/2013/03/27/01003-20130327ARTFI00642-mali-le-récit-d-une-bataille-entre-francais-et-djihadistes.php
- Intervention au Mali: l'Onu devrait prendre le relais de l'armée française et de la MISMA. 2013.03.17. www.jeuneafrique.com/Article/DEPAFR20130317104257/

Az iszlám, illetve arab társadalmak hősiességét nem lehet részvét nélkül szemlélni, de részrehajlás nélkül kell vizsgálni. A kötet első tanulmányában az iszlám társadalmakban megjelenő politikai radikalizmus nemzetközi politikai valamint belső társadalmi okainak felvázolására tettem kísérletet, miközben felmutattam a nagyhatalmi politikák felelősségét, illetve felelőtlenségét, valamint a globalizáció folyamatainak nem-szándékolt következményeit, beleértve a migrációs és interkulturális feszültségek pszichológiai hatásait is.

A második tanulmányban a mai radikális politikai iszlám eszméitörténetével foglalkozva logikai rendbe gyűsztem szervezni annak előzményeit és mai tendenciáit.

A kötetben szereplő harmadik dolgozat az iszlám radikalizmus két kortársi gondolkodójával és első jelentős társadalmi szervezetének kibontakozásával foglalkozik, a negyedik munka pedig arra vállalkozik, hogy a terrorizmus fázisát maguk mögött hagyó és az aszimmetrikus háború stádiumába átépíteni képes érett fegyveres harci szervezetek tevékenységének hátterre előtt ezek eszméi alapozását valamint fejlődési trend-jét mutassa be.

publikon

„Isten a célunk, a Korán az alkotmányunk, a Proféta a vezérünk, a harc az utunk, és Istent meghalni a mi leghöbbs vágyunk”

A Hamasz Kartája

A szerzőről

Ny. egyetemi tanár
Budapesti Corvinus Egyetem
Társadalomtudományi Kar

About the Author

University professor, emeritus
Corvinus University of Budapest
Faculty of Social Sciences

sandor.csizmadia@gmail.com

English Abstract

The “blue people’s” lust for freedom, the tyranny of the jihadists and the international intervention in Mali

The tuaregs (the “blue people”) who live in Mali’s northern region, have been fighting for freedom for decades. In 2012 they launched the fifth violent conflict since 1962 and declared their secular and democratic free state, Azawad in North Mali. Later the islamist tuareg group (Ansar Dine) and the armed groups of foreign radical islamists (Aqmi, MUJAO) who started to infiltrate to the country around 2005, defeated the secular tuaregs and introduced the radical form of sharia in Azawad. The Malian army suffered a humiliating defeat from the tuaregs and from the islamists in the North, but a part of them was strong enough to conduct a coup d’état against the symbol of Malian democracy, Amadou Toumani Touré. The islamists exploited the paralyzed state of the government, the collapse of the army and the hesitation of the international community and attacked the southern part of the country. The attack triggered an immediate action from the international community, the intervention of French and West African troops to support the Malian army. The defeated armed islamist groups withdrew to Mali’s north-eastern mountain area, where the hunt for them continues. The UN is planning the setup of a 10,000-people strong stabilization mission in the West African state.

FEKETE-AFRIKA MATEMATIKAI MULTSÁGAI

BÉRES MÁRIA

A korai gyermekkorban alakuló személyiség – viselkedés, találmányosság, éleselméjűség – formálásában igen nagy szerepe van a meséknek és a különféle játékoknak. Akárcsak a népmese, a játékok is tükrözik egy társadalom ősöktől átvett gondolkodásmódját, észjárását. A következőkben Fekete-Afrika matematikai multságait, az afrikai gyerekek néhány játékát, valamint néhány felnőtt szórakozást mint a kulturális örökség, Afrika értékeinek részét vizsgáljuk. Célunk hozzájárulni a mai Afrika és múltja jobb megértéséhez. És tesszük ezt mindazon oknál fogva, mivel tapasztalataink szerint számos matematikai témájú publikáció, konferencia és előadás ellenére még ma, a 21. század elején is él az a felfogás, miszerint Afrikában egyáltalán nem létezett semmiféle matematikai tevékenység. Jóllehet, azon a több száz éven át szétprédált kontinensen évszázadokkal ezelőtt – miközben Európa nagy része a sötét középkor idejét élte – legendásan gazdag birodalmak és fejlett kultúrák jöttek létre. Nem is egy nyugat-afrikai város már a 12. századtól működtetett egyetemet (pl. Djenné, Timbuktu, Gao és Agades). Igaz, ezek csupán egy elit számára voltak fenntartva, akárcsak Európában. A 18. században újabb nyugat-afrikai városok alapítottak hasonló egyetemeket (pl. Sokoto, Kano, Labé, Fugumba, Dingiray). Az első portugál hajósok forgalmas kikötőket és gyönyörű part menti városokat találtak, amelyekhez foghatót Európában is csak alig láthattak. „Olyan tengerészek között találtak magukat, akik ismerték a tengeri utakat Indiába, de még azon túl is, akik legalább olyan jó, sőt jobb térképek, iránytűk és kvadránsok segítségével hajóztak, mint ők, s akik náluk többet tudtak a világról” (Basil Davidson: *Az újra felfedezett ősi Afrika – A fekete anya*. Gondolat, Budapest, 1965, Ford.: Félix Pál, p. 151.) Gondoljuk csak meg, lehetséges lett volna mindez számok, matematikai szabályszerűségek ismerete nélkül? Amint azt már sorozatunk előző két tanulmánya is bizonyítani igyekezett: a gyakran lebecsülő véleménnyel primitívnek aposztrofált afrikai matematika valójában igen kifinomult, csak éppen más matematika.

Gyermekjátékok

Az afrikai gyerekek minden ismeretüket szüleiktől, testvéreiktől és a falu véneitől kapták az ősi életmód folytatásához. A folklóralkotások között így kaptak jelentős szerepet a felnőttek gyermekeknek szóló alkotásai. Bár a gyermek még csupán szemlélője az eseményeknek, a játék – a mondókák, kiszámolók hallgatása, ismét-

lése, eljátszása – során vidám, közvetlen kapcsolat teremődik a résztvevők között. Fejlődik a gyermek képzelőereje, ismerkedik a környező világgal, a természettel, az évszakokkal, az állatokkal, de legfőképpen anyanyelvével. Gyarapodik a szókincs, elsajátítja a nyelv dallamát, ritmusát. A gyakori ismétlések, a rímek, a ritmikusság észrevétlenül magukkal ragadják a kisgyermeket.

Ujjszámoló rigmusok

Az afrikai gyermekek, a világ sok más gyermekéhez hasonlóan, ujjszámoló rigmusokat tanulnak még a számsor tudatosulása előtt. Egyes rímek csak ötig mennek, a legtöbb tízig – a két kéz tíz ujjának megfelelően – mások akár húszig is folytatódhatnak. Egyes területeken, ahol a tizenkettes számalapot használták, a rigmusok a tizenkettes rendszeren alapulnak, vagy különösen hangsúlyozzák a három vagy a négy többszöröseit.

Kiszámolók

A kiolvasók vagy kiszámolók meghatározott funkciójú mondókák. Mindig a játékok előtt, a játékokkal szoros kapcsolatban fordulnak elő. Kisorsolással döntenek el, ki legyen a hunyó, a fogó, ki álljon a kör közepén, ki melyik csapatba tartozzon, esetleg ki végezzen el egy bizonyos feladatot, stb. A döntést a sorsra hárítják. Ennek az ősi szokásnak a gyökerei minden nép gyermekmondókáiban megtalálhatók. Ezek biztonnal régi vallási szokások, mágikus szertartások emlékei. A szertartást végző varázslóra utalnak a varázsigék jellegét magukon viselő értelmetlen bűbajos szavak. Ritmusra mondják az értelmes és értelmetlen szavak egyvelegét.

Amikor Stone Town (Zanzibár város, Tanzánia) síkátoraiban a gyerekek bújócskát játszanak, az *Anna anna anna do* című szuahéli kiszámoló dallal választják ki a hunyót, így:

*Anna anna anna do,
Kachanika basto,
Ispiringi matido,
Anna kwa, anna kwa,
Duku duku lemba kwa fuss!*

A dal szövege nem szuahéli, bár hangzásra olyan, mintha valami kongói bantu nyelv lenne, de ez csupán halandzsa, és „magyarra” fordítva így hangzana:

*Anna anna anna do,
Kacsanika baszto,
Ispiringi matido,
Anna kwa, anna kwa,
Duku duku lemba kwa fuszsz!*

Néhány értelmes szuahéli szó kikövetkeztethető ugyan a vers szavaiból, mint például *ana kwa ana/uso kwa uso* = szemtől szembe, *duku duku/mshangao* = meglepetés/felkiáltás, *mitindo* = mód, viselkedés. A vers talán egy Anna nevű lányt hív a költővel való személyes találkára. És akkor eszembe jut gyerekkorom ismert kiszámolója:

Antanténusz
szórákaténusz
szóraka-tike-tuka.
Ala-bala
Bambuszka.

Ehhez hasonló kiszámoló rigmusokat énekelnek a Taita hegyekben élő gyerekek Dél-Kenyában is. A dalok nem minden szava halandzsa, egyes szavak valaha a helyi nyelv szavai voltak, de már rég elavultak és meglepő módon fennmaradtak ezekben a gyermekdalokban, melyeket a gyerekek játék közben énekelnek, és a verseket a számoláshoz is felhasználják. A kiszámoló énekek a venda gyerekek zenei repertoárjának is első darabjai közé tartoznak. A szavakat ők is az ujjaikon való számolással kísérik. Okos gyerekek ki tudják számolni, hogy hova kell állni vagy ülni ahhoz, hogy ne maradjanak utolsónak a kiszámolásnál, vagy ha ők a kiszámolók, akkor hogyan kell számolniuk ahhoz, hogy egy bizonyos valaki kerüljön a végére.

A kiszámolók zöme dallam nélkül szólal meg. Jellegzetességük, hogy a kiolvasó ritmikus hanglejtéssel, a közönséges beszédtől eltérően mondja a verset. Egy sona (Délkelet-Afrika) játékban, amelyet este a tűz körül ülve játszanak, egy idősebb felnőtt bizonyos verseket mond ritmikusan, és a gyerekeknek nagyon kell figyelni, mert pontosan meg kell számolniuk a fő ütemeket. A versmondó változtathatja a beszéd sebességét, hol gyorsan, hol lassan mondva a verset. Mindez sok nevetés és örömteli taps közepette folyik.

A joruba nyelvet beszélő nigériai gyerekek a következő dalocskát éneklik, játék közben olykor egymást kézen fogva, máskor a forró nap alatt egy fa árnyékában ülve:

L'abe igi orombo
 (joruba gyermekdal)

L'abe igi orombo
N'ibe l'agbe nsere wa
Inu wa dun, ara wa ya
L'abe igi orombo.

Orombo, orombo,
Orombo, orombo.

A narancsfa alatt
 (a dal magyar fordításban)

A narancsfa alatt,
Ahol játszunk
Boldogok vagyunk és nyughatatlanok
A narancsfa alatt.

Narancs, narancs,
Narancs, narancs.

Figyeljük meg a legfőbb szent szám, a négy jelenlétét a dalban: a végén négyszer ismétli az *orombo* (narancs) szót!

Rejtvények

A rejtvények a legtöbb afrikai társadalomban egyfajta művészeti ágat képviselnek. A beszéd és társalgás hagyományosan fontos velejárói. A rejtvény egyszerű és elegáns módja valamely gondolat tömör közlésének. Akárcsak a közmondások, a rejtvények is rövidek, tömörek, és a természeti környezet megfigyelésén alapulnak. Minden rejtvény egy-egy logikai gyakorlat, amikor is a hallgatónak választ kell találnia egy kérdésre, vagy meg kell fejtenie egy állítás jelentését. Fontos szerepe van a kritikus gondolkodás kialakításában és az ősi ismeretek átadásában, miközben szórakoztató is. A különböző bantu nyelvekben számos hasonló rejtvény létezik, amelyek feltehetőleg közös eredetre vezethetők vissza, bár ez nem minden esetben bizonyítható. Lássunk hát néhány egyszerű példát!

Wolof rejtvény (Szenegál, Gambia, Mauritánia): Örökké reptül, sosem pihen. Mi az?

Válasz: A szél.

Ugyanezt a rejtvényt a baszutok (Lesothoi Királyság) így fogalmazzák: Se szárnya se lába, mégis sebesen száll, rabul nem ejthető. Mi az?

Válasz: A hang.

Joruba rejtvény (Nigéria): Ki az, akinek a háza vendégek fogadására kicsi?

Válasz: A teknősbéka.

Ga rejtvény (Ghána): Mindig csak egy szemmel nézzük, sosem kettővel. Mi az?

Válasz: Az üveg belseje.

Hausza rejtvény (Nyugat-Afrika): Miért mondjuk, hogy a férfi olyan, mint a bors?

Válasz: Mert míg meg nem tapasztaltad, nem ismered az erejét.

Szuahéli rejtvény (Kelet-Afrika): Állandóan üldözik, de sosem előzik meg egymást.

Válasz: Egy jármű kerekei.

Maszai rejtvény (Kelet-Afrika): Ki bátrabb egy maszai harcosnál?

Válasz: Két maszai harcos.

Az egészen nehéz rejtvények gyakran az ifjak beavatási szertartásának részét képezték Afrikában. Aki nem tudta megválaszolni azokat, azt hivatalosan nem ismerték el felnőttnek.

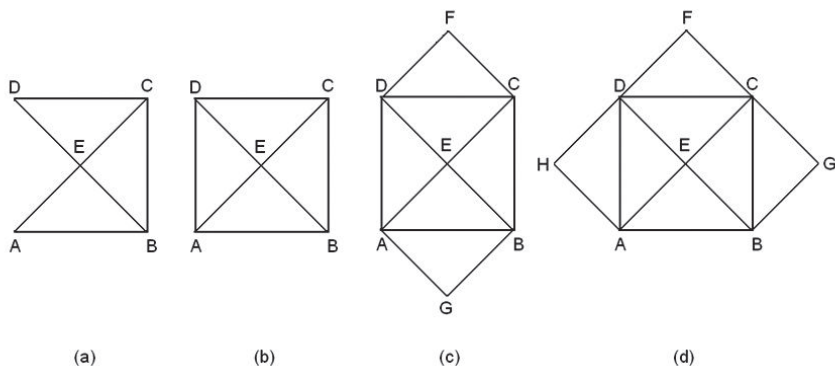
Homokba rajzolt vonalak – Gráfok

A gráfelmélet a matematika, azon belül is a kombinatorika egyik fontos ága azóta, hogy ezeknek az „(irányított) nyilaknak a hálózatát” mátrixok segítségével „számítani” tudjuk, és így módon egyébként megjósolhatatlan következtetésekre juthatunk.¹

Világszerte számos kultúrában fellelhető az a szokás, hogy valamely dolog mitikus jellegét erősítvén ujjal (vagy egy pálcikával) bizonyos ábrákat, a matematika nyelvén fogalmazva hálózatokat rajzolnak a homokba anélkül, hogy az ujjukat ill. a pálcát felemelnék, vagy egyes vonalakat kétszer áthúznának. Ez azt mutatja, hogy nem csak a tánc, a zene és a drámai kifejezés, hanem bizonyos matematikai feladatok is az inspiráció forrását képezték a különféle szertartásokban.

Bizonyára mindannyian próbáltunk már egyszerű ábrákat úgy lerajzolni, hogy közben nem emeltük fel a ceruzát. Gyermekkoromban mi őrbódét rajzoltunk így. A magyar származású Afrika-kutató, etnográfus, Torday Emil (1875–1931) is említi egyik könyvében, hogy amikor Kongóban élt, egyszer a homokban játszó busongo gyerekek megkérték „bizonyos lehetetlen dolgokra”, és „nagy volt az örömük, amikor látták, hogy a fehér embernek ez nem sikerül”. A feladat pedig az volt, hogy bizonyos ábrákat rajzoljon a homokba anélkül, hogy az ujját felemelné, vagy egyes vonalakat kétszer áthúzna. A játék kedvéért most próbáljuk meg ezt mi magunk is az 1. ábrán látható hálózatokkal!

Nos, az a , c és d hálózatok egyetlen vonallal megrajzolhatók, de b nem. Ahhoz, hogy megtudjuk, hogy egy ábra megrajzolható-e egyetlen vonallal, meg kell néznünk, hány olyan csúcs van, ahol páros, és hány, ahol páratlan számú él fut össze. Erről készíthetünk egy táblázatot, a matematika nyelvén: egy mátrixot (2. ábra). Az a ábrán például öt csúcs van. A B és C páratlan csúcs, mivel ezekben páratlan számú él találkozik, az A , D és E páros csúcsok. A két páratlan csúcsot tartalmazó hálózatok (a és d) egyetlen vonallal megrajzolhatók. Az egyik páratlan csúcs a kiin-

1. ábra: Hálózatok

A szerző rajzai Claudia Zaslavsky után:

C. Zaslavsky: *Afrika számol. Gondolat, Bp., 1984, 121. old.*

Alakzat	A	B	C	D	E	F	G	H	Páratlan csúcsok száma	Megrajzolható?
a	2	3	3	2	4	-	-	-	2	igen
b	3	3	3	3	4	-	-	-	4	nem
c	4	4	4	4	4	2	2	-	-	igen
d	4	4	5	5	4	2	2	2	2	igen

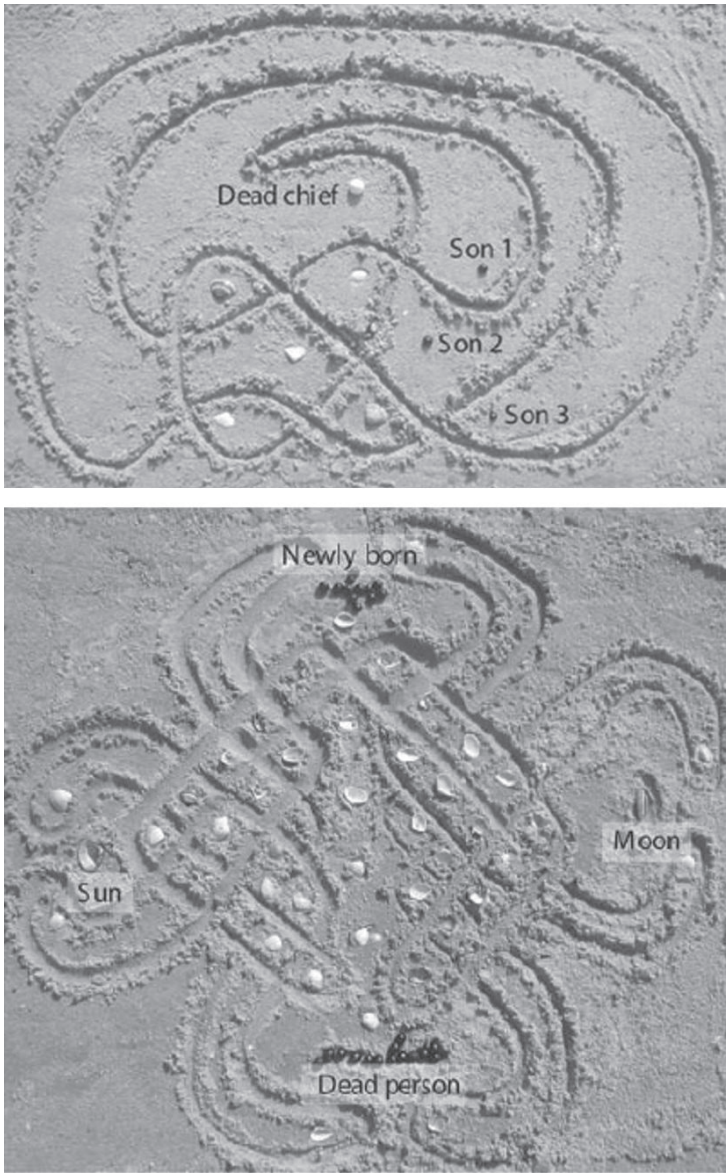
2. ábra: Az egyes csúcsokban található élek mátrixa

Claudia Zaslowsky után: C. Zaslowsky: *Afrika számol. Gondolat, Bp., 1984, 121. old.*

dulási pont, a másik a végpont. Az olyan hálózat, amelyben egyáltalán nincs páratlan csúcs (c) bárholonnan indulva megrajzolható egyetlen vonallal.

Angola, Zambia és Kongó egymással szomszédos vidékein él a csokve nép. Híresek a díszítőművészetükről, és közismerten híres mesemondók. Este, amikor a falu népe, avagy a vadászaton lévő férfiak a tűz köré telepednek, régi legendákkal, mesékkel szórakoztatják egymást, amiket a mesélő általában a homokba – esetleg valami maradandóbb tárgyra – rajzolt „sona” (többes szám) ill. „lusona” (egyes szám) rajzzal illusztrál. A beavatási szertartás során minden generáció megtanulja, hogyan kell ezeket a bonyolult hálózatokat egyetlen folyamatos vonallal megrajzolni. A történet szerint, amikor az egyik falu főnöke meghalt, három jelölt pályázott a helyére. A szituációt egy geometriai ábra jelenítette meg: középen egy nagy fehér pont ábrázolta a halott főnököt, valamint három kis fekete pont (az ábrán 1, 2 és 3 számmal jelölve) a jelölteket. A körükük rajzolt zárt görbe mutatja, hogy csak egy jelölt érhetette el a főnököt anélkül, hogy a vonalon áthaladt volna. Ő lett az új főnök. Egy másik példa az „élet” gráf, ahol a vonal a születéstől a halálig tart. Ezzel a bonyolult hálózattal mutatják be a világ kezdetének történetét is: amikor a Nap egyszer elment, hogy tiszteletét tegye Istennél, Isten egy kakast ajándékozott neki, és arra kérte, hogy másnap reggel jöjjön vissza hozzá, mielőtt elmegy. Mivel a Nap a kakast nem ette meg, megtarthatta, de azóta is minden reggel vissza kell jönnie Istenhez – ezért kel fel a Nap minden reggel. Aztán a Hold is meglátogatta Istent, és ő is kapott egy kakast, de ő sem ette meg. Isten a Holdnak azt mondta, jöjjön vissza minden huszonnyolcadik napon. De amikor az ember is elment meglátogatni Istent, és ő is kapott egy kakast, ő bizony leölte és megette azt, mert éhes volt. Ezért aztán Isten úgy döntött, az embernek is meg kell halnia, és akkor vissza kell térnie Istenhez. De a Nap és a Hold sosem fognak meghalni. A vonal az Istenhez vezető út (3. ábra). Rengeteg különböző formája létezik ezeknek a rajzoknak, melyek a matematikusok figyelmét is felkeltették.

Marcia Ascher, amerikai matematikus számos ilyen, kis létszámú és hagyományos kultúrából vett rajzot tanulmányozott és csoportosított régiók vagy népcsoportok szerint matematikai tulajdonságaikat hangsúlyozva (M. Ascher 1988 *Graphs in Cultures: A Study in Ethnomathematics*. In: *Historia Mathematica*, Vol. 15. pp. 201-227; M. Ascher: 1994. *Ethnomatematics: A Multicultural View of Mathematical*

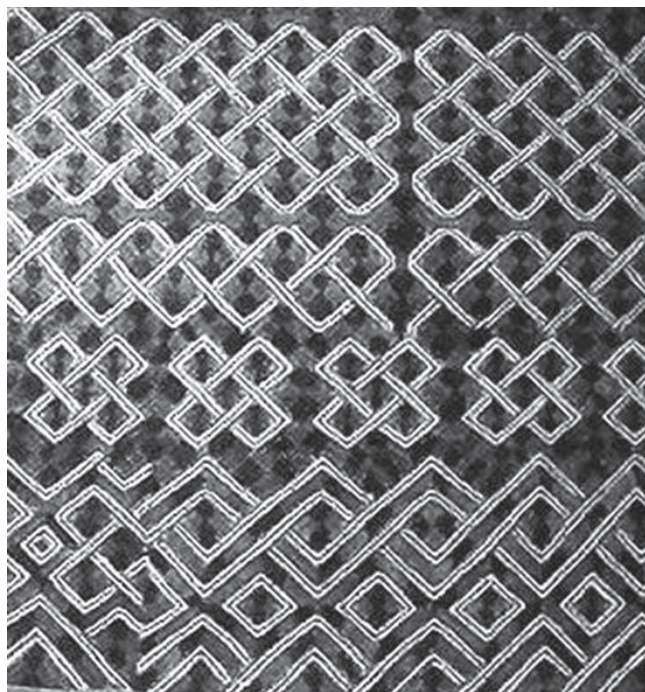

3. ábra: A luszóna mutatja, ki lesz az új főnök (fenn), és az „életer” gráf (lent)
 Forrás: Dirk Huylebrouck: *Mathematics in (central) Africa before colonization.*
 In: *Anthropologica et Præhistorica*, 2006, Vol. 117. p. 143.

Ideas. Boca Raton, London, New York, Washington D.C., Chapman & Hall/CRC Press; M. Ascher: 2002. *Mathematics Elsewhere: An Exploration of Ideas Across Cultures*, Princeton University Press). Példákkal mutatta be, hogy egyes társadalmak hogyan osztják egységekre az időt, hogyan alkotnak a jövőt illető következtetéseket, hogyan rendszereznek rokonsági relációkat, stb. Kimutatta, hogy a hagyományos kultúrák messze gazdagabb és kifinomultabb matematikai ismerettel rendel-

keznek, amint az általában elfogadott. A malagaszi (Madagaszkár) jövendölési szertartások például komplex algebrai algoritmusokra épülnek. A mozambiki matematikus, Paulus Gerdes pedig miután mátrixokat társított ezekhez az afrikai görbékhez, majd a megfelelő számokon matematikai műveleteket végzett, több valós matematikai szabályt megfogalmazott ezekről az afrikai hálózatokról (P. Gerdes 1999 *Geometry from Africa: Mathematical and Educational Explorations*. Washington DC, The Mathematical Association of America).

Jelen tanulmány tárgyán túlmegy az Afrikában szinte mindenütt jelenlévő művészetek hatalmas, bonyolult területének feldolgozása. Itt csupán a formák és minták oldaláról közelítve annyit jegyeznénk meg, hogy az afrikai művészetnek az európai ember számára idegen formakincse szorosan kapcsolódik az európai hagyományoktól eltérő vallási, társadalmi és mindennapi szokásokhoz. Az afrikaiak fejlett formaérzéke világosan megnyilvánul házaik szerkezetében, szobraik, a maszkok faragásában, házaik, kelméik, de még egyszerű mindennapi tárgyaik díszítésében is. Fent a hálózatokkal foglalkoztunk, és nem mehetünk tovább anélkül, hogy ne említenénk meg a manapság nyugaton egyre kelendőbb kuba (Kongó) rafia szötteket, amelyek egymásba kapcsolódó mintázata hasonlít a gyerekek homokba rajzolt mintájához. (4. ábra)

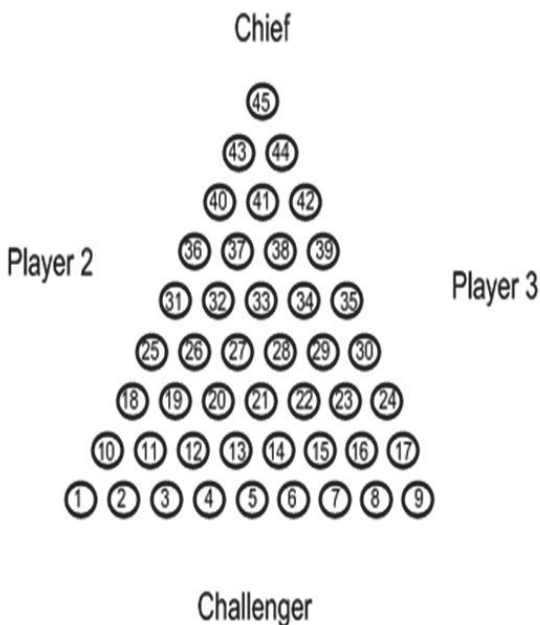
^ 4. ábra: Kuba rafia szöttek a hagyományos mbolo mintával

Forrás: RAFI006: <http://www.eshopafrika.com/gallery/process/kuba.html>

Fejlesztés

Még egyes állatok is képesek mennyiségek felismerésére. Természetesen, ennél sokkal nehezebb az „absztrakt gondolkodás” tanújeleit rekonstruálni. Bár van néhány írásos forrás is, mint például az a J. Fauvel és P. Gerdes által feltárt, 1788-ban készült feljegyzés, amely egy Thomas Fuller (1710–1790) nevű afrikai rabszolga „csodálatos aritmetikai képességéről” számol be (J.Fauvel & P.Gerdes 1990 *African Slave and Calculating Prodigy: Bicentenary of the Death of Thomas Fuller. Historia Mathematica*. Vol. 17. pp. 141-151). Fuller tizennégy éves volt, amikor Amerikába vitték, és a fejből történő számolásban kialakított ügyességét még Afrikában fejlesztette ki. Bár nem tudott sem írni, sem olvasni, de például két perc alatt képes volt kiszámolni, hogy hány másodperc van másfél évben, vagy $70 \text{ év} + 17 \text{ nap} + 12 \text{ órában}$ (a szökőéveket is beleértve)!

Északkelet-Tanzániában az idősebb gyerekek és a felnőttek *tarumbetá*t játszanak. Ez egy nagyszerű gondolkodás- és memória-fejlesztő játék. Azért nevezik így, mert a 45 babból (szárított babból, csicserborsóból vagy apró kavicsokból) kirakott alakzat trombitára emlékeztet. A babszemeket kilenc sorban rakják le, háromszög alakban. A négy játékosból egy a csúcson ül, ő a „főnök”, vagyis a bíró. A kihívó játékos az alapvonalnál ül, háttal a háromszögnek. A másik két játékos a háromszög két oldalán ül, és egyenként elveszi a babszemeket, az alpnál kezdve, és a csúc felé haladva. A kihívónak minden lépés után meg kell mondania az éppen elvett babszem sorszámát. Amikor azonban a sor első babszemet veszik el, a kihívónak tilos szólnia. Természetesen, mivel háttal ül, nem láthatja a háromszöget, így maga elé kell képzelnie a babszemek helyzetét minden lépésnél. (5. ábra) A kisebb gyerekek tíz bab-

◀ 5. ábra: A tarumbeta háromszög alakba rendezett babszemei

Forrás: <http://www.family-games-treasurehouse.com/tarumbeta.html>

ból kirakott háromszöggel kezdik, és fokozatosan jutnak el a nagyobb háromszöggig. A feladat megoldása tíz babszem esetén a következő: „(csend), 4, 2, 3, (csend), 7, 6, (csend), 8, 10.” Meg lehet próbálni kilenc sorban elrendezett negyvenöt babszemmél. Nem könnyű! A megoldáshoz a gyerekeknek ismerniük kell a trianguláris számokat, vagyis a számtani sorozatok összegét. (6. ábra)

Logikai játékok

A 20. századi modern matematika egyik új ága, a stratégiai problémák elmélete, a játékelmélet. Alapjait a magyar származású Neumann János (1903–1957) fektette le egy 1928-as munkájában. Igazi lökést az Oskar Morgensternnel közösen publikált könyve (John Von Neumann & Oskar Morgenstern 1944 *The Theory of Games and Economic Behavior*. Princeton, Princeton University Press) adott egy egészen új tudomány létrejöttéhez. A „játékelmélet” szót hallva sokaknak a kaszinók világa jut eszébe, holott e tudomány ma már gazdasági, politikai problémákkal foglalkozik. Alkalmazhatósági köre – ahogyan azt már Neumannnek is világossá tették – széles, ma már a hadászattól kezdve a piaci verseny modellezésén át a környezetvédelmi egyezmények tervezéséig terjed. Olyan helyzetekben hasznos, ahol a résztvevők – más néven *játékosok* – egy jól körülírható cél érdekében döntéseket hoznak, és a végeredmény a játékosok választott stratégiáinak (is) függvénye. A mai napig a legjobban modellezhető konfliktusok a játékok.

Afrikai malom

Ezt a játékot több változatban is játsszák Afrikában. Mindegyik bonyolultabb, mint a nálunk is ismert „körök és kereszték” (malom). Játsszható táblán vagy földre rajzolt hálózaton. Briliáns stratégiai játék. Lenyűgöző gondolatkombináció a matematikai kutatás számára. Az „Afrikai Morris” egyik változatát, a *morabaraba* (vagy *umlabalaba*), valamint számos más néven is ismert nevű játékot játsszák például Dél-Afrikában, Malawiban, de igen népszerű a zimbabwei fiúk és férfiak között is. A *sax* nevű változat Szomáliában nagyon népszerű, az *acsi* pedig Ghánában. Ez az

6. ábra: A trianguláris számok

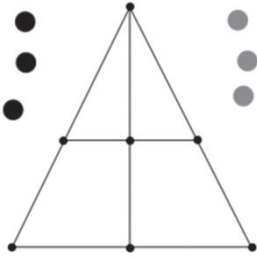
„ősi játék” több ezer éves, bár igazi eredete még mindig kérdéses. Afrikában hagyományosan a fiatal pásztorfiúknak tanítják. Kiváló szórakozást nyújt amellet, hogy megmozgatja az agyat. Bár nagyon könnyű megtanulni a szabályokat, de játszani egyáltalán nem egyszerű. A játékot két játékos játssza egy vonalakkal összekötött, 24 csomópontból álló táblán (vagy rajzolt terepen). Minden játékosnak 12 bábuja, azaz tehene (gyakran kő vagy szárított babszem) van. A játék három szakaszból áll. Az elsőben a játékosok felváltva helyezik el teheneiket a csomópontokon. A cél az, hogy három tehened legyen egy sorban, az irány tetszőleges. Ha sikerül kirakni egy ilyen hármas sort, akkor az ügyes játékos leveheti, azaz „felfalhatja” az ellenfél egy tehénét. A második szakasz akkor kezdődik, amikor a játékosok minden tehénüket elhelyezték a csomópontokon. Ekkor a vonalak mentén – felváltva – tologatni kezdik a teheneiket. A cél ismét három tehénből álló sor kialakítása. Minden alkalommal, amikor valamelyik játékosnak ez sikerül, ismét „felfalhatja” az ellenfél egy-egy tehénét. Amikor az egyik játékosnak már csak három tehene van, elkezdődik a harmadik szakasz. Ezek a tehének már „repülhetnek”, vagyis bármely csomópontra tehetők. Ha valamelyik játékosnak csak két tehene marad, vagy nem tud lépni, akkor veszített. (7. ábra)

Ismert egy másik zimbabwei változat is, a *tszoro jematu*. Ennek a játéknak a neve azt jelenti: „a három kövel játszott játék”. *Tatu* azt jelenti három. Ezt a változatot egy egyenlő szárú háromszög hálózaton játsszák, amelyet az egyenlő szárak alkotta csúcsból a szemközti oldalra húzott merőleges két egyenlő részre oszt, és a háromszög középpontját egy, az alappal párhuzamos egyenes szel át. Így lesz a

▲ 7. ábra: Egy eredeti, ébenfából készült morabaraba táblajáték Malawiból

Forrás: <http://www.gamesfromeverywhere.com.au/129-morabaraba-mens-mo...>

8. ábra: A zimbabwei tszoro jematutu háromszög alakú hálózata

Forrás: <http://www.behindtheglass.org/africare-sources/tsoro.asp>

hálózatnak hét metszéspontja. A játékot két játékos játssza, egyenként három-három kővel, melyeket felváltva helyeznek el a metszéspontokon, bárhol. Miután minden kő a hálózatra kerül, egy metszéspont üresen marad. Ezután az első játékos valamelyik követ – bármelyiket – az üres metszéspontra helyezi, tehát átugorhat más köveket. Majd a másik játékos lép valamelyik kővel az új üres csomópontra. És így tovább. A cél itt is az, hogy mindegyik játékos három követ helyezzen egy sorba. Akinek ez elsőnek sikerül, az a győztes. A játék sokáig is eltarthat, anélkül, hogy egyetlen játékosnak is sikerülne egy hármas sort kirakni. Ilyenkor a játék vége döntetlen. Ez a játék sokkal bonyolultabb, mint ahogy első pillanatra tűnik. (8. ábra)

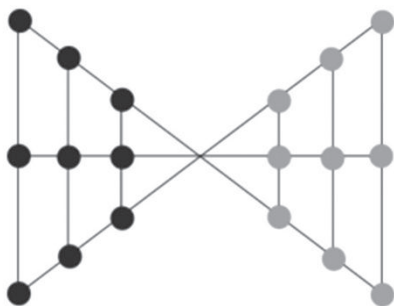
Az asanti gyerekek négyzet alakú hálózaton játszanak, amelynek oldalait felező merőlegesek és a két átló metszéspontjával együtt kilenc metszéspontja van. Mindkét játékos négy-négy kővel játszik. Miután felváltva mindketten egyenként lerakták köveiket a metszéspontokra, elkezdhetik lépésenként mozgatni köveiket a vonalak mentén. A cél itt is az, hogy három kő kerüljön egy sorba.

A nigériai játék neve *dara* vagy *doki*, ami a dakarkarik hagyományos játéka. (A hausza nyelvben „doki” azt jelenti „ló”.) Ezt a játékot egy 5 x 6 (ritkábban 6 x 7) négyzetből álló hálózaton játsszák a homokban. A bábuk kis kövek vagy pálcikák. Általában ketten játsszák, vagy akár két csapat. Mindkét félnek 12-12 „lova” van, amiket a játék első részében felváltva ejtegetnek a négyzetekbe. Amikor mind a 24 „lovat” elhelyezték, a játékosok elkezdnek lépegetni a „lovaikkal”, mindig egy szomszédos üres négyzetbe. Lehet lépni fölfelé, lefelé, jobbra vagy balra, de átlósan nem. A harmadik fázis az elfogás. Amikor valamelyik játékosnak sikerül három „lovat” kirakni egy sorban, leveheti ellenfele valamelyik „lovát”, vagy ahogyan a hauszák mondják: „felfalhatja” ellenfelét, ahogy az oroszlán felfalja áldozatát. Az a játékos a győztes, akinek az ellenfele már nem tud a bábuival több hármas kirakni egy sorban. Hogy a játék nehezebb legyen, vannak kiegészítő szabályok is: 1. Egy játékosnak háromnál több bábuja sosem lehet egy sorban; 2. Az első szakaszban kialakított „hármas egy sorban” nem számít, tehát nem vehető le érte az ellenfél bábuja; 3. Az ellenfélnek mindig csak egy bábuja vehető le, még akkor is, ha egy lépéssel sikerül egynél több hármas kialakítani. A *dara* nagyon népszerű játék Nigériában. A játszók a késő éjszakába nyúlnak, amíg a hold fénye világít. Az ügyes játékost nagy tisztelet övezi. A bajnokok faluról falura járnak, viadalra csábítva a helybélieket. A titkos taktikák pedig generációról generációra öröklődnek.

A mozambiki gyerekek által játszott változat neve a hálózat alakja miatt „pillangó”, avagy csitonga nyelven *gulugufe*. Itt a hálózatot két, a csúcspannban illeszkedő háromszög alkotja, melyeket vízszintes és függőleges egyenesek metszenek. A metszéspontok száma így (a két illeszkedő csúcspann kivételével) kilenc + kilenc, ahol a játékosok elhelyezik bábuikat, majd felváltva mozgatják azokat a legközelebbi üres pontra. Az ellenfél bábuja átugorható, ha a túoldalán üres pont van. Ilyenkor az ellenfél elveszíti az átugrott bábuját. A játékos pedig addig lépegethet ill. ugorhat ugyanazzal a bábuval, amíg csak tud. Amikor több irányba is van lehetősége ugrani, a játékos választhat, hogy merre ugrik. Viszont ha egyáltalán nem tud ugrani, elveszíti bábuját. Az a játékos a győztes, aki ellenfele minden bábuját elfogta, vagy ha már egyik fél sem tud tovább lépni, akinek több bábut sikerült az ellenféltől elvenni, avagy akinek sikerült ellenfelét mozgásképtelenné tenni, beszorítani. (9. ábra)

Az előbbihez nagyon hasonló, *felli* nevű játékot Mozambiktól több ezer kilométerre, Marokkóban (6 x 6)-os táblán játsszák. A két érintkező háromszöget itt csak egy-egy függőleges és vízszintes egyenes szeli át, így lesz a metszéspontok száma 13. A két játékosnak 6-6 bábuja van, az egyiknek fekete, a másikkal pedig fehér. A cél a *felliben* is az ellenfél bábuait átlépéssel elfogni és levenni, vagy az ellenfelet lépésképtelenné tenni.²

A *szenet* ősi egyiptomi játék, az egyik legrégebbi táblás játék a világon. A Királynék Völgyében a 66. sír Nofertari királyné, II. Ramszesz fáraó kedvenc feleségének sírja. Ez az egyik legszebb állapotban fennmaradt óegyiptomi sír. A gyenge mészkő miatt a dekorációkat nem magába a sír falába, hanem az erre felvitt vakolatrétegbe faragták. A falfestmények a királyné útját ábrázolják, amint temetése után eljut a túlvilágra. Az előcsarnokban a nyugati falon látható egyik jelenetben a királyné *szenet* játékot játszik egy láthatatlan ellenféllel. (10. ábra) Ez a népszerű táblás játék egyes feltételezések szerint vallási jelentőséggel is bírt, és segítette a holtat útja során.

▲ 9. ábra: A *gulugufe* vagy „pillangó” hálózata és egy eredeti, mozambiki *mwanga* színfából (ébenfaféle) készült játéktábla

Forrás: <http://www.behindtheglass.org/africaresources/butterfly.asp>
<http://www.gamesfromeverywhere.com.au/128-gulugufe-mozambique...>

10. ábra: Nofertari királyné síremlékének falfestményén szenet játékot játszik

Forrás: <http://www.metmuseum.org/Collections/search-the-collections/1000...>

A téglalap alakú táblán három sorban 10-10 négyzet van. Mindkét játékos 5-5 (esetleg 7-7, vagy akár 10-10) bábuval játszik, melyek mozgását négy kis kétoldalú fadarab – vagy később játszócsontocska (ujjperec csont) – dobásával határozták meg. A játék pontos szabályairól semmilyen feljegyzés nem maradt, azok ismerete száj-hagyomány útján terjedt, a tudósok csupán kikövetkeztetni tudták azokat. Így ma Timothy Kendall és R.C. Bell, két történész munkájának köszönhetően kétféle játékszabály ismeretes.

Szintén hagyományos táblás játék a *szeega*, melyet Észak-Afrika egyes részein és Nyugat-Afrikában játszanak. Bell szerint ez a játék az 1800-as években született, de az is lehetséges, hogy valójában nagyon régi játék. Erre engednek következtetni a nagyon egyszerű, könnyen megjegyezhető és tanítható játékszabályok, melyek tökéletesen megfelelnek egy orális kultúra számára. A játékhoz semmiféle különleges dologra nincs szükség. A „játéktábla” egyszerűen kialakítható a homokban, kis pálcikák és kavicsok pedig jól szolgálnak, mint bábuk. Mint más hasonló típusú ősi játék esetében is, a játéktér négyzeteinek vagy mélyedéseinek száma idővel és földrajzilag változhatott – a bővítés célja minden esetben a játékidő hosszabbítása. Mindemmellett a legnépszerűbb az egyszerű (5 x 5-ös) változat. Bár általában Egyiptomhoz kapcsolják, mint tapasztalható, a játékot Nyugat-Afrikában is játsszák. Mindkét játékosnak 12 bábuja van, melyeket felváltva kettesével helyeznek el a táblán. Miután minden bábu felkerült a táblára, következik egymás bábuinak „beszorításos” elfogása, vagy blokkolása, azaz mozgásképtelenné tétele. A tábla közepén lévő négyzet az ún. biztonsági zóna, ahol bábut elfogni nem lehet. Gyors lefolyású játék, felnőtt játékos számára ezért talán unalmas lehet. De fiatalabb játékosoknak jó szórakozás, és segíti bizonyos taktikai készségek kialakítását.

Az előbbi játék ún. bővített változata *fanorama* néven Madagaszkáron nagyon népszerű. Ezt egy (9 x 5-ös) táblán játsszák játékosonként 22 bábuval, amelyek némelyikével nemcsak előre, de hátra, sőt átlósan is lehet lépni. A cél pedig itt is az ellenfél bábuinak elfogása. Több száz éves játék. A legenda szerint az 1500-as években egy király fiát annyira lekötötte a játék, hogy még lehetséges örökségét is veszni hagyta.

A modern matematikai kutatás és a hagyományos afrikai táblás játékok

Manapság a különféle „egzotikus” játékok még mindig igazi kihívásnak számítanak a számítógép mesterséges intelligenciája tesztelésére. Egy ideig a kínai eredetű, viszonylag egyszerű szabályrendszere ellenére stratégiai lehetőségekben gazdag „Go” nevű táblajáték vonzotta a matematikusok figyelmét, míg Afrikában a *mankala* típusú játékok. Például a számítógépek játékokra történő programozásával azt vizsgálják, hogyan képesek a gépek döntéseket hozni. A gép azt az utasítást kapja, hogy elemezze a lehetséges lépések egymáshoz viszonyított előnyeit.

A *mankala* családba tartozó afrikai stratégiai játékok a világ legrégebbi logikai játékaik közé tartoznak. Az ősi számológójáték afrikai létezésére utaló legkorábbi ismert lelet Yeha, etióp városból való i.e. 700-ból. Etiópia egyes részein óriási, 3-4 méter magas, falosz alakú kőoszlopok egész mezeje található. Sok már ledőlt. Az egyikbe egy *gebeta* játéktáblát véstek. Nagyon régi, sziklába faragott játéktáblákra leltek Ugandában, Zimbabwében, Ghánában és Afrika sok más területén is. Gyakran sorolják a *mankala* játékokat a világ legjobb játékaik közé is (R.C.Bell 1988 *Board Games around the World*. Cambridge, Cambridge University Press). A több száz néven ismert, alapvetően hasonló változatait a világ számos részén játsszák a Nyugat-Indiai Szigetektől Hawaiki és Törökországtól Dél-Afrikáig. Ebbe a rendkívül széles övezetbe beletartozik egész Afrika, a Közel-Kelet, India, Délkelet-Ázsia, Indonézia, a Kelet-indiai Szigetek és a Fülöp-szigetek. Ezen változatok közös jellemzője, hogy mindet kavicsokkal, gyöngyökkel vagy nagyobb magvakkal játsszák egy szabályos terepen vagy táblán, amelyen kettő vagy négy sorban adott számú mélyedés van. A *mankala* családba tartozó változatok között megfigyelhető alapvető hasonlóságok

„Manapság a különféle „egzotikus” játékok még mindig igazi kihívásnak számítanak a számítógép mesterséges intelligenciája tesztelésére. Egy ideig a kínai eredetű, viszonylag egyszerű szabályrendszere ellenére stratégiai lehetőségekben gazdag „Go” nevű táblajáték vonzotta a matematikusok figyelmét, míg Afrikában a *mankala* típusú játékok. Például a számítógépek játékokra történő programozásával azt vizsgálják, hogyan képesek a gépek döntéseket hozni.”

ahhoz az elkerülhetetlen következtetéshez vezetnek, hogy valamikor a távoli múltban ezek a játékok mind egyetlen helyről származtak.

Az ide tartozó játékok alapos megismerése – először is – sok információt nyújthat a népek vándorlásáról és a különböző kultúrák közti kapcsolatokról. Például:

1. A *mankala* elnevezés ill. annak változatai használatosak Szíriában, Libanonban, Egyiptomban, Mombaszában, Kongóban és Malawiban. Bár a helyi szabályok eltérőek lehetnek.
2. Indiában és a Fülöp-szigeteken a *csanka* név vagy annak változatai használatosak.
3. Nigériában, Ghánában és Nigerben a *wari* vagy *owari* elnevezést használják. A szabályokban kevés az eltérés. Ugyanezt a „nyugat-afrikai” változatot játszószák, ugyanezzel a névvel a Nyugat-indiai szigeteken. Az ugandai jopadholák a *weri* elnevezést használják.
4. A szuahéli kifejezés „michezo ya mbao” azt jelenti „táblajátékok”. Számos elnevezés ennek a kifejezésnek a szavaiból ered. Például az *omweszo*, *mweszo* és *wezo* nevek, amelyeket Ugandában és Tanzániában használnak.
5. Az *ambao*, *mbao* és *bao* elnevezések mind a *mbao* szóból származnak, ami a szuahéli nyelvben azt jelenti „tábla”. Egyes népcsoportoknál lehet, hogy a játék egy különleges változatára utalnak, de a különböző népek ugyanazt a nevet a játék más-más változatára használják. Tanzániában a *bao* a leggyakoribb név. Ennek a szónak az alakjaival találkozhatunk délebbre Malawiban és Angolában is.
6. Kenya északi partjain és Lamu szigetén a *kombe* név használatos. Ennek a szónak két jelentése van a szuahéli nyelvben: mélyedést vésni, valamint ellenfelet kifosztani, megkopasztani. „Mbao ya kombe” tehát azt jelenti: „a vésett tábla”, míg „mchezo ya kombe” jelentése „kifosztó vagy megkopasztó játék”. Természetesen az első a tábla készítésének módjára utal, a második pedig arra, hogy addig tart a játék, mígnem az egyik játékos minden bábuját elveszíti, azaz ellenfele „megkopasztja”.
7. *Szoro* és *koro* észak Ugandában rendkívül gyakori. (A nem bantu nyelvekben. De a bantu területen le egészen Zimbabweig a *szolo*, *csolo* használatos.)
8. A szudáni dinkák az *aweeet* nevet használják. A játéknak ezt a változatát a négy-szer tízes táblán játsszák.
9. Mombaszában és a part mentén a *mongale* név használatos, míg Kongó északi részén a *mongola*.

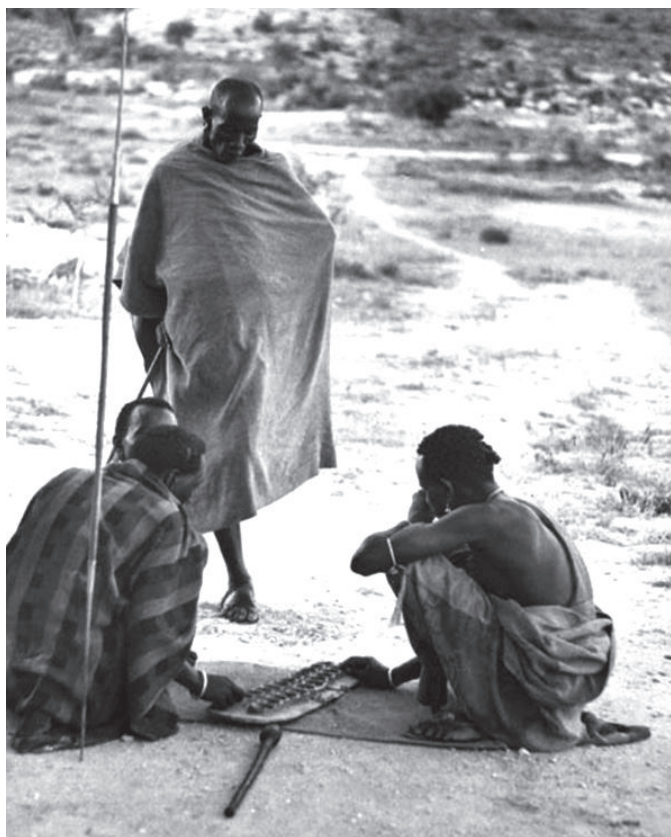
Gyakori az a már szinte közhelyszámba menő feltételezés, miszerint a kérdéses játékot arab kereskedők terjesztették el. Ez viszont felvet két kérdést: 1. Milyen „arabok”? 2. Milyen társadalmi, szociális kapcsolat révén tanulták meg más népek? A játékkal már a meglehetősen ősi hindu mitológiában is találkozunk. Nem vihették Indiába ugyanazok az arabok, akik a *kombét* Lamuba vitték. Továbbá, legalább két különböző úton jutott el a játék Kelet-Afrikába. Ugyanakkor úgy tűnik, nincs rokonság az arabokkal kiterjedt kapcsolatokat ápoló törzsek (mint például Lamu lakosai) körében népszerű változatok és például a Hasadék-völgy környéki törzsek által játszott változatok között. Például nem valószínű, hogy a masszaik az araboktól tanulták volna az *enkesuit*.

Másodsorban azért is fontos e játékok alaposabb megismerése, mert mint tudjuk, a játék az élet tükré, és egy adott társadalomban játszott játékok nagyon pontosan tükrözik a társadalomban általánosan elfogadott értékeket. Például a meruk, kikujuk és masszaik számára a játéktáblán a „lyuk” a „marha karám”, a bábuk a „marhák”. A pásztorkodóknak a szarvasmarha a legértékesebb tulajdonság. Az asantik *warij*játékosa „magokat vet”, és az elfogott bábukat egy „edényben” őrzi. Indiában „bolt” a „lyuk” neve, Jáva szigetén pedig „rizsföld”. Ghána déli részén *adi* a játék neve, mert az adito-bokrokról szedett adimagokkal játsszák. Ott a lyukak mindegyike „ház”, és a tábla két végén van egy-egy „kincstár”, ahova az elnyert magokat gyűjtik.

Talán nincs egyetlen afrikai nép sem, aki ne játszaná a *mankala* valamelyik változatát. Ahogy a játéknak több száz neve van, úgy rengeteg változatban is játsszák, és a több tucatnyi névhez és változathoz rengeteg játékszabály-változat is társul. Ily módon ezek átható tanulmányozása lehetőséget nyújt az egyes kultúrák gondolkodásmódjának tanulmányozására is. Az európai általában (bár nem mindig) lassan, megfontoltan játssza a sakkot. Az ugandai mindig gyorsan játssza az *omweszot*, amilyen gyorsan csak lehet, és a legkisebb hezitálás is gyakorlatilag hátrányos helyzetbe hozza a játékost, mert elveszti a lépés jogát. A masszaik egyedülálló stílusban játszanak, ami a néző számára egyfajta felfoghatatlan összevisszaság benyomását kelti, mivelhogy gyakorlatilag egyszerre, egymással szinte párhuzamosan több játékos is játszik a táblán. Egyes társadalmakban csak férfiak játsszák, és igen kifinomult etikett szerint. A jorubáknál például lehet játszani bent a szobában vagy kinn a szabadban, rendszerint munka után, éjszaka viszont ritkán. Ritkán játsszák férfiak és nők együtt. Nyilván egyik férfi önérzete sem viselné el, hogy kinevessék, mert egy nő legyőzte. Máshol viszont csupán idős nők és gyermekek szórakozása. A játékot ritkán játsszák pénzben. Az ügyes játékos jutalma, hogy nevezetessé válik családjában, a közösségben, az egész faluban. Még dalban is ünnepelhetik! Számolás-hoz a magokat nem szabad kivenni a lyukakból. A jó játékos emlékszik a magok számára, nemcsak a saját lyukaiban, hanem az ellenfelében is. Még ma is úgy tekintik, mint a férfi okosságának és ravaszságának próbáját. Mivel villámsebessen játsszák, játék közben senki nem beszél. A játékosok és a nézők is szótlanok, csak a szemük, fejük és a kezük dolgozik. De még a nézőktől is elmélyült figyelmet kíván. (11. ábra) Ha nem a homokban játsszák, a játék élvezetéhez hozzátartozik a gyönyörűen faragott játéktábla is. Egyes családok táblája több generációval ezelőtt készült, és bár nem aranyból, mint az asanti királyok játéktáblái, tulajdonosaik rendszerint büszkék műves fatábláikra.³

A *mankala* családba tartozó játékoknak számos közös jellemzője van. Bár csaknem minden egyes változat bír valamilyen egyedülálló, kivételes jeggyel, és csodálatos dolog fölfedezni, hogy hányféle változatban lehet ezt a játékot egyazon táblán is játszani. Íme a közös jellemzők:

1. Két ellenfél van – általában két játékos, bár egyes népek, mint például a kikujuk *giuti* nevű játékát játszhatják hármás csapatokban is, vagy a Sierra Leonében és Libériában élő vaik *kpó* nevű játékában kettő, három, akár négy játékos is verse-

11. ábra: Táblajátékot játszó szamburuk (Kenya)

Forrás: Mchezo ya Mbao – Mankala in East Africa, <http://www.driedger.ca/mankala/Man-1.html>

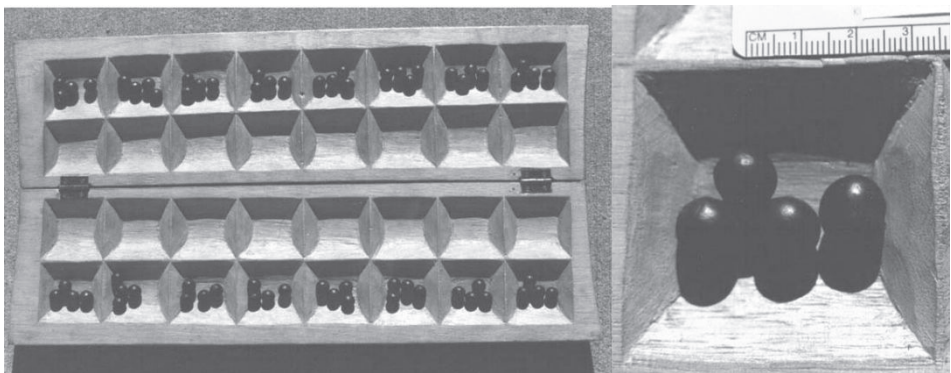

nyezhet. Az egyik fél nyeresége mindig a másik fél vesztesége, és nincs semmiféle titkos vagy random lépés.

2. A *mweszo* kivételével minden játéktáblán két párhuzamos sorban elrendezett 12-24 mélyedés van. A 2 x 6-os és a 2 x 7-es változatok Nyugat-Afrikában, a Közel-Keleten, Indonéziában és a Fülöp-szigeteken népszerűek. Kelet-Afrikában pedig a 2 x 10-es és a 2 x 12-es a gyakoribb. A *mweszo*t, ami a *mankala* legismertebb kelet-afrikai változata négysoros táblán játsszák Lamutól délre az egész szuahéli parton, a Viktória-tótól nyugatra eső területeken, Ugandában, Kongó nyugati részén, észak-nyugat Kenyában és Malawiban. A 4 x 8-as tábla az általános, bár vannak kivételek is, mint például Kongóban 4 x 7-es tábla van, Szudánban 4 x 10-es. (12. ábra)
3. Adott számú magot (az egyes változatok esetében mindig ugyanannyit) osztanak szét a lyukakban.
4. Lényeges különbség a *mankala* és a legtöbb nyugati táblajáték, köztük a sakk, dámajáték, stb. között, hogy nincs különbség a magok közt. Először is, mind azonos értékű. Másodsor, nincs „enyém vs. tied” – mihelyt a mag átkerül a másik játékos térfelére, az övé lesz. Itt a tábla osztódik ketté, és van „én térfelem” és „te térfeled”.

5. Egy lépés abból áll, hogy az egyik játékos a saját térfelén lévő valamelyik lyukból kivieszi az összes magot, és az óramutató járásával ellentétes irányban haladva egyenként „elszórja” azokat az egymást követő lyukakba, a megüresedett lyuk szomszédjánál kezdve. A játék része, hogy egyes magok így az ellenfél területére kerülnek. De ez nem végleges veszteség, mert egy későbbi lépéssel visszaszerezhető. Néha még jó stratégia is így „megkavarni” az ellenfél által elrendezett magokat. Néhány játék esetében bizonyos lyukak kihagyhatók a szórásból.
6. Minden lépés lényegét az adja, hogy melyik lyukba került az utolsó elszórt mag. Eszerint lehet, hogy a) a játékosnak „pihennie” kell, b) adott szabályt követve, vagy saját belátása szerint tovább léphet, vagy c) elnyeri ellenfele bizonyos magjait.
7. Minden játéknak megvannak a szabályai arra, hogyan lehet „elfogni” az ellenfél térfelén levő magvakat.
8. A játék akkor ér véget, amikor valamelyik játékosnak már nincs annyi magja a saját térfelén, hogy azokkal bármiféle hatékony lépést tegyen.
9. Az „elfogott” magok száma alapján dől el, hogy ki a győztes.

Duane M. Broline és Daniel E. Loeb 1995-ben tették közzé tanulmányukat két *mankala* típusú játék, a joruba *ajo* és orosz megfelelője, a *csoukajllon* kombinatorikájáról (D.M. Broline & D.E. Loeb 1995 *The Combinatorics of Mankala-Type Games: Ayo, Tchoukaillon and 1/π*. *UMAP Journal*. Vol. 16. No. 1. pp. 21-36). Az orosz egy-soros-egyjátékos változatot a *mankala* játékok legegyszerűbb változatának alapszabályai szerint játsszák. Cél az összes bábú begyűjtése az oldalsó nagyobb lyukba, a „kálába”. Az amerikai matematikusok a „kála” mellett kezdve beszámolták a lyukakat, és a végjáték győzelemre vivő elfogási stratégiáit vizsgálták. Kimutatták, hogy ha $s(n)$ az a minimális számú bábú, ami szükséges ahhoz, hogy az n sorszámú lyukkal a játékos (ha okosan játszik) nyerni tudjon, a bábúknak egy győztes pozícióhoz vezető mennyisége megközelítőleg n^2/π , n magas értékei esetén (aszimptotiku-

▲ 12. ábra: Összecsukható omveszo játéktábla Kampalából, és mellette kinagyítva az egyik lyuk a négy *mesoneurum welwitschianum* maggal

Forrás: Michezo ya Mbao – Mankala in East Africa, <http://www.driedger.ca/mankala/Man-1.html>

san – mondanák a matematikusok). Számításaik során vizsgálták az ún. Γ funkciót és az F hipergeometrikus funkciót. Az eredmény lenyűgöző, ugyanis a matematikai állandó, $\pi = 3,14159265\dots$ felbukkan egy afrikai játékkal kapcsolatban.

Aztán két holland kutatónak sikerült teljesen „megoldania” a *mankala* egy másik változatát, az *awarit* (John W. Romein & Henri E. Bal 2002 *Awari is solved*. Notes in: *International Computer Games Association Journal*, September, pp. 162-165). J.W. Romein és H.E. Bal két párhuzamosan kapcsolt 1 GHz-es órajel-frekvenciájú 144 Pentium III processzort használtak (1 petabyte háttérkapacitás, 1,4 terabyte merevlemez kapacitás és 51 gépi óra). Sikeresen bizonyították, hogy az *awari* tökéletes logikai játék.

A francia akadémikus, Marc Chemillier az *owari* nevű játék matematikáját, azaz a golyók néhány elrendezésének („szórásának”) matematikai tulajdonságait tanulmányozva szintén arra a következtetésre jutott, hogy a játék érdekes matematikai törvényszerűségekre épül (M.Chemillier 2008 *The Mathematics of the Game Owari*. Lecture at the Musée Suisse du Jeu, La Tour-de-Peilz, Sept. 11th.).

Egy korábbi tanulmányban már foglalkoztunk az Etiópiában, de Nyugat-Afrikában is ismert, kettőzésre épülő érdekes szorzási módszerrel, amit az afrikai fejben is képes elvégezni (Emberi párhuzamok. *Afrika Tanulmányok*, 2012. VI. évf. 4. sz. pp. 53-71, említett példa: p. 64). Dirk Huylebrouck, belga matematikus e módszer alapötletét átvéve, a mennyiségek kettőzését végigvezette az *igiszoro* nevű, *mankala* típusú játéktáblán. Nem maga a szorzás végrehajtása érdekelte, hanem hogy hogyan lehet azt írás nélkül, fejben elvégezni. Az *igiszoro* egy 4×8 lyukas tábla, tehát egy játékosnak kétszer nyolc lyuk alkotja a térfelét. Ezekre a lyukakra „végigjátszva” a kettőzést, a következő értékeket kapjuk: 1, 2, 4, 8, 16, 32, 64, 128 (alsó sor) és 256, 512, 1024, 2048, 4096, stb. (felső sor). Nem véletlen, hogy ezen számok némelyike a számítógép világából ismert egység: $1024 = 1$ megabyte, $2048 = 2$ megabyte, $4096 = 4$ megabyte, stb.

A Pascal programozási nyelv kifejlesztője, a svájci informatikus professzor, Niklaus Wirth is adott olyan gyakorlófeladatot, ahol két szám összeszorzására olyan programot kell írni, amely csak összeadás, kettővel való szorzás és osztás használatával oldja meg a feladatot. Nyilvánvaló, hogy egy számítógép logikai áramköre és egy afrikai játéktábla összehasonlítása magától értetődő: a játéktáblán valamely lyuk bábuval a logikai áramkör zárt állapotának, bábu nélkül pedig a logikai áramkör nyitott állapotának felel meg. Valamely szám kettőzése pedig a „shift” – több programozási nyelvben is ismert utasítás.

A nyugati világban egyre nagyobb érdeklődés övezi az ősi számolós játékot, és ma már tengernyi híve van. A legegyszerűbb, kétsoros változatot játszhatják egészen kis gyerekek is pusztán szerencsejátékként. De még ebben a formában is van oktatási jelentősége, mert arra készíti a gyereket, hogy számoljon. Aztán hamarosan egyszerű összegeket is megtanul, és tanul gondolkodni. Mert mellett, hogy jó szórakozás, ez a játék fejleszti a feladatmegoldásban igen fontos intuitív képességeket. Az a változat pedig, ahol ellentétes irányban is szabad lépni, megtanítja a negatív számok fogalmát is.⁴

Bűvös négyzetek

A négyes szám geometriai megfelelője a négyzet vagy négyszög. Az ún. bűvös négyzetek szerkesztése igen érdekes, számelméleten alapuló matematikai szórakozás. Bűvös négyzet alatt az 1-től n^2 -ig terjedő számok olyan $(n \times n)$ -es négyzetbe történő elrendezését értjük, amelyre teljesül, hogy a bennük elrendezett számokat bármely sorban, oszlopban vagy az átlók mentén összeadva ugyanazt az összeget, egy bűvös állandót kapunk. Az emberiség a rontás ellen amulettként, vagy mint varázslatos talizmánt ősidők óta használja a bűvös négyzeteket. A hiedelem szerint a számoknak ezen elrendezése valamiféle misztikus, természetfeletti erővel bír.

Az első, legrégebb bűvös négyzet, az ókori kínai Lo-Shu. A legenda szerint ez a mágikus erejű négyzet az isteni teknősbéka páncélján jelent meg a Lo folyó nagy áradásának idején, több mint 4000 évvel ezelőtt. A kínaiak után először a 9. században az iszlám országokban foglalkoztak a bűvös négyzetek szerkesztésének általános módszereivel. Az iszlám tudósok ezeket a módszereket a „titkok tudományának” nevezték, és csak egyes kiválasztott tanítványokkal ismertették meg. Európába csak több száz év elteltével jutottak el a bűvös négyzetek, valószínűleg arab közvetítéssel. Itt mások mellett olyan kiváló tudósok figyelmét vonták magukra, mint Kepler és Napier, valamint a német reneszánsz és reformáció nagyszerű művésze, az apai ágon magyar származású Albrecht Dürer (1471–1528).⁵

A muszlim Nyugat-Afrikát is erősen érdekelte ez a kérdés. Itt volt tudós, csillagász és matematikus a katsinai (ma Nigéria) születésű Mohamed ibn Mohamed. Életéről nem sokat tudunk, és még az is vitatott, hogy pontosan mikor született (16??). Katsina a Sokoto birodalom egyik fontos kulturális központja volt, ahol a fulani nép fia, Mohamed elsőként vált az iszlám fanatikus hívévé. 1730-ban elzarándokolt Mekkába, majd Egyiptomba utazott, ahol 1732-ben készítette el arab nyelvű kéziratát⁶, amelyben többféle módszert is megad arra, hogyan lehet páratlan számú sorból és oszlopból álló bűvös négyzetet készíteni harmadrendűtől (3×3 -as) kezdve egészen a tizenegyedrendűig (11×11 -es

„Az első, legrégebb bűvös négyzet, az ókori kínai Lo-Shu. A legenda szerint ez a mágikus erejű négyzet az isteni teknősbéka páncélján jelent meg a Lo folyó nagy áradásának idején, több mint 4000 évvel ezelőtt. A kínaiak után először a 9. században az iszlám országokban foglalkoztak a bűvös négyzetek szerkesztésének általános módszereivel. Az iszlám tudósok ezeket a módszereket a „titkok tudományának” nevezték, és csak egyes kiválasztott tanítványokkal ismertették meg. Európába csak több száz év elteltével jutottak el a bűvös négyzetek, valószínűleg arab közvetítéssel.”

négyzet), és mindegyikhez ad példát is. Mohamed ibn Mohamed érdeme tehát a magasabb oldalelemszámú bűvös négyzetek kialakításának rendszere. Kidolgozta a bűvös szám képletét: $n(n^2 + 1)/2$, valamint a négyzet középpontjába illő számot megadó képletet: $(n^2 + 1)/2$. Több száz év elteltével ma is ezeket a képleteket használjuk. Mohamednek a bűvös négyzetekkel kapcsolatos munkássága a modern csoportelmélet kezdetének tekinthető. Észrevette, hogy bizonyos műveletek – mint például egy tengely menti tükrözés vagy elforgatás – úgy végezhető, hogy a négyzet tulajdonságai nem változnak. Ez azt jelenti, hogy egyetlen egyszerű négyzetből véges számú bűvös négyzet generálható, és a tulajdonságok nem változnak. Mohamed ibn Mohamed Kairóban halt meg 1741-ben, mielőtt Katsinába visszatérhetett volna.⁷

Szerencsejátékok felnőtteknek

Afrika legnagyobb részén a felnőtt férfiak olyan szerencsejátékokat játszanak, amelyekben korongokat, diókat vagy kaurit kell dobni. Olyanok ezek, mint a mi kocka- vagy érmedobós játékaink. Ilyen például az igbo *igba-ita* nevű játék, amelyet két vagy több (egyszerre akár tizenkét) férfi játszik. Korábban kedvelt piactéri játék volt – a férfiak játszottak, míg az asszonyok vásároltak vagy eladtak. Eredetileg kauri kagylókkal játszották, ami bőségesen volt a piacon, hiszen a kauri kagyló Nigériában különösen sokáig fizetőeszköz volt. Újabban már pénzürmék vették át a kis kagylók helyét, és a játék neve is megváltozott, *igba-ego* lett (*ego* azt jelenti: pénz). A játék nevét – szabadon – „fej vagy írásnak” fordítják. A játékosok először is megegyeznek, hány fordulóból álljon a játék. Ezután minden játékos azonos számú kaurit helyez egy edénybe vagy középre, majd a kihívónak nevezett játékos feldob 4 darab kaurit. Övé lesz az „edény”, ha mind a négy leesett kauri nyílásával fölfelé vagy lefelé néz, avagy kettő fölfelé és kettő lefelé. Ilyenkor elveszi az edény tartalmát, és újra övé a dobás joga. Ha veszít, új játékos lesz a kihívó.

Mi a valószínűsége annak, hogy mind a négy kauri vagy pénz ugyanolyan helyzetbe essen? A pénzürmék esetében könnyű megmondani. A 4 ledobott érme 16 különböző helyzetet vehet fel. Szimmetriájuk folytán ezek egyforma valószínűséggel esnek fejre vagy írásra, ezért a 16 lehetőség egyformán valószínű. A kauriknál ez azonban nem ilyen egyszerű, mert aszimmetrikusak. A kérdéses valószínűségeket csak részletesebb vizsgálattal lehetne megmondani. Nem kétséges, hogy az igbók szinte a tudományosságig ismerték a kérdést!

A kameruni ewondok az *abia* nevű szerencsejátékot lopótökből készült korongokkal és faragott zsetonokkal játsszák. A zsetonokat egy bizonyos dió héjából készítik, és a külső oldalukon gyönyörűen díszítik. Ezt az oldalt nevezik jó oldalnak. A játékosok körbe ülnek, és mindegyikük betesz egy zsetont, amiket azután egy pártatlan személy, a bíró hét koronggal együtt egy szövött tányérra helyez, majd a tányért leborítja a földre, elfedve annak tartalmát. Miután a játékosok megteszik fogadásukat, a bíró felemeli a tányért és megnézi a korongok és zsetonok helyzetét. Hogy ki nyer, azt egy sor bonyolult formula szabja meg a jó és rossz oldalára esett zsetonok és korongok aránya szerint. Egy időben fontos módja volt ez a játék Kamerunban a vagonyszerzésnek.

Záró gondolatok

Az elmúlt évtizedek kutatómunkájának hála Afrika múltbeli örökségének egyre nagyobb része kerül napvilágra. Mindazonáltal még mindig rengeteg munka vár a 21. század afrikai értelmiségére, kutatókra, tudósokra, hogy a segítőkész, érdeklődő külhoni tudósokkal karöltve megújuló régészeti kutatások során feltárják a természet (és a viharos történelem) által eltemetett múlt leleteit, felkutassák és a köz számára hozzáférhetővé tegyék a fennmaradt dokumentumokat, hogy amíg még nem késő, rögzítsék a sok kultúrában csak a szájhagyomány útján őrzött ismereteket, történelmet, irodalmat. Itt, ezen folyóirat hasábjain megjelent három tanulmányban az afrikai matematika néhány megjelenési formáját tekintettük át az etnomatematikus szemével – tudatában annak, hogy a kép valószínűleg nem teljes, de őszintén remélve, hogy sikerül egyfajta megbecsülést ébreszteni az olvasóban az afrikai matematika iránt, miközben szembesül a matematika univerzális erejével. ☀

Jegyzetek

- 1 Van, aki a gráfelmélet kezdetét 1735-re datálja, amikor a svájci születésű Leonhard Euler megoldotta a Königsbergi-hidak problémáját. Van, aki Gustav Kirchoff elektromos hálózatokra vonatkozó 1847-ben publikált eredményeihez kapcsolja a gráfelmélet kezdetét. Mások Arthur Cayleynek egy 1857-ben megjelent cikkét tekintik az első gráfelméleti tanulmánynak, melyet egy szerves-kémiai alkalmazás motivált. S természetesen olyanok is vannak, akik Francis Guthriennek 1850. körül Augustus de Morganhoz intézett kérdésétől számítják a gráfelmélet kezdetét. A nevezetes kérdés a négyszínsejtés korai megfogalmazása volt, miszerint négy szín tökéletesen elegendő bármely térkép kiszínezéséhez úgy, hogy az egymással határos régiók mindig más színűek legyenek. Mindenesetre talán elfogadható álláspont az, hogy a gráfelmélet valahol, valamikor megszületett, és az utóbbi néhány évtizedben egyre több helyen alkalmazzák, például operációkutatásban, elektromos hálózatok tervezésében, számítástechnikában.
- 2 Csak érdekesség képen: a *felli* mellett a mozambiki *pillangó* másik nagyon közeli „rokona” a tőle szintén több ezer kilométerre keletre, Indiában ismert Lau kata kati.
- 3 Hogy nedvességtartalmát megőrizze, a színfát még a kiválasztás helyén megformálják. Aztán kifaragják és hornyolják (vágatokat készítenek rajta), végül méhviasszal fényesítik, valamint egyéb helyi technikák felhasználásával kap finom, egyenletes kidolgozást.
- 4 Nagy örömmre szolgált felfedezni, hogy a Müller boltokban már nálunk is kapható a 6-99 éves korig kínált kétsoros (2 x 6-os) és a nehezebb négysoros (4 x 8-as) változat Kalaha ill. Hus márkanéven.
- 5 A leghíresebb bűvös négyzet, amelyet sokan a matematika szimbólumának is tartanak Albrecht Dürer *Melankólia* című festményén látható. Ez a 4 x 4-es négyzet számos olyan érdekességet tartalmaz, ami a kor tudósait és a laikus szemlélőt csodálattal töltötte el. Nem csak a sorok, oszlopok és az átlók adják ki a bűvös 34-es számot, de a négyzetben szereplő számok 86 (!) egyéb négyes csoportja is ugyanezt a bűvös számot adja. Lenyűgöző számkombináció!
- 6 Mohamed ibn Mohamed arabul írta matematikai értekezését, de ő maga nem volt arab. Mint ahogyan számos egyéb arab nyelven írt matematikai témájú szöveg szerzői sem voltak mind arabok. Hiszen akkoriban az iszlám világban – a görög nyelvnek a hellén világban betöltött státuszához hasonlóan – a nem arab tudósok írott nyelve is az arab volt.
- 7 A bűvös négyzet nagyszerű térbeli megvalósítása a *Rubik-kocka*!

Felhasznált irodalom

- *African Riddles – Kwanzaa Guide*, <http://kwanzaaguide.com/2010/7/african-riddles/>
- *Ancient Egyptian Games: Senet*, <http://www.talkingpyramids.com/ancient-egyptian-games-senet/>
- *Butterfly*, In: *Behind the Glass: Math Games*, <http://www.behindtheglass.org/africaresources/butterfly.asp>
- *Felli*, <http://en.wikipedia.org/wiki/Felli>
- *Gráfok, csúcsok, élek...* http://www.math.unideb.hu/~turjanyi/Komb_j/K_Win_Doc/g0601.doc
- Huylebrouck, Dirk: *Mathematics in (central) Africa before colonization*. In: *Anthropologica et Praehistorica*, 2006, Vol. 117. 135-162.
- *Igba-Ita*, In: *Behind the Glass: Math Games*, <http://www.behindtheglass.org/africaresources/igba.asp>
- Kóczy Á. László: *A Neumann-féle játékelmélet*, in: *Közgazdasági Szemle*, LIII. Évf. 2006. január, 31-45.
- *L'abe igi orombo – Nigerian Children's Songs*, <http://www.mamalisa.com/?lang=Yoruba&t=es&p=2900>
- *Michezo ya Mbao – Mancala in East Africa*, <http://www.driedger.ca/mancala/Man-1.html>
- *Morabaraba.NineMensMorris–GamesfromEverywhere*, <http://www.gamesfromeverywhere.com.au/129-morabaraba-mens-mo...>
- *Riddles – Riddle and Answer*, <http://www.libraryindex.com/encyclopedia/pages/cpxkvf7g6x/riddles...>
- *Seega: A review*, <http://boardgamegeek.com/thread/171433/seega-a-review>
- *Tarumbeta* <http://www.family-gametreasurehouse.com/tarumbeta.html>
- *Tsoro Yematatu*, In: *Behind the Glass: Math Games*, <http://www.behindtheglass.org/africaresources/tsoro.asp>
- *Twelve Men's Morris – Morabaraba – Complete Rules of Twelve Men...*, http://boardgames.about.com/od/strategygames/a/twelve_mens_morri...
- *Very Hard Riddles*, <http://www.2020site.org/riddles/Very-Hard-Riddles.html>
- Zaslavsky, Claudia: *Afrika számol*. Gondolat, Bp., 1984. Ford.: Egyed László.
- Zijlma, Anouk: *Traditional African Board Games*. In: *African Games – Games Played in Africa*, <http://goafrica.about.com/od/peopleandculture/tp/African-Games-Ga...>

A Publikon Kiadó által megjelentetett folyóiratok

Modern Geográfia

Marketing & Menedzsment

Afrika Tanulmányok

REGIONAL LEVELS OF CIVILIAN INITIATIONS IN EMPLOYMENT AND INTEREST ARBITRATION 1. FROM A0 STANDARD TRINOMIAL TO MELDITAMISM 18
 Read 2010, Jánosi, Csaba; Tóth, István; April 2010 Edition - 10 pages online

A KÖRNYEZETUDAKOS TELEPÜLÉSFEJLESZTÉS, MINT AZ ELHETŐSÉ TELEPÜLÉS KÖRNYEZETI MEGTEREMPÉSEK ELSZÓZÉ 27
 Read 2010, Jánosi, Csaba; Székely, Zoltán; 10 pages online

TÉRTINFORMATIKAI MÓDSZEREK ALKALMAZÁSA AZ OKTATÁS INNOVÁCIÓ KÖZÖSSÉGEIN 27
 Read 2010, Jánosi, Csaba; Bencsik, Zoltán; 10 pages online

Marketing & Menedzsment
 The Hungarian Journal of Marketing and Management

Vármedélia a kultúra fejlődése projektje utáni felmérés

Mi múlja a medialit? A sportolástól a többi szerep az "új" formációkban egy technikai és mentális, a kognitív perspektívák között

A tudás megújítását megteremtő demokrácia, a kognitív technológiák a modern kognitív technológiák között

A 15-20 éves fiatalok technológiai használati szokásai

Afrika Tanulmányok folyóirat. 2012. VI. évfolyam, 2. szám
 NYÁR

**Fókuszban
 URBANIZÁCIÓ
 AFRIKÁBAN**

Afrika ma
 Újvárosok – városok fejlődés?
 Líbia kadhafi után

Miért fontos a régió
 gazdasági fejlődése?
 A gazdasági fejlődés
 és a gazdasági fejlődés
 és a gazdasági fejlődés

The arithmetic entertainments of Black Africa

This paper, third in a series dealing with African, mainly Sub-Saharan ethnomathematics, provides a summary of mathematical schemes as means of education for children, sources of inspiration for rituals in the traditional society, as well as sources of recreation for all layers and age groups of the African society. First, simple mathematical activities practised by children with counting rhymes and choosing rhymes are described. Next, „what words are eaten with” in Africa, riddles are dealt with. Riddles are not told merely for fun in Africa either, but they also have an important educational role and they develop critical thinking, too. Further on, the mathematical nature of traditional drawings (lines) in the sand, such as the 'sona' diagrams and the graph of 'life' is emphasized. A description of a vast variety of basically similar mind games of the so called African Morris type (morabaraba, shax, achi, tsoro yematatu, dara, gulugufe, felli, senet, seega and fanorama) is also given. Strategy games of the mancala family including ayo, awari, omweso, igitsoro and many more with different regional names and versions with 2 or 4 rows and 6 to 50 holes in a row, which are listed among the oldest mind games of the world and often classified among the top games as well, are also described with a special focus on their common features. Furthermore, the impressive results of research mathematics published by various authors about the combinatorics of some mancala type games prove the comparison of a computer relay and an African game board is evident. Lots of examples ranging over many regions and over a large period of time are listed in the hope of gaining some esteem for African mathematics, and to illustrate the universal strength of mathematics.

okleveles angol-országi szakos tanár
(KLTE) és angol fordító (ELTE)

About the Author

MA in English and Russian studies
English teacher and translator
(KLTE, ELTE)

mariaberes50@gmail.com

Kedves Olvasónk!

Igényeljen Publikon Törzsvásárlói Kártyát most!

A Publikon Törzsvásárlói Kártya a kiadó köteteiből 25%-os kedvezményre jogosít minden egyes a www.publikon.hu felületen történő internetes vásárlás esetén.

A Publikon Törzsvásárlói Kártya kedvezményei a kártyán található névvel és sorszámmal érvényesíthetők, melyeket a www.publikon.hu internetes felületről történő rendelés esetén a megjegyzés rovatban kell megadni.

A www.publikon.hu internetes felületen 25%-nál nagyobb kedvezménnyel megrendelhető köteteket a törzsvásárlói kártya tulajdonosai természetesen a magasabb értékű kedvezményen vásárolhatják meg!

További információk: bagi@publikon.hu, illetve www.publikon.hu

Tisztelettel:

az Afrika Tanulmányok Szerkesztősege

AFRIKA
tanulmányok

publikon
KIADÓ

A RUANDAI NÉPIRTÁS ÉS A NEMZETKÖZI KÖZÖSSÉG PASSZIVITÁSA

BIEDERMANN ZSUZSÁNNA

Bevezetés

Ruandában az 1994. április 6-i Habyarimana elnök elleni sikeres merénylet utáni tizenhárom hétben mintegy 800.000 ember vesztette életét. A gyilkosok olyan gyorsasággal és eréllyel csaptak le a kisebbséget alkotó tuszikra, hogy sok megfigyelő és szakértő a törzsi erőszak újabb kitöréséről beszélt. A tények ismeretében azonban határozottan cáfolható, hogy az 1994 tavaszán bekövetkezett népirtás a gyűlölet természetes kitörése, ősi törzsi ellentétek eredménye lett volna.

Ruanda tuszi lakosságának háromnegyede, és a genocídium ellen tiltakozó hutuk ezrei estek áldozatul az erőszaknak. A politikai elit az etnikai törésvonalakat kihasználva a többséget kiszámítottna a kisebbség ellen fordította, felhasználva az állam bürokratikus felépítését és jól olajozott gépezetét nagyszabású gyilkos tervei végrehajtására.

Ez a genocídium Ruanda elitjének tudatos választása volt, amelyet a hatalom megtartása érdekében hajtott végre.

Történelmi háttér

Ahhoz, hogy megértsük, a két etnikai csoport hogyan fordult egymás ellen, nélkülözhetetlen Ruanda modernkori történelmének megismerése.

A népirtás előtti Ruanda mintegy hétmillió lakossága három etnikai csoportból állt: a hutuk alkották a népesség nagy részét (84%), míg a tuszik tették ki a lakosság 15 százalékát. A harmadik, politikai szempontból meglehetősen jelentéktelen népcsoport a twa volt (1%), akiket gyakran pigmeusoknak is neveznek.

Ruandában fokozatosan szilárdult meg az a koncepció, mely a tuszi elnevezést a marhatenyésztőkkel, a hutut pedig a földművelő, általában valaki más szolgálatában álló népcsoporttal azonosítja. Ruanda történelme során e csoportok tagjai általában a saját csoportjukból választottak maguknak házastársat, így fokozatosan külső tulajdonságok is megkülönböztették egymástól a hutukat (alacsonyabbak, erősebb testalkatúak, szélesebb, lapos orral) és a tuszikat (magasak, soványak, keskeny orral). Mivel a gazdagságot marhákban mérték,¹ ezért a tuszik kezdtek magukra is úgy tekinteni, mint gazdagabb, uralkodásra teremt népcsoportra. Ugyanakkor az etnikai jellegzetességek nem voltak „kőbe vésve”: a gazdagabb hutuk tuszivá válhattak, előrelépve a társadalmi ranglétrán. Míg ha egy tuszi elszegényedett, hutu lett

▲ Ruanda. Forrás: National Geographic Education (2013)

belőle. Ezek a jellegzetességek abban az időben kezdtek kikristályosodni, amikor az európai gyarmatosítók az országba érkeztek.

Az első európai, aki 1894-ben eljutott Ruandába, egy G.A. von Götzen nevű német utazó és katonatiszt volt. A gyarmatosító nagyhatalmak közül a németeknek jutott Ruanda, és erről természetesen egyetlen ruandait, de még a királyt sem értesítettek. A németek később sem foglalkoztak számottevően ásványi anyagokban szegény gyarmatukkal, az első világháború után pedig el is vesztették Belgium javára. (Kapuscsinski, 1998)

Az 1920-as évektől kezdődően a belga jelenlét sokkal intenzívebb volt a korábbi német gyarmatosítókéénál. A belgák saját képükre igyekeztek formálni a ruandai államot, és reformokat hajtottak végre a közigazgatásban az adminisztratív hatékonyság jegyében. Ugyanakkor túlértékelve a tuszik társadalmi szerepét, megerősítették a tuszik „kiválasztottságát”. (T. Horváth, 2004) Csak tuszik viselhettek hivatalt, a hutu hivatalnokokat módszeresen eltávolították. A hutuk nem tanulhattak tovább, hiszen az felkészülés volt az adminisztratív pályára. Ezzel nem csak az 1920-30-as évek, hanem a következő generációs hutuk lehetőségeit is korlátozták.

A tuszik hatalmi monopóliumának „köbe vésésével” a belgák elvetették a jövő etnikai alapú konfliktusának magjait Ruandában. A húszas-harmincas években széles körben elterjedtek az áltudományos rasszista elméletek a fehér faj felsőbbrendűségéről és a rasszok eltérő képességeiről, és a belgák Afrikában is ennek megfelelően rendezték be Ruandát: meg voltak győződve róla, hogy a tuszik magasabb rendűek, mint a hutuk, a hutuk a twák fölött állnak, és a ranglétra tetején természetesen a fehér ember található.

Mivel a tuszik külsőleg jobban hasonlítottak a fehér emberekre, a belgák logikusnak találták, hogy képességeikben is közelebb állnak hozzájuk. Alkalmasabb-

nak vélték őket a vezetésre, így természetesnek tűnt, hogy a hutukat és a twákat alá kell rendelni nekik (éppúgy, ahogy a fehér ember is képes vezetni a feketéket). A belgák csak annyit láttak, hogy ennek a viszonylag jól szervezett államnak a vezetője és a körülötte élők nagy része tuszi, így a tuszoknak tulajdonították az egész államszervezet felépítését, és nem vették figyelembe a hutuk rendkívül fontos szerepét Ruanda felépítésében. (Des Forges, 1999)

A tuszik lelkesen fogadták el a nekik szánt szerepet, hiszen ez egybeesett a saját magukról kialakított képpel.

Miután a belga gyarmatosítók csak tuszoknak engedélyezték a hivatalviselést, meg kellett állapítani, hogy pontosan ki tuszi és ki nem. A csoporthoz tartozás elvileg öröklött tulajdonság volt, így a családfa alapján lehetett leginkább megállapítani a hovatarozást. Ezt azonban nehézkesnek és időigényesnek találták a belgák, így úgy döntöttek, hogy egyszerűbb és hatékonyabb megoldás lesz írásban feljegyezni a hovatarozást már születéskor. Ezt a rendszert a harmincas években vezették be, ekkor az egész lakosság etnikai hovatarozását felmérték, és beleírták az illető személyi igazolványába, amelyet mindenkinek magánál kellett hordania. Így a korábban lehetséges etnikai változtatásokat (ha valaki feljebb lépett a társadalmi ranglétrán, tuszi lett, aki elszegényedett, hutuvá vált) már sokkal nehézkesebben lehetett csak kieszközölni.

Az etnikai csoportok írásbeli rögzítése tovább növelte annak a jelentőségét, hogy ki melyik csoporthoz tartozik. A korábbi „amorf és rugalmas” kategóriák olyan állandóvá és merevvé váltak, hogy egyes kortárs európai szerzők „kaszként” kezdték emlegetni őket. (Des Forges, 1999: 35) Az uralkodó elit egyre jobban „beleélte” magát szerepébe, hangsúlyozta különállóságát és magasabbrendűségét, míg a hutukat fokozatosan összekovácsolta az elnyomottak közti szolidaritás.

Belgium az ötvenes évekig támogatta a tuszik uralmát, de a gyarmatosítás végének közeledtével, valamint a nemzetközi közvélemény (ENSZ) nyomásának hatására elkezdte átszervezni a ruandai közigazgatást és feloldani a tuszik privilegizált helyzetét. A gyarmatosítók az ötvenes évekig szinte teljes egészében a tuszokra támaszkodva kormányozták Ruandát, és váratlanul érte őket, amikor a tuszi értelmiség elkezdte Ruanda függetlenségét követelni. Erre szakítottak a tuszikkal, és az engedékenyebbnek, szolgálatkészebbnek tűnő hutukat kezdték támogatni. A taktikaváltás arra is szolgált, hogy elodázza Ruanda függetlenné válását. A korábban mellőzött hutuk álláshoz juthattak az állami szerveknél, járhattak középiskolába. Ezek a kis változások megijesztették a privilégiumaikhoz ragaszkodó tuszokat, de nem elégítették ki a forradalmi változásra vágyó hutukat. A belgák hirtelen pálfordulása csak tovább szította az etnikai feszültségeket.

1959 novemberére rendkívül feszült helyzet alakult ki. Rudahigwa király (aki 1931 óta uralkodott), hirtelen meghalt és utódja Ndahindurwa lett, aki egy konzervatív tuszi csoport befolyása alatt állt. Amikor néhány tuszi váratlanul egy hutu alvezér ellen fordult, és amint az incidens híre elterjedt, országszerte felbőszült hutu földművesek támadtak rá tuszi uraikra. Több száz ember meghalt, mielőtt a belgák közbeavatkoztak és helyreállították a viszonylagos rendet. A fellázadt hutu többsé-

Mod. 3

Amazina y'abana n'igihe bavukiye
Noms, prénoms et date de naissance des
parents.

Amazina Noms et Prénoms	Yavutse kuwa Né le	Igitina Sexe
1. Umukazamuze	27/11/79 B	
2. Umukazamuze	13/11/82 B	
3. Umukazamuze	16/11/88 B	
4. Umukazamuze	15/11/92 B	
5.		
6.		
7.		
8.		
9.		
10.		
11.		
12.		

Ubwoko (Mweto, Tutsi, Twa, Naturalisé)
Ethnie: *Tutsi*

Aho yavukiye ... *Gitarama* ...
Lieu de Naissance:

Itariki yavutseho ... *1954* ...
Date de Naissance:

Umwuga ... *ny* ...
Profession:

Aho atuye ... *Bugesera* ...
Lieu de domicile:

Amazina y'owo bashakanye
Noms du Conjoint: *MARANDA*

N° C.I. *5101*

Umukono cyangwa igikumwe cya nyirayo
Signature ou l'empreinte du titulaire: *[Signature]*

▲ *Etnikai hovatarozást rögzítő személyi igazolvány. Forrás: preventgenocide.org*

get azonban már nem lehetett lecsendesíteni: a monarchia megszűnt létezni, a tuszik kasztja elvesztette vezető szerepét. A hatalmat a hutu parasztság vette át.

Ruanda 1962-ben nyerte el függetlenségét, és a hutuk alakították meg az első kormányt élén egy fiatal hutuval, Grégoire Kayibandával. Az 1959-61-es események mint „hutu forradalom” vonultak be Ruanda történetébe, habár a váltás meglehetősen békésen zajlott le. (Tarrósy, 2011)

A belgák eleinte segítették a hutu hatalomátvételt, remélve, hogy kezükben maradhat az ország. A hutuk inkább elüldözték a tuszi vezetőket, semmint megölték volna őket. Sok tuszi azonban az ellenséges közhangulat miatt kénytelen volt menekülőre fogni: sokan a ritkábban lakott Bugesera régióban telepedtek le (belső menekülteké válna – internally displaced person: IDP), de mintegy 10.000 tuszi elhagyta Ruandát. 1961 után ezek a menekültek sporadikusan támadásokat hajtottak végre Ruanda ellen, amit a hutu vezetők gyakran a Ruandában élő tuszikon bosszultak meg. Ezeket a betöréseket a hutu szolidaritás és öntudat erősítésére is felhasználták.

Ekkoriban vált általánossá, hogy a kormányzat hutu hadserege nem csak a volt tuszi vezetőket, vagy a külföldről támadó tuszi menekülteket esetleg segítő tuszikat támadták meg, hanem általánosságban is intéztek támadásokat a tuszi lakosok ellen. E támadások egyik vezérelve az anyagi haszonszerzés volt. Aki a támadást végrehajtotta, az a helyi hutu vezető hallgatóságos beleegyezésével eltulajdoníthatta a tuszi földjét, állatait, stb. A korábban előnyt jelentő tuszi megjelölés a személyi igazolványokban 1961 után folyamatos diszkrimináció forrásává vált. A forradalom utáni években jelentősen csökkent a tuszik aránya a ruandai társadalomban, mivel nagyon sokukat megölték (becslések szerint mintegy 20.000 halálos áldozata volt az állandósuló atrocitásoknak) vagy önként elmenekültek az országból (200.000 tuszi menekült el Ruandából ebben az időszakban) (Kuperman, 2004: 63), illetve aki

csak tudta, igyekezett elintézni átminősítését tusziból hutuvá. (Des Forges, 1999: 37) Az 1960-as években jelent meg és vált egyre elterjedtebbé az *inyenzi* (csótány) kifejezés. Ezzel a megnevezéssel illették a külföldre menekült ruandai származású tuszikat, akik rendszeres betöréseket hajtottak végre Ruanda területére. Később már az egész ruandai tuszi népeiséget inyenzinek nevezték. (Chrétien, 2003: 198) Ryszard Kapuscinski lengyel újságíró így ír a menekültek és ruandaiak viszonyáról: „Éveken át tartanak a határmenti harcok, pogromok, vérfürdők. A tuszi partizánok (a hutuk csak csótányoknak nevezik őket) fölgyújtják a falvakat, irtják a lakosokat, akik viszont, saját hadseregük támogatásával, a tuszikat mészárolják.”

A ruandai első köztársaság vezetője, Kayibanda és a Parmehutu (kormánypárt) eleinte megerősödve került ki a menekültekkel folytatott harcokból, de 1963-tól a párton belüli fokozódó feszültség (a fővárosban és vidéken kemény csatározás folyt a hatalmat jelentő pozíciókért és támogatókért) (Reyntjens, 1985: 473) országszerte éreztetni kezdte hatását. Ehhez társult a kölcsönös rettegésből fakadó mentális bénultság, amely megakadályozta, hogy a hutuk és tuszik békében éljenek egymás mellett. A hutuk érezték, hogy nem számoltak le tuszi uraikkal végérvényesen, nem irtották ki őket teljesen. Ez a félelem megalapozott volt: a hutuk uralta Ruandát a „tegnap” elűzött tuszik menekülttáborai vették körül, valamint az országban élő népességnek mintegy 15 százaléka is tuszi volt. A hutuk tehát rettegtek a tusziktól. De ugyanennyire félték a tuszik is attól, hogy a határmenti tuszi menekültek betörései miatt a kormány rajtuk áll bosszút. Ez a félelem szintén megalapozott volt. A bosszútól való rettegés miatt a hutu forradalom utáni éveket a két etnikai csoport közötti atrocitások sorozata jellemezte. (Prunier, 1995: 60)

1972-ben Burundiban a tuszi vezetés a többségi hutu lakosság ellen népiirtást hajtott végre. Ennek hatására Ruandában a tuszik elleni pogromok újabb hulláma kezdődött. A pogromok okozta káoszt kihasználva 1973. július 5-én Juvénal Habyarimana tábornok, védelmi miniszter sikeres puccsot hajtott végre.

Ez a dátum tekinthető a második köztársasági időszak kezdetének. Habyarimana gyorsan helyreállította a rendet országszerte, majd a következő két évben megszüntette a Kayibanda-rezsim kulcspozíciókban dolgozó híveitől (börtönbe juttatta vagy meggyilkoltatta őket). (Munyarugerero, 2003: 147) A második köztársaság igyekezett a nemzeti egységet hangsúlyozni az etnikai széttagoltság helyett, a gazdasági fejlődést helyezte a középpontba. A rezsim eleinte jelentős gazdasági sikereket ért el, azonban ennek jótékony hatása nem jutott el a vidéki parasztság nagy részéhez. (Bezy, 1990: 28) A főváros sokkal dinamikusabban fejlődött, és kialakult a kormányt kiszolgáló elit (umukire), amely szinte kizárólagosan magának tartotta meg a hasznot. (De Lame, 1996: 182) Az 1975-ben alapított MRND (Nemzeti Forradalmi Mozgalom a Fejlődésért) teljes egészében összefonódott az állam szerveivel (Guichauoa, 1995: 145), egypártrendszer alakult ki. Egyre nagyobb hatalom összpontosult Habyarimana elnök kezében. Bár az etnikai hovatartozás kérdését a második köztársaság kerülte, az adminisztráció mintegy 85-90%-a a hutuk kezében volt (Chrétien, 2003: 271), mégpedig az északról származó hutukat részesítették előnyben Habyarimana északi származása miatt. (U.o.: 269)

Juvénal Habyarimana, 1980.

< Forrás: <http://www.britannica.com>

Ezzel párhuzamosan a ruandai határ közelében található ugandai menekülttáborokban új politikai mozgalom kezdett formálódni. (1959 óta már több mint 600.000 ember menekült el Ruandából) (Reyntjens, 1994: 25) A Ruandai Hazafias Front (RPF – ezt a nevet 1988-ban vették fel) erői Yoweri Museveni (későbbi ugandai elnök) 1986-os hatalomátvételét is segítették. (Prunier, 1999: 192) Az RPF célja az volt, hogy segítse a menekültek hazatérését Ruandába. 1986-ban a ruandai hatóságok azonban kijelentették, hogy Ruanda túl sűrűn lakottá vált, és a menekültek hazatérése lehetetlen. Ez a kijelentés tovább tüzelte a Ruandából elmenekülteket.

Mintegy tíz évvel a hatalomátvétel után a Habyarimana-rezsim destabilizálódni kezdett: szétzilálták a hatalmi pozíciókért folytatott egyre keményebb harcok. Az 1980-as évek végére a Habyarimana-rezsim lassan gazdaságilag is kifulladt. Ennek oka egyrészt, hogy a gazdasági hasznot az elit nem forgatta vissza a ruandai társadalomba, másrészt a világpiacon csökkenni kezdett Ruanda egyik legfőbb exportcikkének, a kávénak az árfolyama. (Viret, 2010)

Időközben nyugati nyomásra Habyarimana bizonyos látszatreformokat hajtott végre, amelyek a többpártrendszer irányába való elmozdulást sejtették. Ruandában a „demokratikus átalakulás” eredményeképpen ellenzéki és kormányközeli pártok sora alakult. (Prunier, 1995)

A demokratikus átmenet nehézkes folyamatát tovább bonyolította, hogy az RPF 1990. október elsején offenzívát indított mintegy hétezer harccsal, akikhez Ruandában további háromezer civil csatlakozott. (Kuperman, 2004: 70) Az RPF erőit egy hét múlva a ruandai kormány hadseregének katonái, a Ruandai Haderő (FAR) francia² segítséggel feltartóztatta.

Előkészületek a népirtásra

1990 után állandósultak a harcok az RPF és a kormányerők között Ruandában: a ruandai hadsereg létszáma az 1990-es 5.200 főről 1993-ra 40.000 főre emelkedett. A belső menekültek száma is folyamatosan növekedett (1993 áprilisában egymillió belső menekült állomásozott Kigali környékén). (Guichauoa, 1995: 511) A kormányhoz közel álló és az ellenzéki politikai pártok mindegyike igyekezett megalakítani a maga fiatal, militáns szárnyát (Impuzamugambi, Interahamwe, Inkuba, Abakombozi), akik újabb támogatókat gyűjthettek vagy szükség esetén erődemonstrációra is alkalmasak voltak. Ezek a szervezetek sokszor önálló életre keltek (többé-kevésbé az „anyapárt” támogatásával): mindennaposá váltak a kényszerbesorozások és az erőszakos cselekmények. Az évek óta tartó gazdasági és politikai válság kiélezte a társadalmi feszültségeket.

A menekült tuszikat képviselő RPF-et az egész tuszi etnikai csoporttal azonosították a kormányerők, és a médián keresztül olyan bosszúszomjas képet festettek az RPF-ről, mint akik az egész afrikai Nagy Tavak régiót tuszi uralom alá akarják hajtani. (Chrétien, 1995: 162-174) A tusziellenes propaganda médiuma volt többek között a Kangura című újság, amely 1990-ben megjelentette a Hutu Tízparancsolatot, amely egyértelmű felhívás volt a tuszik kirekesztésére a társadalomból.³

SPECIAL

BATUTSI BWOKO BW'IMANA

NI ZIHE NTWARO TUZAKORESHA
KUGIRA NGO DUTSINDE INYENZI
BÜRUNDU ??

△ A Kangura 1993 decemberi számának címlapja

A cím jelentése: Tuzsi: Isten népe, a macséta jobb oldalán olvasható szövegrészlet:
Milyen fegyvereket használunk, hogy jó időre legyőzzük a csótányokat (inyenzi)?
Forrás: Kangura, 1993. december

Míg az írott sajtó főleg a városi elitet célozta meg, az 1993. július 8-án induló, később hírhedtté vált Radio Télévision Libre Mille Collines (RTL) a rasszista propagandát ügyesen ötvözte a legújabb zenei irányzatokkal. A rádió sztárjai nemcsak a tuszikat ostromozták, hanem az RPF-fel tárgyalóasztalhoz ülő hutukat is. Gyakran leadták a Nanga Abahutu című számot is, amelynek jelentése (Utálom ezeket a hutukat) célzás a népüket „eláruló” hutukra, akik hajlandóak tárgyalni az RPF-fel. (Chrétien, 1995: 341)

Egyes szélsőségesek még ennél is tovább mentek: azt állították, hogy a tuszik a hutuk létét veszélyeztetik, mivel uralmukat a többség fölött nem tudják másként biztosítani, csak ha nagy számban pusztítanak el hutukat. 1990-ben a Kangura c. újság már azzal vádolta a tuszikat, hogy olyan háború előkészítésén munkálkodnak, amely nem hagyja túlélőket.⁴ A Kangura arról is hírt adott, hogy az elfogott RPF-katonák azt mondták, „azért jöttek, hogy megtisztítsák az országot a hutu piszoktól”.

(Solidarité Internationale pour les Réfugiés Rwandais, 1995: 11, 124-137)

Az RPF gerillaakcióival nem tudott egyértelmű katonai sikereket aratni, így tárgyalóasztalhoz kényszerült. Időközben a nyugati kormányok az RPF-fel való béketárgyalásokhoz, valamint a demokratizálási folyamat sikeréhez kötötték a segélyezést. Ezért a ruandai kormány is tárgyalni volt kénytelen.

A feszült légkör mellett a béketárgyalások nem haladtak megfelelően. A kormányerők, RPF-erők és a demokratikus ellenzék közötti békét ígérő arushai (Tanzánia nagyvárosa, a Kelet-afrikai Közösség központja) megállapodás hosszas tárgyalások után Habyarimana csökönyös ellenállásától függött. 1993 nyarán azonban már legfontosabb támogatója, Franciaország is kezdte elveszteni türelmét és felszólította az elnököt, hogy a megállapodást alá kell írnia, különben megvonják tőle az anyagi támogatást. 1993. július végén Franciaország a Világbankkal karöltve közölte Habyarimánával, hogy ha augusztus 9-ig nem sikerül megegyezniük, akkor felfüggesztik a kormány anyagi támogatását. Mivel más anyagi segítség nem állt Habyarimana rendelkezésére, 1993. augusztus 4-én megszületett az arushai egyezmény, amely számos részterületet ölelt fel: megalapozta a jogállamiságot, az átmeneti intézményeket, amelyek a következő választásokig vezetik az országot, rendezte a menekültek repatriálást, a belső menekültek újratelepítését, és a két hadsereg (az RPF, azaz a Ruandai Hazafias Front és a FAR, azaz a Ruandai Haderő) leszerelését, összeolvasztását nemzeti haderővé. A végrehajtásra világos időkorlátokat sza-

„Egyes szélsőségesek még ennél is tovább mentek: azt állították, hogy a tuszik a hutuk létét veszélyeztetik, mivel uralmukat a többség fölött nem tudják másként biztosítani, csak ha nagy számban pusztítanak el hutukat. 1990-ben a Kangura c. újság már azzal vádolta a tuszikat, hogy olyan háború előkészítésén munkálkodnak, amely nem hagyja túlélőket.”

bott meg az egyezmény. Az átmeneti kormányban helyet kaptak a kormányerők, az RPF erői és a demokratikus ellenzéki pártok is. Elvileg Habyarimana maradt az elnök, de döntéshozói hatalma nagy részét delegálnia kellett volna egy ún. Minisztertanácsnak.

A megfigyelők és a ruandaiak kezdettől fogva tisztában voltak az egyezmény törékenységével. Nyilvánvalónak tűnt, hogy Habyarimana nem nagyon akarja kiadni kezéből a hatalmat, és minél tovább húzódik az egyezmény végrehajtása, annál valószínűbb, hogy az egész általa felépített struktúra összedől és újra kitör a háború. Maguk az aláíró felek is meglehetősen szkeptikusan álltak az egyezmény betartásához. Az RPF például folytatta a toborzást. A Habyarimanához közel álló Félicien Kabuga hatalmas mennyiségű machetét importált (1993 januárjától 1994 márciusáig összesen 581.000 kilogrammot). Ha feltételezzük, hogy minden macséta körülbelül egy kilót nyom, akkor a rendelt mennyiség alkalmas volt arra, hogy minden harmadik hutu felnőtt férfit felfegyverezzenek Ruandában. (A ruandai genocídium utólag hírhedtté vált arról, hogy a gyilkosságok nagy részét bozótívágó késsel, azaz macsétával (machetével) hajtották végre.)

A törékeny arushai egyezményt még nyugodt regionális körülmények között is nehéz lett volna betartani, de a burundi elnök meggyilkolása után gyakorlatilag lehetetlenné vált. Miután Burundiban hosszú évtizedekig a tuszi kisebbség uralkodott a hutu többség fölött, Melchior Ndadaye mérsékelt hutu elnök hivatalba lépése hatalmas lehetőségnek tűnt nem csak Burundi, hanem Ruanda hutu lakóinak szemében is. A józan Ndadaye a két etnikai csoport békés egymás mellett élésének jelképeként az ellenzéki pártból nevezett ki tuszi miniszterelnököt maga mellé. Amikor négy hónappal később tuszi szélsőségesek meggyilkolták, erőszakhullám vette kezdetét Burundiban. Eleinte hutuk álltak bosszút az útjukba kerülő tuszikon, később a tuszi hadsereg bosszúhadjárata kezdődött el.

Ndadaye meggyilkolása és a rákövetkező fegyveres megtorlások azonnal és drámai mértékben rontották a kilátásokat a ruandai békés megoldásra. A mérsékelték, akik hittek a békés burundi átmenetben, és a hutuk és tuszik békés egymás mellett élésében, egyre nehezebben tudtak optimistán tekinteni arra, hogy az RPF-et sikerülne nyugodtan integrálni a ruandai kormányba. A hutuk úgy érezték, hogy a tuszik valóban nem riadnak vissza az erőszak alkalmazásától, ha szükséges ahhoz, hogy elérjék céljukat, azaz az egész Nagy Tavak régió urai legyenek. Ahogy egy politikai vezető fogalmazott a genocídium ideje alatt: „Kinek nem nyitotta fel a szemét az, ami Burundiban történt? [...] megválasztották Ndadaye elnököt, aki tényleg azt akarta, hogy a hutuk és tuszik békében együtt éljenek, de mindenki tudja mit tettek vele.” (Chrétien et al., 1995: 294)

1994 április elejére az erőszakra való felhívás általánossá vált, sokan egy közelgő katasztrófát emlegettek, és közben tovább csúszott az arushai egyezmény életbe lépése. Mindkét oldal fegyverkezett és a folyamatosan képezte ki az újonnan besorozottakat. A lakosság attól félt, hogy az UNAMIR (United Nations Assistance Mission in Rwanda, akik az arushai egyezmény betartását felügyelő ENSZ-békefenntartókat jelentették) és más külföldi szereplők (civil szervezetek, megfigyelők,

nagykövetségek) a bizonytalanság hatására kivonulnak Ruandából és sorsára hagyják, lemondva az arushai egyezmény implementációjáról.

1994. április 6-án Habyarimana elnök egy Dar es Salaam-i csúcstalálkozóról tartott hazafelé Kigaliba, amikor a ruandai fővárosban leszálláshoz készülődő gépét ismeretlen támadók lelőtték. A repülőgép-szerencsétlenségben életét veszítette a gép minden utasa, többek között Burundi akkor elnöke, Cyprien Ntaryamira is.

Máig kérdéses, hogy Habyarimana elnök halála kinek állt leginkább érdekében. A legvalószínűbb, hogy saját radikálisabb követői végeztek vele, mert az arushai egyezmény életbe lépésével hatalmuk jelentősen csökkent volna és az elnök a külföldi nyomás hatására a halála előtti időszakban elgondolkodott azon, hogy a továbbiakban is érdemes-e szabotálnia az egyezmény végrehajtását.

Az a tény, hogy az elnöki gárda a gép lelövése után néhány órával már szervezeten elkezdte a főváros „megtisztítását” a tusziktól (úttorlaszokat állítottak fel és ezeknél az ellenőrző pontoknál már ki is végezték a tuszikat) szintén arra utal, hogy Habyarimana meggyilkolását saját szélsőségesei tervezték meg.

A népirtás

Habyarimana halála után az ideiglenes kormány elnöke névleg Théodore Sindikubwabo lett, gyakorlatilag azonban Théoneste Bagosora ezredes ragadta magához a hatalmat az országban 1994 áprilisától júliusáig. Az 1941-es születésű Bagosora egész karrierje a hadsereghez kötődött. Fokozatosan egyre magasabb rangra emelkedését a többpártrendszer bevezetése és a hadsereg átalakítása megszakította. Bagosora a FAR főparancsnoka akart lenni, de „be kellett érnie” azzal, hogy kabinetfőnök lett a védelmi minisztériumban. Habyarimana egyik legfontosabb emberének számított, sőt az elnök tartott is tőle önálló elképzelései és vezető természete miatt. Habyarimana halála után kihasználta a keletkezett hatalmi űrt és átvette az irányítást. (Viret, 2010)

A népirtás idején Bagosora közvetlen rádiókapcsolatban állt a katonaság prominens alakjaival és a fontosabb politikai vezetőkkel Ruanda-szerte. Ő döntött többek között a Nemzeti Bank átutalásairól és fegyvervásárlásokról, valamint az ő kezében futottak össze a népirtás szervezésének szálai. (U.o.)

Bagosora nem értett egyet az arushai egyezménnyel, olyannyira, hogy mikor 1993-ban felállt a tárgyalóasztaltól, kijelentette, hogy visszatér Ruandába „előkészíteni az apokalipszist”. Az 1994 áprilisát megelőző hónapokban többször is nyilvánosan kijelentette, hogy a ruandai háborúra az lenne a megoldás, ha a ruandai tuszikat kiirtanák. (TPIR, ICTR-96-7-1, 1999: 20-22)

Miután április elején Bagosora és klikkje magához ragadta a hatalmat, fokozatosan kibontakozott a népirtás. Bagosora kettős játékot játszott. Felszólította a lakosságot, hogy álljanak ellen mindenféle etnikai töltetű uszításnak és erőszaknak, és bejelentette, hogy az arushai egyezmény előírásait minél előbb át kell ültetni a gyakorlatba (holott előtte hónapokig a szabotálásukon dolgozott). Arra kérte a fegyveres alakulatokat, hogy tegyenek meg mindent a rend helyreállítása érdekében. A valóságban mindennek éppen az ellenkezője zajlott: április 6-án és 7-én a főváros-

ban az ellenzéki politikusokkal és általában a liberálisokkal végeztek a halálosztagok. Agathe Uwilingiyimana mérsékelt politikusként ismert miniszterelnök-asszonyt az életét védő belga békefenntartókkal együtt meggyilkolták. (T. Horváth, 2008) Ugyanerre a sorsra jutott az Alkotmánybíróság elnöke, Joseph Karavuganda. Faustin Twagiramungu, akinek az arushai egyezmény alapján Uwilingiyimana helyére kellett volna lépnie, szerencsésen elmenekült az országból, az UNAMIR-erők evakuálták.

A tuszi lakosok ellen irányuló genocídium április 7-én kezdődött Kigaliban, majd a hutu szélsőségesekkel szimpatizáló főbb prefektúrákban (Gisenyi, Ruhengeri) folytatódott. Április 9-én az erőszak átterjedt Byumba, Cyangugu, Gikongoro, Kibungo és Kibuye prefektúrákra, Gitarama és Butare csak április 14-15. után került sorra. (Strauss, 2006: 256)

A gyilkosságokra összességében az volt a jellemző, hogy bizonyos célpontok prioritást élveztek. Miután a kiemelt áldozatokkal végeztek, sorra kerültek az „átlagemberek”. A gyilkosok eleinte kis csapatokban léptek akcióba, és áldozataikat ott-honukban, az utcán, a sebtében emelt úttorlaszoknál ölték meg. Később azonban igyekeztek gyorsabban, több emberrel végezni. Április 11-én a hatóságok elrendelték, hogy a tuszi állampolgárok különböző közösségi helyeken gyülekezzenek: stadionokban, iskolákban, templomokban, kórházakban, majd megölték az összetartott embereket. A „leghalálosabb” időszak az április 11-től május 1-ig tartó két hét volt. (Viret, 2010)

A népirtás elkövetőit a szemtanúk legtöbbször úgy írták le, mint egyszerű munkásembereket. Azaz a gyilkosságokra az elkövetők úgy tekintettek, mint a hivatalnok az aznap elvégzendő munkára, vagy a farmer a földművelésre. Minden este dolguk végeztével a gyilkosok összegyűltek, és megünnepelték az aznap elvégzett feladatot. Másnap pedig visszatértek, hogy folytassák a „munkát”. (Des Forges, 1999: 162)

A „munka” természetesen nem haladhatott volna olyan elképesztő ütemben, ahogy haladt, ha nem szervezett mederben zajlott volna. A népirtásban aktívan részt vettek egyrészt a hadsereg és a rendőrség, másodsorban a politikai pártok és milíciák, harmadrészt pedig az állami közigazgatás emberei. Ez a három tényező, valamint a ruandaiak hagyományos engedelmessége a főhatalom iránt döntő szerepet játszott abban, hogy mintegy száz nap leforgása alatt több százezer embert sikerült kiirtani.

Ruanda népirtó szándékú vezetői hónapok óta alaposan készültek erre a fordulatra. A népirtást szolgálta a Bagosora által 1993-ban meghirdetett önvédelmi program, amelynek keretében fegyvereket osztottak szét a férfi lakosság körében, valamint a helyi rendőrség megtanította a lőfegyverek használatát, és bevonta a lakosságot a járőrözésbe is. A hegyekben általában korábban vezető beosztású, a népirtás idején már nyugdíjas katonatisztek segítettek az elkövetőket „hadrendbe állítani”. A szemtanúk beszámoltak róla, hogy az elkövetők gyakran egy bizonyos előzetes lista alapján dolgoztak. (Des Forges, 1999: 158-159) Roméo Dallaire 1994. január 11-én küldött táviratában (Report of the Independent Inquiry into the actions of the United Nations during the 1994 genocide in Rwanda, S/1999/1257: 10) beszámol egy magas rangú informátor értesüléseiről (később kiderült, hogy az informátor Twagiramungu volt). Ebben a táviratban az informátor már említést tesz arról, hogy főnökei arra

kérték, állítson össze egy listát Kigali minden tutszi lakosáról. Ezzel párhuzamosan az Interahamwe mintegy 1.700 embernek tartott háromhetes hadi kiképzést ruandai katonai táborokban. Az informátor véleménye szerint negyven ilyen kiképzett ember mintegy ezer tutszival tudna végezni húsz perc alatt. 1994. február 20-án egy magasrangú katonatiszt rokonának, Jean Birara bankárnak egy 1.500 névből álló „halállistát” mutatott meg. (Cros, 1994) Ilyen listák tehát léteztek, és létezésükről kormánykörökben már április előtt tudtak. Az elkövetők széles körével kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy főleg vidéken a politikai pártok, és azok ifjúsági szárnyai saját őrzőegységeket szerveztek és maguk kezdték meg a gyilkolási hullámot, ha a helyi közigazgatás vonakodott megtenni az első lépést. Április 6-án ezek a milíciák még csak kétezer emberrel rendelkeztek, azonban a megszárlások alatt folyamatosan toboroztak, és számuk gyorsan húsz-harmincezerre nőtt. (Viret, 2010) Sok hutut kényszerítettek, hogy csatlakozzon, és sokan önszántukból vettek részt az öldöklésben. Nehéz megbecsülni, hogy pontosan hány elkövetővel számolhatunk. Egy RPF-szóvivő eleinte 2.000 felelősről beszélt, majd a bíróságok ezt 10.000 főre emelték, később a politikai vezetők 30.000-re. 1998 közepén már 135.000 ember volt börtönben országszerte, nagyrészt a genocídiummal összefüggő bűncselekmények miatt.

Az áldozatok számának meghatározását az nehezíti, hogy a népirtással párhuzamosan háború is folyt az RPF és a kormányerők között. Így az eleinte megjelenő becslések 800.000 halálos áldozatának nem mindegyike a népirtás miatt halt meg. Gérard Prunier becslése (Prunier, 1995: 265) szerint mintegy 130.000 tutszi volt még életben 1994 júliusában Ruandában, ez a számadat nem vette figyelembe az akkori Zairéba vagy Tanzániába menekülő 20.000 tutszit. Ha így összesen 150.000 túlélővel számolunk, és áprilisban még mintegy 657.000 tutszi élt Ruandában, akkor azt mondhatjuk, hogy a regisztrált tutszi lakosság 77 százaléka elpusztult. A népirtás bizonyítékaként mintegy 500.000 tutszi és 10.000 és 30.000 közötti hutu áldozatot szedett. (Des Forges, 1999: 17)

A népirtás következményei

A népirtás végeztével tömeges exodus indult meg Ruandából: 1994 július-augusztusában mintegy kétfélmillió ember hagyta el az országot. Ugyanakkor az ország határain belül is kezelhetetlen méreteket öltött a menekültáradat: 1994 őszén csaknem 1,8 millió belső menekült volt Ruandában. Ez azt jelenti, hogy a kb. hétmillióssal összlakosság több mint fele elmenekült lakhelyéről.

A hatalmas menekültáradatnak több oka is volt: egyrészt a genocídiumot megelőző években az ország lakossága évekig hallgatta azt a propagandát, mely szerint a tutszik végső célja a hutuk elpusztítása és a hatalom átvétele Ruandában. Úgy tűnt, ennek megteremtődtek a feltételei, amikor az RPF átvette az ellenőrzést az ország egész területe felett. Százvezrek menekültek az RPF elől. Sokan, akik maradtak volna, nem teheték meg. A népirtás elkövetői számos esetben szervezetteren, fegyverrel ürítették ki a falvakat, városokat, és terelték át az embereket az országhatáron túlra.

Az RPF bosszúhadjáratától való félelem sem volt alaptalan. Az RPF szigorú toborzási színvonala jelentősen visszaesett a genocídiumot megelőző években, hónapok-

ban, mivel egyre több katonára volt szükségük a harcok intenzitásának fokozódása miatt. Az eredeti, ugandai „kemény mag” jelentősen felhígult, főleg ruandai tuszi elemekkel, akiknek családtagjai estek áldozatul a vérontásnak. Miután az RPF elfoglalta Ruandát, katonái – gyakran a felettesek parancsa ellenére is – bosszúhadjáratot folytattak a népirtás elkövetői, de gyakran válogatás nélkül a civil hutu lakosság ellen.

Hat hónappal a népirtás vége után az újonnan toborzott RPF-tagok még mindig nem kapták meg első zsoldjukat, így sokan pénzért felajánlották szolgálataikat a fizető civileknek. Az ügyfelek vagy tulajdonuk védelmére, vagy valakinek a meggyilkolására vették bérbe a katonákat. A közbiztonság drámaian rossz volt az országban. Számos „bandita” is tevékenykedett mind a fővárosban, mind vidéken: ha fegyverhez jutottak, nem riadtak vissza a fosztogatástól, emberöléstől sem.

Közben az 1959-61-es hutu forradalom miatt Burundiba és más környező országokba menekült tuszik egyre nagyobb számban szivárogtak vissza Ruandába. Míg júliusban még csak százezren voltak, augusztusban már kétszázezen, novemberben pedig már kb. négyszázezen. A visszatérők elfoglalták az üresen álló házakat, telkeket, de az is gyakori volt, hogy ha nem volt hova menniük, egyszerűen felbéreltek egy fegyverest, hogy tegye el láb alól azt az embert, akinek a házára szükségük volt. Ennél is egyszerűbb módszer volt feljelenteni az illetőt, hogy Interahamwe-tag volt, és aktívan részt vett a népirtásban. Miután Ruanda viszonylag kis alapterületű és a rendelkezésre álló erőforrások meglehetősen szűkösek, néhány hónap eltelte után a ruandai vezetés és a „házfoglalók” egyre kevésbé szerették volna, ha a hutu menekültek visszatérnek eredeti lakhelyükre. Ebből a szempontból az RPF vezetésének számos tagja hasznosnak is találta a bosszúszomjas RPF-katonák magánakcióit, hiszen egyrészt így elvették a hutuk kedvét a hazatelepüléstől, másrészt a megmaradt hutu többséggel megértették, hogy alá kell rendelődniük az új tuszi vezetésnek.

A nagy kérdés természetesen az volt a nemzetközi közösség számára, hogy az RPF vezetése részt vesz-e a bosszúhadjáratok szervezésében, csak szemet huny fölötte, vagy nem ért egyet katonái viselkedésével, de nincs uralma felettük. Az RPF színleg elítélte az atrocitásokat, és igyekezett katonai bíróságok felállításával gyorsan felelősségre vonni az elkövetőket: 1994 januárjáig mintegy hatszáz RPF katonára került börtönbe. Összességében azonban vagy nem tudta, vagy nem akarta (ez a valószínűbb) megakadályozni a tömeges erőszakot: a népirtás után elkövetett gyilkosságok áldozatainak számát nagyon nehéz utólag megítélni, de 1994 júliusa és 1995 áprilisa között valószínűleg meghaladta a 100.000 főt.⁵

Az áldozatok holttestét ebben a zavaros időszakban nem volt nehéz eltüntetni Ruandában: sokszor éppen a népirtás kapcsán keletkezett holttestekkel keverték össze az új áldozatokat.

Egy másik súlyos kérdés, amellyel az új vezetésnek szembe kellett néznie, a népirtás elkövetőinek felelősségre vonása. Ahogy Paul Kagame (az RPF vezetője, ma Ruanda elnöke) fogalmazott: „Nem lehet tartós megbékélés, amíg a ruandai népirtás felelőseit nem állítják bíróság elé.” (Prunier, 1995: 343)

Ez azonban a genocídium utáni Ruandában nagyon nehéz feladatnak bizonyult: a bírósági rendszer gyakorlatilag megszűnt létezni, a börtönök túlterheltek voltak,

^ Paul Kagame. Forrás: *The New York Time*

nem jutott megfelelő mennyiségű élelem a foglyoknak. A tanúk élete is veszélyben forogt: korábbi Interahamwe-tagok támadásaitól kellett tartaniuk (még Zairéből is be-betörték Ruanda területére, hogy elnémissanak egy-egy fontos szemtanút, akiről gyanították, hogy tanúskodhat ellenük).

A túlélők is megosztottak voltak: a tuszi visszatérők a túlélőket a népirtók kollaboránsainak nevezték. A mérsékelt hutu családok nem számítottak „igazi” áldozatnak a tuszik szemében: a tuszi özvegyek a túlélők egyesületeiben nem voltak hajlandók hutu özvegyek mellé ülni. (Prunier, 1995: 359)

Ilyen körülmények között kellett megtalálni az együttélés módját, felépíteni a megbékélés és a bizalom légkörét. Ez nemcsak az RPF által elkövetett tömeges emberi jogi jogsértések miatt volt nehéz, hanem azért is, mert a társadalom szinte minden eleme rettegett: nem volt világos, hogy a népirtásban milyen mértékű bűnrészesség von maga után bírósági eljárást.

Az elkövetők nagy száma miatt a hagyományos bírósági úton történő felelősségre vonáshoz nem álltak rendelkezésre a szükséges feltételek Ruandában. A népirtás után hivatalba lépő kormány az „egység és megbékélés” politikáját követve 2001-ben döntött a *gacaca* bíróságok felállításáról. A *gacaca* bíróságok eredetileg kisebb falusi nézeteltérések (lopások, földviták, házassági problémák) rendezésére szolgáltak: az adott település öregjei összegyűltek és az áldozatokkal együtt megvitattva a kérdéses ügyet, az egész falu előtt szolgáltatott igazságot. Az, hogy a népirtás felelőseit helyi szinten, egy kisebb közösségben az ott élők saját maguk között vonták felelősségre, éppen a megbékélést hivatott elősegíteni.⁶ Másrészt a népirtás után az elkövetők évekig sínylődtek börtönben, mert nem volt kapacitás az ügyük megtárgyalására. A *gacaca* bíróságok (országszerte több mint 12.000 bíróság) rövid idő alatt (gyakorlatilag 2005-ben kezdték meg és 2012-ben fejezték be a tárgyalásokat) mintegy 1,2 millió ügyet tárgyaltak, amelyek mintegy 65 százalékában született elmarasztaló ítélet. (HRW, 2011) A súlyosabb eseteket átadták az ENSZ Ruandá-

Λ *Gacaca bíróság. Forrás: www.mindennapiafrika.info*

val foglalkozó Nemzetközi Büntető Törvényszékének (ICTR), amely 2012 májusáig a 93 vádlottból 83 ügyét tárgyalta meg. Összesen 52 elsőfokú ítélet született 72 vádlott ügyében. (Assessments of the President and the Prosecutor of the International Criminal Tribunal for Rwanda on the implementation of the completion strategy of the Tribunal, 2012. május) A Törvényszék várhatóan 2014 végén fejezi be tevékenységét. (Security Council, SC/ 10846)

Bár a gacaca bíróságok megítélése ellentmondásos (a megfelelő jogi ismeretek, jogi képviselő hiánya erősen befolyásolta a bíróságok működését, vesztegetéssel befolyásolt és aránytalan ítéletek is születtek), sok ruandai úgy ítéli meg, hogy működésük hozzájárult a múlt sebeinek begyógyításához. (BBC World News, 2012)

A népirtás egyik legfontosabb hosszú távú következménye, hogy a hatalmat magához ragadta a tutszik vezette RPF, és 1994 óta nem engedi ki a kezéből. Paul Kagame korábbi RPF-vezető meglehetősen autoriter rezsimet épített ki, ahol az ellenzéki hangokat gyorsan elnémítják. Az első népirtás utáni választások 2003 augusztusában zajlottak, amelynek eredményeként Paul Kagamét hét évre kinevezték Ruanda elnökévé. A helyzet kísértetiesen emlékeztet az 1972-es Burundi népirtást megelőző évekre. Vajon meddig uralkodhat a tutszi kisebbség a hutu többség felett egy olyan országban, ahol hivatalosan már eltörölték ezek az etnikai kategóriákat (a köztudatban tovább élnek), és mégis a tutszik uralják mind a politikai, mind a gazdasági életet? A ruandai vezetés, miután leszámolt a határok túloldalán tartózkodó, súlyos fenyegetést jelentő menekültekkel (erről részletesebben szólok a következő, Kongóról szóló fejezetben), és levezényelte a népirtók felelősségre vonását is (habár kétes sikerrel), a gazdasági fellendülés korszakát hozta Ruanda számára. Azonban Ruanda dinamikus népességnövekedése⁷ a rendelkezésre álló szűkös erőforrások miatt, valamint az elnyomó rendszer újra felszínre hozhatja azokat a feszültségeket, amelyeket napjainkban elfed a gazdasági növekedés.

A nemzetközi közösség reakciója

ENSZ: A békefenntartás történetének egyik legsúlyosabb kudarca

1994. március 14-én jelent meg a Biztonsági Tanács „Hogyan javíthatjuk az ENSZ békefenntartói tevékenységét?” c. jelentése (S/26450), amelyben felhívta a figyelmet az ENSZ békefenntartó akcióinak elmúlt öt évben történt robbanásszerű növekedésére. A jelentés azonban azt is megállapította, hogy a békefenntartás iránti nemzetközi lelkesedés eltűnően van. Amikor a ruandai békefenntartással kapcsolatos igények felmerültek és a United Nations Assistance Mission in Rwanda (UNAMIR) felállításáról döntöttek a Biztonsági Tanácsban, az ENSZ összesen mintegy hetvenezer katonája állomásozott a világ különböző válságos pontjain a tizenhét ENSZ-misszió valamelyikében. (Power, 2001a) A Békefenntartásért Felelős Osztály (DPKO)⁸ kevés alkalmazottal dolgozott, és folyamatosan túlterhelt volt.

Ugyanakkor 1993-ban az ENSZ addigi békefenntartói történetének egyik legsúlyosabb veszteségével szembesült, amikor a szomáliai misszió egy kudarcba fulladt akciója során pakisztáni és amerikai kéksisasokosok életüket veszítették. A félresikerült szomáliai misszió súlyos hatást gyakorolt az ENSZ-tagállamok békefenntartás irányában mutatott elkötelezettségére.

Az arushai egyezmény aláírásának hatékony ellenőrzése érdekében 1993 után Ruandában is szükségessé vált az ENSZ-békefenntartók jelenléte. Az UNAMIR későbbi főparancsnoka, Roméo Dallaire a helyzet felmérése érdekében Ruandába utazott, majd 4.500 katonát kért (habár nem volt tisztában a történelmi előzményekkel, sem a rejtett társadalmi feszültségekkel) a sikeres UNAMIR misszióhoz. Azonban a Biztonsági Tanács tagjai közül senki nem támogatta teljes szívvel a missziót, kivéve Franciaországot, aki azonban a Habyarimana-rezsim támogatójaként nem tudta meggyőzni a többi BT-tagot, hogy erős és jól felszerelt békefenntartókat küldjön Ruandába. Még ez az erőteljes támogató is csak ezer főnyi békefenntartót küldött volna a kis afrikai országba. Az Amerikai Egyesült Államok egy százfős(!) jelképes alakulat Ruandába küldését vetette fel. Az UNAMIR végül 2.548 fővel indult Ruandában. Költségvetését 1994. április 4-én, két nappal a népirtás kezdete előtt hagyták jóvá. A késleltetett források és egyéb adminisztratív problémák miatt azonban az UNAMIR folyamatosan alapvető felszerelési és utánpótlási hiányokkal küzdött. (Report of the Independent Inquiry into the actions of the United Nations during the 1994 genocide in Rwanda, S/1999/1257). Az UNAMIR megalapítását lehetővé tévő 872. határozat, amelyet 1993 októberében fogadtak el, expliciten felkérte a főtitkárt, hogy igyekezzen megtakarításokat eszközölni az UNAMIR tevékenységének tervezésekor és rendszeresen számoljon be ilyen irányú erőfeszítéseinek eredményéről. (S/1999/1257: 39)

Ha ez nem lett volna elég, az UNAMIR mandátuma is rendkívül szűkösre sikeredett. Egyrészt a kis létszám, másrészt a szomáliai kudarc megismétlődésétől való félelem hatására a mandátum messze volt attól, ami elég lett volna az arushai egyezmény életbe léptetésének garantálásához. (Adelman–Suhrke, 1996: 35-36) A mandátum a következő elemeket tartalmazta:

- a fegyverszünet-egyezmény betartásának ellenőrzése, amely ún. kantonok és gyülekező zónák kialakítását, valamint új demilitarizált zóna kijelölését és más demilitarizációs eljárásokat írta elő,
- a biztonsági helyzet ellenőrzése az átmeneti kormány mandátumának végén, a választásokhoz vezető időszakban,
- segítség a taposóaknak eltávolításában, főként kiképző programokkal,
- a felek kérésére vagy saját kezdeményezésként nyomozás a harcoló felek fegyveres erőinek integrálásáról szóló egyezmény be nem tartásával kapcsolatban, figyelemmel követni ezeket az eseteket a felelős féllel együtt és ha szükséges, jelenteni a főtitkárnak,
- a ruandai menekültek repatriálásának és a belső menekültek újratelepítésének ellenőrzése, hogy rendezetten és biztonságosan zajlik-e a folyamat,
- a humanitárius segítségnyújtás koordinációjának segítése a katasztrófaelhárítókkal együtt,
- a csendőrség és rendőrség tevékenységével kapcsolatos incidensek nyomozása és ezekről jelentés küldése. (S/1999/1257: 8)

Az UNAMIR elvileg 1993. november elsején kezdte meg működését, de a kontingensek lassú és sporadikus Ruandába érkezése miatt csak öt hónappal később érte el a tervezett 2.548 fős létszámot. Az UNAMIR parancsnoka, Roméo Dallaire 1993 novembere és 1994 áprilisa között többször is figyelmeztette feletteseit, hogy Ruandában általánossá vált a lakosság felfegyverzése, kiképzése, politikusok meggyilkolása, erőszakos demonstrációk szervezése. Többször is kérte, hogy bővítsék az ENSZ-erők mandátumát, valamint bocsássonak több embert a rendelkezésére. Kéréseit különös eréllyel támasztotta alá a már említett 1994. január 11-i távirat.

Miután április 6-án lelőtték Habyarimana elnök gépét, és elkezdődött a népiirtás, az egyik első célpontot a mérsékelt hutu politikusok jelentették. Az egyik első politikai gyilkosság (Agathe Uwilingiyimana) során a népiirtó rezsim tíz belga békefenntartót is megölt, akik a célpontot védelmezték. Belgium úgy döntött, hogy kivonja békefenntartóit Ruandából. Nem akart dicstelenül távozni, így amerikai támogatással kampányba kezdett az UNAMIR teljes kivonásáért. Habár ezt az erőszak eszkárlálódása miatt nem sikerült elérni, április 21-én a Biztonsági Tanács megszavazta az UNAMIR létszámának 270 főre csökkentését. (S/1999/1257: 22)

A ruandai helyzet azonban súlyosbodott, így bizonyos afrikai vezetők (közülük a legfontosabb szerepet a Biztonsági Tanács nigériai elnöke játszotta) nyomására egy újabb, jobban felszerelt és nagyobb létszámú ruandai ENSZ-misszió alapításának szükségessége merült fel. Hosszas tárgyalások után 1994. május 17-én a Biztonsági Tanács elfogadta a 918. határozatot, amelyben az UNAMIR létszámát 5.500 főben maximálta, és fegyverembargót rendelt el Ruandában. Azonban a megerősített és UNAMIR II-nek átkeresztelt misszióba néhány kisebb afrikai kontingens kivételével a tagállamok húzódoztak katonákat küldeni. 1994. július 25-re még mindig csak 550 katonát sikerült verbuválni, az engedélyezett létszám egytizedét. (S/1999/1257: 25) (Július 18-ra az RPF már elfoglalta Ruandát és megállította a népiirtást.)

Mi lehet az oka annak, hogy az ENSZ-nek nem sikerült kellőképpen mozgósítania tagállamait? Hogyan fordulhatott elő, hogy a genocídium „kellős közepén” az ENSZ-csapatok létszámát radikálisan csökkentették? Miért nem sikerült időben összegyűjteni az UNAMIR II katonáit? És összességében, hogyan állhatott tétlenül az Egyesült Nemzetek Szervezete a huszadik század egyik legsúlyosabb népirtása előtt?

Ezeket a kérdéseket igyekezett megválaszolni az a tényfeltáró bizottság, amelyet Kofi Annan 1999 márciusában állított fel azzal a céllal, hogy részletes vizsgálatot folytasson le az ENSZ-szervezet hiányosságairól, amelyek a kudarchoz vezettek. A bizottság jelentése 1999. december 15-én jelent meg és a következőkben határozta meg az ENSZ ruandai népirtás során elkövetett hibáit:

A jelentés megállapította, hogy az ENSZ az 1994 tavaszán lezajlott népirtás előtt és után súlyos hibákat követett el, amelyekért a főtitkárt, a titkárságot, a Biztonsági Tanácsot, az UNAMIR-t és az Egyesült Nemzetek Szervezete tagállamainak szélesebb körét egyaránt felelősség terheli. A népirtás megelőzéséhez vagy megállításához sokkal jelentősebb anyagi és katonai forrásokra lett volna szükség, valamint a tagországoknak felelősséget kellett volna vállalniuk és elkötelezniük magukat a népirtás elleni harc mellett.

Az UNAMIR azonban már kezdetben is jelentős hátrányokkal indult: mérete kisebb volt, mint amennyit a terep kívánt volna, lassan érte el teljes létszámát és a kontingensek működését nem sikerült összehangolni. Számos kontingens *hiányos felszereléssel érkezett*. A legtöbb egységet úgy jellemezte a jelentés, hogy csak 1-2 napi ivóvíz, élelem és 2-3 napra elegendő tartalék benzinnel rendelkeztek. A legégetőbb azonban a lőszer- és kézi fegyverhiány volt. Az UNAMIR mandátumát úgy határozták meg, hogy feltételezték: a békefolyamat sikeres lesz. Néhány héttel az UNAMIR felállítása előtt az Azonnali, Bírói Ítélet Nélküli Kivégzéssel Foglalkozó Emberi Jogi Bizottság rapportőre (Special Rapporteur on Extrajudicial, Summary or Arbitrary Executions) rendkívül aggasztó jelentést írt a ruandai helyzetről: felhívta a figyelmet arra, hogy súlyos emberi jogi jogsértések zajlanak Ruandában, és hosszasan tárgyalta egy esetleges népirtás lehetőségét. Ez a jelentés azonban nem jutott el Dallaire-hez, sem más szakértőkhöz, akik az UNAMIR részleteiért felelősek voltak. Ez a részlet *az ENSZ szervezetén belül az egyes szervek közötti együttműködés hiányára utal*.

Az 1994. január 11-i táviratban Dallaire informátora felfedte egy fegyverraktár helyét, Dallaire pedig engedélyt kért, hogy rajtaütéssel megszerezze a fegyvere-

„A jelentés megállapította, hogy az ENSZ az 1994 tavaszán lezajlott népirtás előtt és után súlyos hibákat követett el, amelyekért a főtitkárt, a titkárságot, a Biztonsági Tanácsot, az UNAMIR-t és az Egyesült Nemzetek Szervezete tagállamainak szélesebb körét egyaránt felelősség terheli.”

ket. Felettesei azonban úgy vélték, hogy ez a rajtaütés túlmegy az UNAMIR mandátumában megfogalmazottakon, és nem adtak rá engedélyt. A másik két információra (kormányerők belga békefenntartók kivégzésével akarják távozásra bírni a belga kontingenst, valamint civileket vetnek alá fegyveres kiképzésnek és céljuk feltehetőleg tuszik tömeges kivégzése) semmiféle válaszlépés nem érkezett az ENSZ részéről. A tényfeltáró bizottság ezt *érthetetlennek* nevezte, és kiemelte, hogy *a főtitkárt és a Biztonsági Tanácsot nem tájékoztatták a távirat tartalmáról*. A Biztonsági Tanács a távirat tartalmának ismeretében felülvizsgálhatta volna az UNAMIR mandátumát, amely nyilvánvalóan nem volt alkalmas a kialakult helyzet kezelésére.

A Habyarimana elnök gépének lelövése utáni napokban a főhadiszállásnak küldött UNAMIR-üzenetekből az tűnik ki, hogy az UNAMIR vezetői nem igazán értették, mi zajlik körülöttük. Nem voltak tisztában azzal, hogy milyen jelentősebb politikai és katonai szereplők léptek akcióba és mi a céljuk pontosan. Teljes *fejetlenség uralkodott az UNAMIR-on belül*: az ENSZ-haderő maga sem tudta eldönteni, hogy mi lenne a feladata, illetve az egyes kontingensek közötti kommunikáció sem működött megfelelően. Nem volt világos, hogy kinek mi a feladata. Így fordulhatott elő, hogy az UNAMIR látszólag vállalta bizonyos politikusok védelmét, de a milíciák fenyegetésének hatására elálltak szándékuktól (az Agathe Uwilingiyimanát védő belga kéksisasokosok például a milíciák felszólítására önként letették a fegyvert). Ez arra utal, hogy kétségek merültek fel a katonákban az UNAMIR mandátuma kapcsán, valamint *nem volt megfelelő a haderő irányítása és ellenőrzése*. A helyzetet tovább súlyosbította Belgium csapatkivonása, valamint egyes országok saját állampolgáraik evakuálására tett erőfeszítései. Különösen fájó volt Dallaire számára azt látni, hogy az evakuálás során hirtelen elegendő (és jól felszerelt!) katona érkezett Kigaliba ahhoz, hogy érdemben meg lehessen akadályozni a vérontást. Ezek az alakulatok azonban saját állampolgáraik evakuálása után elhagyták Ruandát.

A bizottság kiemelte, hogy a *Biztonsági Tanácsot súlyos felelősség terheli április 21-i döntéséért*, amikor az UNAMIR létszámát radikálisan csökkentették. A bizottság a Biztonsági Tanács döntését „*nehezen igazolhatónak*” találta.

Miután néhány nappal később felmerült, hogy újabb haderőt küldenek Ruandába UNAMIR II néven, a Biztonsági Tanács ismét késlekedett a döntéssel (a főtitkár április 29-én kérte a korábbi döntés felülvizsgálatát, amelyről végül május 17-én született döntés), a tagok nem tudtak egységesen fellépni. A Biztonsági Tanács munkáját az is negatív irányba befolyásolta, hogy nem állandó tagjai között abban az évben éppen ott volt Ruanda, ráadásul a népirtó kormány által képviselve. Nyilvánvaló, hogy a Ruandát az ENSZ BT-ben képviselő politikusok beszámoltak Kigaliban tartózkodó kollégáiknak a Biztonsági Tanácsban tapasztalt kelleetlen, beavatkozás-ellenes hangulatról, és ezzel csak olajat öntöttek a népirtás tüzére. Ennek ellenére soha egyetlen tag sem kérte, hogy Ruanda tagságát függeszék fel.

Olyan helyzetben, amikor minden nap emberek tízezreinek élete múlhat az új ENSZ-csapatok érkezésén, a Biztonsági Tanács késlekedése súlyos hiba.

Az ENSZ, bizonyos tagországaival együtt, folyamatosan a békefolyamathoz való visszatérés fontosságát hangsúlyozta ahelyett, hogy közbelépett volna a népirtás meg-

akadályozása érdekében, vagy legalább hangot adott volna annak, hogy elítéli a ruandai kormányt a genocídium miatt. A helyzet ilyen súlyos félreértelmezése *intézményi gyengeségekre, valamint az elemző képesség hiányára utal az ENSZ szervezetén belül.*

A tagországok beavatkozásra irányuló politikai akaratának teljes hiánya azzal magyarázható, hogy Ruanda *stratégiai szempontból viszonylag jelentéktelen ország*, és a tagállamok *kettős mércét alkalmaztak*. Ahol saját érdekeiket is veszélyben érezték, ott könnyebben szántak eszközöket és forrást a katasztrófa elhárítására. Ruandában azonban nemcsak először (UNAMIR), hanem a népirtás hatására sem (UNAMIR II) voltak hajlandók katonát és pénzt áldozni (az RPF hamarabb meghódította Ruandát, mint hogy az UNAMIR II elindításához szükséges létszám összegyűlt volna). Ennek oka az információhiány is lehetett. Az Annan által megbízott szakértők számos tagország képviselőivel készítettek interjút és többen is panaszkodtak *a kapott információk gyenge minőségére*. Ezért felelősség terheli egyrészt a Békefenntartásért Felelős Osztály vezetőjét, Kofi Annant, másrészt azokat a tagállamokat, amelyek esetleg tisztában voltak a ruandai sajátosságokkal, információikat azonban nem osztották meg a Titkársággal.

Összességében tehát az UNAMIR az arushai egyezmény betartását ellenőrző békemisszióként jött létre, a népirtás azonban a döntéshozókat rá kellett volna bírja a mandátum megváltoztatására és a megváltozott feltételek mellé megfelelő erőforrásokat kellett volna rendelni.

Afrikai Egységszervezet: a szolidaritás határai (OAU, 2000: 142-143)

Az Afrikai Egységszervezet vezetői Habyarimana gépének lelővése után viszonylag gyorsan reagáltak: nyilatkozatban ítélték el Agathe Uwilingiyimana és védői, valamint számtalan ruandai civil meggyilkolását. Három nap múlva az afrikai vezetők már a Biztonsági Tanácshoz fordultak azzal a kéréssel, hogy szélesítsék ki az UNAMIR mandátumát. Arra az április közepén érkező hírre, miszerint a Biztonsági Tanács az UNAMIR erőteljes létszámcsökkentését, esetleg teljes felszámolását fontolgatja, az Afrikai Egységszervezet főtitkára levélben fejezte ki aggodalmát az ENSZ-főtitkár Boutros-Boutros Ghalinak. Az Egységszervezet munkatársai április, május és június folyamán lobbiztak a fokozott ruandai ENSZ-szerepvállalásért az Amerikai Egyesült Államok, Franciaország, Belgium és más nyugati országok delegációinál is, azonban nem jártak sikerrel.

Májusban Nelson Mandela elnöki beiktatásakor Johannesburgban az Egységszervezet főtitkára találkozott a zimbabwei, zambiai, tanzániai, ghánai, nigériai, namíbiai és szenegáli államfőkkel, akik kérésére mindannyian hajlandók lettek volna kontingenseket küldeni az UNAMIR megerősítésére Ruandába. Etiópia és Mali szintén felajánlotta katonai segítségét. Ugyanezen ceremónia alkalmával az OUA (Afrikai Egységszervezet) főtitkára beszélt az afrikai felajánlásról az ENSZ-főtitkárával és Al Gore amerikai alelnökkel: logisztikai segítséget kért az afrikai kontingensek számára. A megbeszélések azonban semmilyen eredményre nem vezettek: az első afrikai csapatok az UNAMIR II. keretében csak három hónappal a népirtás vége után, októberben léptek Ruanda területére.

A népirtást azonban az Afrikai Egységszervezet sem nevezte nevében. 14 afrikai kormányfő június elején elítélte a genocídiumot, ez azonban nem jelentett akadályt az Afrikai Egységszervezet csúcstalálkozóján, ahol a népirtásért felelős Sindikubwabo vezette kormányt Ruanda hivatalos képviselőjeként fogadták.

Az Afrikai Egységszervezet marginális szerepe a ruandai konfliktusban nem csak a politikai akarat hiányára vezethető vissza. A tagországok forráshiánya miatt aktívabb közreműködésre lett volna szükség az ENSZ, valamint a régió kívüli gazdagabb országoktól. Az arushai egyezmény aláírásához vezető tárgyalásokon az Egységszervezet még aktív mediátorszerepet játszott, a szerződés főbb pontjainak ellenőrzésében és betartatásában azonban az ENSZ már nem támaszkodott a régió országaira. Pedig ha az ENSZ – a sokat hangoztatott retorikának megfelelően, mely szerint igyekszik jobban támaszkodni a regionális és szubregionális szervezetekre – valóban kijelölte volna az Afrikai Egységszervezet szerepét a konfliktuskezelésben és békefenntartásban (ezen feladatokban az OAU nagy valószínűséggel szívesen vállalt volna aktívabb részt), a jobb helyi ismereteire támaszkodva talán elkerülhető lett volna a népirtással járó végeredmény. (Eriksson, 1996. 5. fejezet)

Belgium: Hátraarc

A belgák relatíve fontos szerepet játszottak Ruandában a genocídium előtt, és jelentős belga kolónia élt és dolgozott Kigaliban. Az RPF 1990. októberi betörése után belga csapatok érkeztek Kigaliba (1.700 fő), hogy megvédjék a belga állampolgárokat. A külföldieket azonban semmilyen veszély nem fenyegette az RPF hadjárata miatt. Ugyanakkor a belga miniszterelnök és külügyminiszter Uganda, Kenya és Ruanda miniszterelnökével együtt regionális mediáció keretében próbált megoldást találni a ruandai kérdésre Kelet-Afrikában. A tárgyalások sikertelensége hozzájárult a belga csapatok gyors kivonásához (november elsejével távoztak), és ráébresztette a belga politikát, hogy a békefenntartás korántsem egyértelmű feladat. (Prunier, 1995: 106-107) A katonai szerepvállalás szempontjából érdemes megemlíteni, hogy 1991-ig hagyományosan Belgium látta el Ruandát katonai segélyekkel, 1991 után azonban többé nem szállított halálos fegyvereket az országba, szerepét Franciaország vette át. (Braeckman, 1994)

Miután Martens (az akkori belga miniszterelnök) visszatért kelet-afrikai diplomáciai útjáról 1990-ben, igyekezett meggyőzni az EU-t, hogy vállaljon békefenntartói szerepet Ruandában, ez a kísérlet azonban kudarcba fulladt. (Adelman, 2009: 4) Ezután Belgium nem vállalt jelentősebb katonai és diplomáciai szerepet az UNAMIR Ruandába küldéséig.

Ez azonban nem jelentette azt, hogy a belgák lemondtak Ruandáról: a következő években a belga diplomaták vezetésével az emberi jogokért küzdő diplomáciai csoport alakult Kigaliban (amelynek az amerikaiak tagjai voltak, a franciák azonban nem). Ez a csoport erőteljesen lobbizott Habyarimana elnöknel a koalíciós kormány elfogadásáért és az arushai egyezmény betartásáért.

Az UNAMIR 1993. októberi felállításánál Belgium küldte a legnagyobb nyugati kontingenst, sőt a helyzet élesedésével igyekezett nyomást gyakorolni az ENSZ-

re, hogy szélesítse az UNAMIR mandátumát. A helyszínen tartózkodó diplomaták közül a belgák voltak a legjobban informáltak. Tudtak arról, hogy Dallaire informátora szerint a hutu szélsőségesek néhány belga békefenntartó meggyilkolásával akarják kikényszeríteni a belga katonák távozását. Tisztában voltak vele, hogy milyen veszélyt vállalnak békefenntartóik. (Sénat de Belgique: „Rapport”. 1997. december 6.) A szélsőséges hutu szervezetek már hónapokkal korábban ellenségnek kiáltották ki a belgákat, akiket tuszibarátnak és az arushai egyezmény támogatóinak tartottak. Az RTLMC, a hutu szélsőségesek adója nyíltan a hutuk ellenségének nevezte a belga békefenntartókat, és április 6-án az RPF-fel együtt Habyarimana elnök gépének lelövésével is megvádolták Belgiumot.

Amikor kormánykatonák valóban megöltek tíz belga kéksisakost (akik Agathe Uwilingiyimana miniszterelnökasszonyt védelmezték) Habyarimana elnök gépének lelövése után, a belga kormány az előzetes információk ellenére pontosan úgy reagált, ahogy a hutu szélsőségesek várták: a katonái kivonásával.

Sok belga katona nem is akart távozni, és szégyellte magát kormánya döntése miatt. Luc Marchal ezredes, a belga kontingens vezetője később így írt: „Politikai vezetőinknek tudniuk kellett volna, hogy az UNAMIR elhagyásával emberek, asszonyok és gyerekek ezreit biztos halálra ítéljük.” (Des Forges, 1999: 620) Belgium kivonulása Ruandából nem volt diadalmenet, és a belga katonák már az UNAMIR mandátumának szűk értelmezését is katonai hitelességük megkérdőjelezéseként élték meg, a kivonás bejelentése után pedig úgy érezték, hogy joggal minősíthették őket gyávának és felelőtlennek. Nem csoda, hogy sokan undorodva hajították el kék sapkájukat, amikor visszatértek Belgiumba. (Adelman, 2009: 5)

Ha a kivonulás nem lett volna elég, belga diplomaták a háttérben azért kezdtek lobbizni a Biztonsági Tanácsban, hogy az egész ENSZ-haderő befejezze működését Ruandában (valószínűleg saját zavarukat leplezendő e nemtelen távozás miatt). (Des Forges vallomása, 1998) Erőfeszítéseiket április 21-én részleges siker koronázta, hiszen a Biztonsági Tanács az UNAMIR létszámának radikális csökkentéséről döntött.

A dicstelen távozás után Belgium nem vállalt további szerepet a népirtás megelőzésében. Belgium képviselőjében Guy Verhofstadt miniszterelnök 2000. április 6-án, a Kigaliban a genocídium hatodik évfordulóján rendezett megemlékezésen hivatalosan is bocsánatot kért „országá és nemzete nevében” és vállalta a felelősséget a belga békefenntartók kivonásáért.

Franciaország: a Fashoda-szindróma⁹ hatása

Franciaország jelenlétét gazdasági haszonszerzés, valamint hagyományosan afrikai történelmi szerepének megőrzése, fejlesztése motiválta Ruandában. A francia külügyi szolgálat azonban másképp értékelte a francia motivációt: Hubert Védrine 1998-ban a francia parlamenti vizsgálóbizottságnak úgy nyilatkozott, hogy Ruandában a francia külpolitikának két célja volt:

1. Ruandának hagyományosan jó kapcsolatai voltak Franciaországgal, erre apelálva a franciák segítettek megőrizni az országhatárokat és fenntartani a közrendet és közbiztonságot, míg a gazdasági és politikai fejlődést is elősegítették;

2. meggyőzni Habyarimanát, hogy a tuszikkal megosztva vezesse Ruandát és alakítson ki demokratikus intézményrendszert.

Bármilyen volt is Franciaország célja, a népirtás után temérdek kritikát kapott a Habyarimana-rezsim túlzott támogatásáért. Olyan vádak is elhangzottak, amelyek szerint Franciaország fegyverezte fel és képezte ki a népirtás elkövetőit, valamint az utolsó pillanatig szimpatizált a Habyarimana-rezsimmel. A következőkben megvizsgáljuk a fentiek valóság alapját.

Franciaország Habyarimana rendszerének adott aktív katonai segítő szerepe már 1990 októberében, az RPF-invázió idején hangsúlyos volt. Franciaország eleinte 150 katonát küldött az országba, majd Belgium távozása után a létszámot 350 főre emelte. A katonák hivatalosan közzétett megbízatása a Ruandában élő francia állampolgárok védelme volt, a valóságban azonban a kormánykatonákat segítették a reptér biztosításával, az úttorlaszok védelmével és logisztikai támogatással. (Adelman, 2009: 28) Franciaország már korábban is bonyolódott hasonló akciókba más frankofon afrikai országokért, így voltak a régióban állomásozó katonái, akiket átsoportosíthattak. Ruanda esetében az is Habyarimana kezére játszott, hogy a franciák az RPF katonáit azonosították az anglofon befolyási övezettel, hiszen Ugandából érkeztek. „A Mitterrand-rezsim szemében az ugandai támogatás egy anglofon összeesküvés része volt, hogy átvegyék az uralmat frankofon Afrika bizonyos részei fölött (Prunier, 1995: 102-107), tehát a Habyarimana-rezsim védelme (és így a hutu felsőbbrendűséget hirdető ideológiáé, amelynek lényeges elemeihez a Mitterrand-rezsim már szorosan kapcsolódott) egy, a frankofóniát és Franciaország afrikai szerepvállalását védelmező szélesebb védelmi stratégia részévé vált” (Clapham, 1998: 199)

Francia katonai tanácsadók széleskörű tevékenységet vállaltak a következő években is (többek között jelen voltak az országban az RPF 1992-ben indított támadásakor is): tanácsokat adtak az elnököknek, kiképezték a ruandai hadsereg újoncain, fontos katonai és civil objektumok védelmét látták el, részt vettek az úttorlaszok felügyeletében, és a foglyok kihallgatásában. (Adelman–Suhrke, 1996: 295-304)

Franciaország a Habyarimana-rezsim felfegyverzésében is aktívan részt vett. A katonai segítségnyújtás és a rezsim fegyverekkel történő ellátása morálisan talán az atrocitások kezdetéig magyarázható lenne azzal, hogy Franciaország nem volt tisztában partnere terveivel. Habyarimana gépének lelövése után azonban már nehéz lenne igazolni az együttműködést, amely folytatódott Franciaország és a népirtást kitervelő és megszervező rezsim között. Április 8-án és 9-én Franciaország 500 francia katonát küldött Kigaliba, hogy segítsék a francia állampolgárok evakuálását. A három repülőgép, amivel érkeztek, bizonyos ruandai állampolgároknak is segítettek elhagyni a helyszínt. Közülük sokan a Habyarimana-rezsim kegyeltjei voltak. Többek között a francia gépek egyikével távozott Kigaliból Habyarimana elnök felesége is. A francia gépek egyetlen tuszit vagy mérsékelt hutut sem evakuáltak. (Des Forges, 1999: 613) A francia haderő április 12-re az utolsó emberig eltűnt Ruandából. Ahogy a francia szakértő, Callamard fogalmaz: a „kiválasztottakkal” távozó repülőgépekkel kapcsolatban „asszonyok, férfiak és gyermekek képe ugrik be, akik

a francia nagykövetség kerítését próbálják megmászni, valamint ruandai alkalmazottaké, akiket magukra hagytak, hogy egyedül nézzenek szembe a genocídiummal. Közben pedig azokat, akik éveken keresztül ültették az etnikai gyűlölet magvait, és hozzájárultak egy halálos gépezet felépítéséhez, francia gépek repítették el a biztonság felé.” (Callamard, 2000: 176)

Mindezeket tetézte, hogy a három francia gép közül az egyik fegyverekkel volt tele, amelyet a franciák átadtak a ruandai kormányerőknek. Luc Marchal, a belga UNAMIR-erők parancsnoka később beszámolt róla, hogy szemtanúja volt, amikor a kigali reptérről a hadianyagot elszállították a FAR katonai táborához. (Luc Marchal ezredes interjúja, 1994. augusztus) Feltehetően azonban ezután Franciaország a híresztelésekkel és a kezdetben megjelent elemzések állításaival ellentétben a genocídium idején már nem adott el hadianyagot a népirtó rezsimnek. (Adelman, 2009: 10)

1994. április 12. után tehát a franciák távoztak Ruandából, és sorsára hagyták az országot. A következő két hónapban Franciaország nem mutatott hajlandóságot arra, hogy szerepet vállalna a ruandai helyzet megoldásában. Éppen ezért sokakat meglepetésként ért Mitterand bejelentése június közepén, hogy Franciaország humanitárius okokból csapatokat küldene Ruandába. A páfordulás oka, hogy a francia kormányra hatalmas belső nyomás nehezedett bizonyos társadalmi csoportok részéről, hogy vessen véget a vérontásnak. Hiszen a népirtásról részletes sajtóhírek érkeztek, és számos szakértő kritizálta az aktív francia szerepvállalást a Habyarimana-rezsim támogatásában. (OAU, 2000: 136) Franciaország azt is jelezni akarta, hogy még mindig lehet rá számítani Afrikában, főleg ha az angol befolyás gyengítéséről van szó. (Prunier, 1995: 278-281)

A későn érkezett francia segítséget (Opération Turquoise) sokan nem nézték jó szemmel. Néhány életben maradt tuszi pap például felhívást tett közzé, amelyben élesen kritizálta a francia hozzáállást: „Úgy véljük, hogy Franciaország ún. humanitárius akciója cinikus vállalkozás. Keserűen megjegyezzük, hogy Franciaország két hónapig egyáltalán nem reagált, amíg dühöngött a népirtás, bár jobban informált volt, mint bármely más ország. Soha nem emelte fel a hangját a politikai ellenzék meggyilkolása ellen. Soha nem gyakorolta a legkisebb nyomást sem Kigali önjelölt kormányára, bár megvoltak hozzá az eszközei.” (African Rights, 1995: 1142) A kételkedők között volt az RPF is, amelynek vezetői azt gyanították, hogy Franciaország régi szövetségesének akar hadászati segítséget nyújtani. Ezt a félelmet indokolta az a tény is, hogy humanitárius misszióhoz képest az Opération Turquoise katonáit „túl-ságosan” felfegyverezték. (OAU, 2000: 137)

Ami igazán dühítő volt a francia akcióban, amely ENSZ-felhatalmazással indult (a Biztonsági Tanács 1994. június 22-én fogadta el tíz támogató – köztük Ruanda népirtó kormánya képviselőinek támogatásával – és öt ellenző szavazattal), hogy a katonák néhány órával a döntés után már rendelkezésre is álltak (2.555 francia és 350 frankofon országból érkező katona). (OAU, 2000: 137) Ehhez képest az ENSZ Békefenntartásért Felelős Osztálya már egy hónapja dolgozott azon, hogy annyi katonát gyűjtsön a tagországoktól, hogy be lehessen indítani az UNAMIR II-t. Ez az eset is jól mutatja, hogy mennyire eltérő politikai akarat jellemezte az ENSZ-tagországokat

a ruandai katonai szerepvállalás tekintetében. Az ENSZ-jelentés vizsgálóbizottsága meg is állapította: „szerencsétlen dolog, hogy a Franciaország és más országok által az Opération Turquoise részére felajánlott haderőt nem bocsátották már korábban az UNAMIR II. részére.” (UN Security Council Report, 1999/1257: 49)

Franciaország a csapatok megérkezése után azonnal ún. Biztonsági Zónát hozott létre az ország délnyugati részén. A zónába költözött néhány szerencsés tuszi, aki túlélte az előző hónapokat, és rengeteg hutu, akik az RPF elől menekültek. Így a zóna valóban életeket mentett (becslések szerint mintegy 12-15.000 tusziét) (Millwood, 1996: 55), és megővta Burundit a további hutu menekültáradattól. A Habyarimana-kormány propagandájának eredményeképpen Ruanda hutu lakossága félt az RPF-hadseregtől, mint a tűztől. Élénken élt bennük az elképzelés, hogy a tuszik vezetete katonaság végső célja a hutuk elpusztítása, de legalábbis kegyetlen bosszút akarnak majd állni tuszi testvéreik haláláért.

A Biztonsági Zónában keresett menedéket számtalan „génocidaire” is, köztük kormányzati tisztviselők, a FAR katonaságának tagjai, valamint a halálosztagok elkövetői. A francia katonák nem tartották vissza ezeket a radikális elemeket (nem is volt meg a megfelelő felhatalmazásuk rá), és nem korlátozták mozgásszabadságukat sem. Ennek eredményeképpen az elkövetők tömegével hagyták el Ruandát és menekültek át viszonylag rendezetten és biztonságos körülmények között a biztonsági zónán keresztül Zairéba. A radikális csoportok túléléséhez tehát nagyban hozzájárult a francia intervenció.

Az Opération Turquoise megítélése tehát meglehetősen vegyes. Sokan – joggal – kritizálták a francia vezetést hutubarát elfogultságáért, amely lehetővé tette a gyilkosok tömeges Zairéba menekülését. Az RPF többször is kérte a népirtás elkövetőinek kiadását, vagy legalább letartóztatását, részletes bizonyítékokkal alátámasztva, Franciaország ezt azonban az intervenció semlegességére hivatkozva elutasította. Egyes beszámolók arra engednek utalni, hogy Franciaország még segített is meg-

^ Hutuk 1994 júniusában az Opération Turquoise francia csapatainak érkezését ünneplik.

Forrás: The Guardian (Scott Peterson, Getty Images alapján)

szervezni az elkövetők Zairéba szállítását¹⁰ és sokan a fegyvereiket is magukkal vihették. Ugyanakkor bár az Opération Turquoise későn érkezett, de így is több ezer szerencsés tuszi életét megmentette, és ez a pozitív eredmény vitathatatlan.

Franciaország viszonya napjainkig meglehetősen fagyos az RPF-ből alakult kormánnyal. Nicolas Sarkozy 2010-ben miniszterelnökként Kigaliba látogatott¹¹, és igyekezett felmelegíteni a ruandai-francia kapcsolatokat. Beismerte, hogy Franciaország „súlyos hibákat követett el a helyzet megítélésében” a genocídiummal kapcsolatban, hivatalos bocsánatkérés azonban nem történt. (The Christian Science Monitor, Max Delany, 2010. február 25.) Arra is ígéretet tett, hogy a Franciaország területén élő elkövetőket¹² felelősségre vonják. Ígéretét azonban csak mértékkel valósította meg azóta Franciaország. Látogatása után bő egy héttel letartóztatták Juvénal Habyarimana néhai elnök Franciaországban élő özvegyét, azonban rövid időn belül feltételesen szabadlábra helyezte, majd Ruandába kiadatását megtagadta a francia bíróság. (Former Rwandan President’s Wife Arrested and Released on Bail in France, www.newstimeafrica.com) A népirtás megtervezésében jelentős szerepet játszó özvegy a mai napig szabadon él Franciaországban. Ugyanakkor 2013-ban több, a népirtásban állítólag aktív szerepet játszó vádlottat is letartóztattak Franciaország területén, tárgyalásukra (a Ruandában a megfelelő eljáráshoz való jog esetleges csorbulására való hivatkozással) Franciaországban fog sor kerülni. (Rwanda genocide suspect arrested in France, jurist.org)

Amerikai Egyesült Államok: Szomália árnyéka

1993 októberében a Szomáliában tartózkodó amerikai békefenntartók jelentős veszteségeket szenvedtek, amikor Mohammed Farah Aidid hadurat üldözve támadást indítottak Mogadishuban. Az akcióban 18 amerikai ranger meghalt és több mint hetvenen megsebesültek. (Adelman, 2009: 15) Az amerikai tévénezőkben marandó nyomot hagyott, amint egy amerikai katonát félmeztelenül végighurcoltak Mogadishu utcáin, és a látottak hosszú időre elvették mind a politikai vezetés, mind az átlagemberek kedvét a békefenntartás támogatásától.

A szomáliai eset következménye az lett, hogy Clinton elnök bejelentette: kivonják Szomáliából az amerikai erőket. A kongresszusi nyomás hatására Clinton szigorú szabályokat állított fel, amelyek definiálták, hogy Amerika milyen ENSZ békefenntartó missziókban vehet részt a jövőben. Bár a 25. Elnöki Direktívát (PDD25) csak egy hónappal a ruandai válság kezdete után írták alá, már 1994 áprilisában is előírásai szerint alakították az amerikai külpolitikát. Az elnöki direktíva módosításai gyakorlatilag lehetetlenné tették a nemzetközi válaszokra adott gyors reagálást. (Power, 2001a) Ahogy később Albright (az Egyesült Államok ENSZ-nagykövete 1994-ben) fogalmazott, Amerika csak akkor lett volna hajlandó beavatkozni, ha bizonyos kritériumok teljesülnek, amelyek lényegét a következőkben foglalta össze: „ha az incidens valóban jelentős veszélyt jelent a nemzetközi békére, a missziónak világosan meghatározott céljai és végpontja van”. (Albright, 1994)

Ezek a feltételek Ruanda esetében nem teljesültek egyértelműen, így az Amerikai Egyesült Államok nem küldött csapatokat. Sőt, az amerikai állampolgárok ápri-

lis 9-i és 10-i sikeres evakuálása után az amerikai külügy gyakorlatilag nem foglalkozott többé Ruandával. A napirendi pontok között Ruandát megelőzte Haiti és Bosznia is.

Amerika azonban nem egyszerűen passzív volt Ruanda esetében, hanem kifejezetten negatív irányba befolyásolta például a ruandai ENSZ-békefenntartók sorsát. A szomáliai eset hatására széles körben elterjedt az a vélemény, hogy az ENSZ rosszabbul jár, ha erősítést küld és a misszió nem sikerül, mint ha tétlenül nézi végig az atrocitásokat. Mikor tehát Belgium bejelentette, hogy kivonja békefenntartóit az országból, és ehhez Amerika támogatását kérte, meg is kapta. Amerika aktívan kampányolt azért, hogy a belga békefenntartók helyett ne küldjenek másokat Ruandába, hanem az egész UNAMIR-t vonják ki. Ezt azzal magyarázhatjuk, hogy Szomáliában is a nehéz helyzetbe került pakisztáni békefenntartók segítségére siettek az amerikai katonák, akik közül sokan az életükkel fizettek. Amerika attól tartott, hogy ha bármely ország csapatokat küldene, és a misszió bajba kerülne, végül ismét Amerikának kellene mind anyagilag, mind katonailag kiköszörölni a csorbát. Mivel néhány afrikai ország és Madeleine Albright sem támogatta a teljes csapatkivonást, Amerika végül a csapatok létszámának drasztikus csökkentéséért lobbizott. A „sikeres” diplomáciai offenzívának köszönhetően április 21-én a Biztonsági Tanács megszavazta az UNAMIR létszámának 2.100-ról 270-re csökkentését.

A másik kérés, amelynek teljesítése a katonai beavatkozás esetleges költségeihez képest nem kívánt volna túl nagy anyagi áldozatot amerikai részről, a népi üzeneteket sugárzó RTLCM rádió adásainak zavarása volt. Ezt Dallaire többször is kérte az ENSZ-től, és az Amerikai Egyesült Államok fejlett technológiájával segíthetett volna. Az adás zavarására készültek is tervek a Pentagonban, azonban az általuk jelentősnek ítélt költségek miatt (óránként 8.500 dollárba került volna alkalmanként az adás zavarása), valamint a kétséges eredmények okán végül semmilyen erőfeszítés nem történt amerikai részről az adás megzavarására.

Az amerikai közvélemény megnyugtatósa és a morális következmények elkerülése érdekében a ruandai atrocitásokról szóló adásokban, interjúkban az amerikai külpolitika szakértői a genocídium kifejezés emlegetését gondosan kerülték. Erről heves vita kezdődött április végén kormánykörökben, de csak május 21-én adtak hivatalos engedélyt az államapparátusban dolgozóknak, hogy a „népi üzenetek” szókapcsolatot használják a ruandai események leírására.

Hogy magyarázható ez az obstruktív magatartás egy olyan ország részéről, amely az emberi jogok egyik éharcosának tartja magát és az egyik, ha nem a legfontosabb szereplője a nemzetközi kapcsolatoknak?

„Az amerikai közvélemény megnyugtatósa és a morális következmények elkerülése érdekében a ruandai atrocitásokról szóló adásokban, interjúkban az amerikai külpolitika szakértői a genocídium kifejezés emlegetését gondosan kerülték.”

A válasz abban rejlik, hogy a szomáliai kudarc hatására az amerikai külpolitika céljai jelentősen megváltoztak. Az Amerikai Egyesült Államok vezetése nem akart szerepet vállalni egy olyan konfliktusban, amelyben a szűken definiált amerikai érdekek nem forogtak kockán. Másrészt a Kongresszusnak is meg kellett felelni, mintegy a ruandai eset kapcsán mutatott passzivitással demonstrálni, hogy az amerikai külpolitika sokkal óvatosabbá vált a békefenntartó missziók tekintetében. Ugyanakkor a politikai vezetők a genocídiummal szembeni tehetetlenséggel együtt járó erkölcsi stigmát is el akarták kerülni, ezért rendszeresen jelentéktelenebbeknek tüntették fel a Ruandában zajló atrocitásokat, mint amilyenek azok valójában voltak.

Pedig talán már az is gátat vethetett volna a tuszik és mérsékelt hutuk tömeges kiirtásának, ha az Amerikai Egyesült Államok nyíltan felemeli szavát a vérontás ellen. Erre utal, hogy amikor ez végül, hónapokkal a genocídium kezdete után megtörtént, hihetetlen hatása volt: azonnal eljutott az adminisztratív hierarchia legalsóbb szintjeire is. A nyugati Kibuye tartomány messzi hegyei közt tartott falusi megbeszélésen a helyi kormánytisztviselők arra intették az embereket, hogy hagyják abba az öldöklést, mert az USA ezt szabta a kormánnyal folytatott tárgyalások feltételül. Arra is figyelmeztették a helyieket, hogy műholdak figyelik, mi történik és tájékoztatják a világot arról, mi zajlik Ruandában. Alison des Forges kiemelte, hogy ha ennek a félénk, elkésett figyelmeztetésnek is ilyen határozott és az egész országra kiterjedő hatása volt, akkor talán a nemzetközi közösség egyöntetű elítélő magatartása az atrocitások kezdetén már csírájában elfojtotta volna a népirtást. (Des Forges vallomása, 1998)

Alison des Forges emberi jogi szakértő az amerikai hozzáállást azzal is magyarázta, hogy az amerikai politikusok nem tudták elválasztani egymástól a genocídiumot, valamint a kormányerők és az RPF háborúját, hiszen a két esemény egymással párhuzamosan folyt. Azt is tévesen ítélték meg, hogy a népirtás befejezéséhez tűzszünetre lenne szükség. A kormányerők mindenáron végig akarták vinni tervüket, meg akarták tisztítani az országot a tusziktól egyszer és mindenkorra, így ennek csak az RPF előretörése vethetett gátat. Ha az RPF aláírta volna a tűzszüneti megállapodást, az elkövetők valószínűleg tovább folytatták volna a tuszi kisebbség felszámolását. (Prunier, 1995) A helyzet félreértése abból is adódhatott, hogy az amerikai diplomácia hagyományosan preferál országokkal és kormányokkal tárgyalni (Power, 2001a), így nem volt tisztában az RPF céljaival. Ruanda esetében is jobban bíztak a ruandai kormány tisztviselőiben, mint az RPF-erőkben, pedig a hivatalos szervek a háttérben népirtást szerveztek. A Kigaliban tartózkodó amerikai nagykövet, David Rawson, eklatáns példája volt a kormány jóindulatában bizakodó diplomatának. „Azt hiszem naiv, optimista politikusok voltunk [...] A reményteli jeleket kerestük, nem a baljóslatúakat. Valójában elfordultunk a baljós jelektől [...]” – emlékezett vissza Rawson. (Power, 2001a) Az amerikai nagykövet nem tudta elhinni, hogy a Habyarimana-kabinetben dolgozók népirtást forgatnak a fejükben.

Az amerikai diplomácia azt a hibát is elkövette, hogy Melchior Ndadaye meggyilkolása után Burundiban elég jelentős hutu-tuszi etnikai tisztogatást tolerált, és így a térséggel foglalkozó amerikai diplomaták úgy tájékoztatták a döntéshozókat

április elején, a népirtás kezdetén, hogy valószínűleg ez is csak egy újabb fellángolás lesz, amely viszonylag „elfogadható mennyiségű” etnikai eredetű gyilkosságot produkál majd. David Rawson kiemelte, hogy a ruandai kultúrában és történelemben semmi nem utalt egy ilyen méretű erőszakhullámra. (Power, 2001b: 348) George Moose, az Afrikai Ügyekért Felelős Főosztály aligazgatója is alátámasztotta, hogy nehéz lett volna megjósolni, ami bekövetkezett: „[...] túl korlátozott volt a képzelőerőnk.” (U.o.)

Ez a magyarázat elfogadható lenne, ha az amerikai hírszerzésnek nem álltak volna rendelkezésére részletes jelentések arról, hogy mi folyik napról napra Ruandában. Ha a genocídium súlyosságát nem sikerült megérteni, az semmiképpen sem információhiányból fakadt. Szakértők (Samantha Power, Alan Kuperman, Howard Adelman) egybehangzó állítása szerint legkésőbb két héttel az elnöki gép lelövése után Clinton elnök világosan tisztában volt azzal, hogy mi is az elkövetők szándéka és milyen nagyságrendekben zajlik a népirtás. Hogy csak két példát említsünk, április 26-án egy névtelen hírszerzési feljegyzés kijelentette, hogy Théoneste Bagosora ezredes és klikkje a teljes ellenzék és a tuszi kisebbség kiirtására készül. Május 9-én egy újabb jelentés megállapította, hogy a ruandai erőszak nem spontán, hanem a kormány által szervezett és az öldöklés előzetesen összeállított listák alapján folyik. (Power, 2001a)

Samantha Power, aki könyvet írt arról, hogy az amerikai államapparátus miért nem tud hatékony választ adni a genocídiumokra, a Külügyminisztérium hozzáállásában látja az egyik legfőbb problémát. A ruandai esetről szóló fejezetben, számos minisztériumi dolgozóval készített interjú és hosszas oknyomozás után megállapította, hogy a ruandai népirtással 1994 április-májusában nem foglalkozott egyetlen magas rangú tisztviselő sem a Külügyminisztériumban. Csak „középvezetők” voltak kellően informáltak ahhoz, hogy a népirtás megakadályozásáért lobbizzanak, ők azonban a számtalan más, fontosabbnak tűnő válság mellett nem tudták főnökeik figyelmét kellően Ruandára irányítani. A közvélemény szintén nem mutatott különösebb felháborodást. Így erőteljes vezetés nélkül a rendszer a kockázatkerülő megoldásokra hajlott.

Április végén, nem sokkal Dallaire csapatainak távozása után (végül 503 békefenntartóval maradt Kigaliban) a Biztonsági Tanács nem állandó tagjai lobbizni kezdtek egy újabb, nagyobb létszámú és jobban felszerelt ENSZ-haderőért. Az Amerikai Egyesült Államoktól a tervek szerint csak logisztikai segítségre lett volna szükség, de az amerikai katonai vezetők erre sem mutattak túl nagy hajlandóságot. Hetekig nem egyeztek bele a Dallaire által javasolt tervekbe, aki kijelentette: „A két terv [t.i. az amerikaiaké és a Dallaire-é] közötti legfőbb különbség a célokban mutatkozik [...] Az én célom ruandaiak megmentése. Az övék, hogy kockázat nélkül cselekedjenek.” (U.o.) Mire a kért amerikai járművek végül június 19-én, egy hónappal az ENSZ kérése után befutottak, az RPF már elfoglalta Ruandát és megállította a vérengzést.

Az amerikai vezetés évekig nem ismerte el, hogy Ruanda kapcsán hibát követett volna el. Napjainkban azonban már világos, hogy a ruandai népirtás kapcsán

mutatott passzivitás, sőt obstrukcionizmus a Clinton-adminisztráció egyik legsúlyosabb külpolitikai tévedése volt. Egyfajta bocsánatkérésnek minősülhet az, amit Clinton akkori amerikai elnök mondott Kigaliban 1998-as látogatásakor: „Részben azért vagyunk ma itt, hogy elismerjük: az Amerikai Egyesült Államok és a nemzetközi közösség nem tett annyit, amennyit lehetett és tudott volna tenni annak érdekében, hogy megakadályozza, ami történt [...] Talán furcsán hangozhat önöknek, főleg sokaknak, akik családtagjaikat veszítették el, de világszerte voltak olyan emberek, mint én, akik irodákban ültek nap nap után, és akik nem tudták felfogni ennek az elképzelhetetlen örvénynek a mélységét és gyorsaságát, amely elnyelte Ruandát.” (Amanpour, 2004)

Összefoglalás

Egy kis, stratégiailag lényegtelennek tűnő afrikai országban a nemzetközi közösség hagyta megtörténni az előre megjósolható népiertást. Közönyével az elkövetők kezére játszott. A Ruandában állomásozó ENSZ-kontingens létszámát a helyzet súlyosbodásakor csökkentette. Franciaország szemet hunyt a megkésített Opération Turquoise biztonsági zónáin keresztül korábbi szövetségese, a Habyarimana-rezsim elkövetőinek Zairéba menekülése fölött.

Ruandát a Paul Kagame-vezette RPF-nek kellett „felszabadítania”. A hutuk és tuszik közötti hatalommegosztás a mai napig nem megoldott Ruandában. A népiertás miatt megindult menekültáradat kapcsán tört ki az első kongói háború, amely Mobutu megbuktatásához vezetett. Amikor Mobutu utódja, Laurent-Désiré Kabila korábbi szövetségesei ellen fordult, megkezdődött „Afrika világháborúja”.

Tehát az egész afrikai Nagy Tavak régió stabilitása veszélybe került. Ruanda esete jól mutatja, hogy a nemzetközi közösségnek elemi érdeke a népiertások megakadályozása, mert – többek között a szomszédos országokba menekülők révén – súlyos instabilitást okozhatnak belföldön és a környező régióban egyaránt, a tova gyűrűző hatások miatt pedig negatívan befolyásolhatják a nemzetközi biztonság és gazdaság egészét. ☀

Jegyzetek

- 1 „Mindennek a tehén volt a mértéke: a gazdagságnak, a tekintélynek, a hatalomnak. Minél több tehene volt valakinek, annál gazdagabb volt. Minél gazdagabb volt, annál több hatalommal rendelkezett. Legtöbb tehene a királynak volt, az ő csordáit különleges gondoskodás övezte. A nemzeti ünnep fénypontját a királyi emelvény előtt évente megtartott tehénsejregszemle jelentette. Az uralkodó szeme előtt ilyenkor milliányi tehén vonult el. A felvonulás órákig tartott. A tehének óriási porfelhőket vertek, s e porfelhők mérete a monarchia jólétének bizonyítékául szolgált, magát az ünnepséget pedig többszörösen megénekelte a tutsik patetikus költésze.” (Kapuscinski: Ében, Előadás Ruandáról: <http://www.forrasfolyoirat.hu/0007/ryszard.html> [2012.09.12.]
- 2 A hagyományos belga katonai segítségnyújtást 1991 után felváltotta a francia szerepvállalás, amely az anglofon afrikai térnyerést volt hivatott ellensúlyozni, valamint gazdasági hasznokat remélt az afrikai országokkal való együttműködéstől.
- 3 Chrétien, 1995: 38-40.

1. Minden hutunak tudnia kell, hogy a tuszi nő, legyen bárhol, a tuszi ügyért dolgozik. Éppen ezért minden hutu, aki tuszi nőt vesz el, tuszi ágyast tart, vagy tuszi titkárnőt vagy alkalmazottat vesz fel, áruló.
 2. Minden hutunak tudnia kell, hogy a hutu lányok sokkal értékesebbek és öntudatosabbak mint feleségek és anyák. Hát nem szeretetre méltóak? Csodálatos titkárnők és becsületesebbek!
 3. Hutu nők, figyeljetelek, hogy férjetelek, fivéretelek, fiatalok világosan lásson.
 4. Minden hutu legyen tisztában azzal, hogy a tutzik tisztességtelenek az üzleti életben. Egyetlen céljuk az etnikai felsőbbtség. Ezt már tapasztaltuk és megtanultuk. Minden hutu áruló, aki üzleti ügyben tuszival szövetkezik, tuszi vállalkozásba fekteti a saját vagy az állami pénzt, kölcsönkér, vagy kölcsönt ad egy tuszinak, kedvez egy tuszinak (importengedély, banki kölcsön, építési telek, piac stb. kapcsán).
 5. A stratégiai állásokat mint politikai pozíciók, közigazgatás, közigazdaságtan, katonaság és közbiztonság csak hutuk foglalhatják el.
 6. Az oktatási rendszerben hutu többségnek kell lennie (diákok, tudósok, tanárok).
 7. A ruandai hadseregben csak hutuk szolgálhatnak. Az 1990 októberi háború bizonyította ezt. Egy katona sem vehet el tuszi nőt.
 8. A hutuknak nem szabad megsajnálniuk a tuszikat.
 9. A hutuknak, legyenek bárhol, mindig egységesnek kell lenniük, szolidárisnak, és gondolniuk kell hutu testvéreik sorsára. A Ruandában és Ruandán kívül élő hutuknak folyamatosan barátokat és szövetségeseket kell keresniük a hutu ügryhöz, kezdve bantu testvéreikkel. A hutuknak ellent kell mondani a tuszi propagandának. A hutunak keményen és éberrel ellent kell állni a közös ellenségnek: a tuszoknak.
 10. Az 1959-es társadalmi forradalom, az 1961-es népszavazás és a hutu ideológia tanítása minden hutunak kötelező. Minden hutunak terjesztenie kell az igét, akár merre jár. Ha egy hutu üldözi testvérét ezen ideológia tanításáért és terjesztéséért, az a hutu áruló.
- 4 A népirtás kezdetére ezek a rémhírek odáig jutottak, hogy a tuszik tömegsírokat ásnak, amelyekbe a hutuk holttestét akarják eltemetni, ha eljön az idő. Az RPF-erők valóban ástak árkokat a pozíciójuk védelme érdekében, talán ez adhatott valamiféle táptalajt a valóságtól elrugaszkodott elképzeléseknek. Egyesek azt terjesztették, hogy a tuszik a kunyhójuk padlójába is lyukat ástak, mert oda akarják rejteni a hutu holttesteket.
 - 5 Stephen W. Smith oknyomozó újságíró becslése a Libération c. újság 1996 februári számában In: London Review of Books, Vol. 33 No. 6. 17 March 2011. Stephen W. Smith: Rwanda in Six Scenes. Smith utólag Gitarama megyében végzett számításokat az áldozatokról, és eredményeit extrapolálva Ruanda egész területére 150.000-re módosította ezt a számot.
 - 6 Vannak azonban éppen az ítélezéshez kapcsolódó, a megbékélés ellen ható folyamatok is: számos vádlót gyilkoltak meg bosszúból a tárgyalások után, ráadásul sokakat még a perek előtt megfenyegettek a vádlottak rokonai, barátai. Emiatt sokszor a túlélők és rokonaik is bosszút forraltak, az elmúlt években több ilyen támadásról is beszámoltak a helyi jogvédők.
 - 7 2050-re várhatóan mintegy 22 millió lakosa lesz, bár most is a legsűrűbben lakott ország Afrikában. Forrás: Population Institute (<http://www.populationinstitute.org/external/files/Rwanda.pdf>), CIA World Factbook (<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/rw.html>), [2012.09.04.]
 - 8 Vezetője a ghánai diplomata, Kofi Annan, későbbi ENSZ-főtitkár volt.
 - 9 Az Afrika gyarmatosításáért folyó hajsza egyik legforróbb pontja volt a fashodai incidens, amikor 1898-ban a Fehér-Nílus partján a francia Marchand százados és az angol Kitchener tábornok csapatai néztek farkasszemet egymással. A franciák nem vállalták a háborút és visszavonulót fújtak. A francia „grandeur”-t érzékenyen érintette a veszteség, és Afrikában mindig igyekezett megőrizni, illetve növelni a frankofon befolyási övezetet az anglofon területek kárára. Mivel Ruanda éppen az anglofon és frankofon Afrika közötti határvonalon fekszik, és az RPF (a hadsereg, amely meghódította Ruandát, és ezzel véget vetett a népirtásnak) Ugan-

dából, egy brit befolyási övezetbe tartozó országból indult, a franciák érzékenyen reagáltak Ruanda esetleges „elvesztésére”.

- 10 Az UNAMIR II etióp kontingensének vezetője, Tadele Szelasszié látta, hogy francia katonai járművek szállítottak FAR-katonákat a zairei határ felé. (OAU, 2000: 139)
- 11 Ez volt az első alkalom, hogy az 1994-es genocídium után francia államférfi Kigaliba látogatott.
- 12 A ruandai hatóságok becslése szerint akár 100 gyanúsított is élhet az országban.

Felhasznált irodalom

- Adelman, Howard and Suhrke, Astri (1996): Early Warning and Response: Why the International Community Failed to Prevent the Genocide, *Disasters: The Journal of Disaster Studies and Management* 20.4 (December 1996): 295-304.o.
- Adelman (2009): *The Role of Non-African States in the Rwandan Genocide*. Centre for Refugee Studies, York University
- Adelman, Howard and Suhrke, Astri (2000): *The Path of a Genocide: The Rwanda Crisis from Uganda to Zaire*. Transaction Publishers, New Jersey
- African Rights (1995): *Rwanda- Death, despair and defiance*
- Bezy, Fernand (1990) *Rwanda 1962- 1989, bilan socio- économique d'un régime*, université catholique de Louvain, Institut d'Études du Développement, Louvain
- Braeckman, Colette (1994): *Génocide au Rwanda*. Paris: Fayart
- Callamard, Agnes (2000): *French Policy in Rwanda*, In: Adelman , Howard and Suhrke, Astri (2000): *The Path of a Genocide: The Rwanda Crisis from Uganda to Zaire*. Transaction Publishers, New Jersey
- Chrétien et al.(1995): *Rwanda, les médias du génocide*, Éditions Karthala
- Chrétien, Jean- Pierre (2003): *Afrique des Grands Lacs, 2000 ans d'histoire*, Editions Flammarion, Paris
- Clapham, Christopher (1998): *Rwanda: The Perils of Peacemaking*. *Journal of Peace Research*. Vol. 35, No. 2, 1998
- Cros, Marie-France (1994): “Jean Birara: ‘The Belgians and French Could Have Stopped the Killing.’” *La Libre Belgique*, Foreign Broadcast Information Service (FBIS), Central Africa, May 25, 1994.
- De Lame, Danielle (1996) *Une colline entre mille ou le calme avant la tempête*, Transformations et blocages du Rwanda rural, Musée Royal de l’Afrique centrale, Tervuren, Belgique
- Des Forges, Alison Liebhafsky (1999): „Leave none to tell the story”: *Genocide in Rwanda*. Human Rights Watch
- Eriksson, John (1996) : *The International Response to Conflict and Genocide: Lessons from the Rwanda Experience*, Chapter 5: Overall Findings and Recommendations
- Guichaoua, André (1995), *Les crises politiques au Burundi et au Rwanda (1993- 1994)*, Université des Sciences et Technologies de Lille/Karthala, Paris
- Kapuscinski, Ryszard [1998]: Ében
- Kuperman, Alan J. (2004): *Provoking genocide : a revised history of the Rwandan Patriotic Front*, in *Journal of genocide research*, 6 (1)
- Lemarchand, René (1970): *Rwanda and Burundi*, Pall Mall Press, London
- Millwood, David (1996): *The International Response to Conflict and Genocide: Lessons from the Rwanda Experience*, Steering Committee on the Joint Evaluation of Emergency Assistance to Rwanda
- Munyarugerero, François- Xavier (2003): *Réseaux, pouvoirs, oppositions, La compétition politique au Rwanda* Editions L’harmattan, Paris
- Power, Samantha (2001a): *Bystanders to genocide*. <http://www.theatlantic.com/magazine/archive/2001/09/bystanders-to-genocide/304571/> [2012.07.23.]
- Power, Samantha (2001b): *A Problem from Hell*. New Republic Book

- Prunier, Gérard (1995): The Rwanda Crisis: History of a Genocide. C. Hurst and Co. Ltd. Publishers, London
- Reyntjens, Filip (1985): Pouvoir et droit au Rwanda, Droit Public et Evolution politique, 1916-1973, Musée Royal de l’Afrique Centrale, Tervuren, Belgique
- Reyntjens, Filip (1994): L’Afrique des grands- lacs en crise, Rwanda, Burundi : 1988- 1994, Editions Karthala, Paris
- Strauss, Scott (2006): The Order of Genocide, Race, Power and War in Rwanda. Ithaca and London: Cornell University Press
- Tarrósy István (2011): Kelet-Afrika a fejlődés útján: A Kelet-afrikai Közösség és tagállamai közelebről. Pécs: Publikon Kiadó
- T. Horváth Attila (2004): Ruanda ,94: egy krízis történelmi háttere. Kül-Világ I. évfolyam, 2004/2.
- T. Horváth Attila (2008): Agathe Uwilingiyimana - Ruanda mártír miniszterelnöke. Afrika Tanulmányok folyóirat, II. évfolyam, 1. szám
- Viret, Emmanuel (2010): Chronologie du Rwanda (1867- 1994), Encyclopédie en ligne des violences de masse. <http://www.massviolence.org/Chronologie-du-Rwanda-1867-1994>

Egyéb források

- Alison des Forges emberjogi aktivista vallomása 1998. május 5-én a e Subcommittee on International Operations and Human Rights előtt, http://www.ess.uwe.ac.uk/Rwanda/Rwanda2.htm#N_3. [2012.08.22.]
- Assessments of the President and the Prosecutor of the International Criminal Tribunal for Rwanda on the implementation of the completion strategy of the Tribunal. http://www.unict.org/Portals/0/English/FactSheets/Completion_St/S-2012-349.pdf [2012.05.22]
- Amanpour: Looking back at Rwanda genocide, April 06, 2004. http://articles.cnn.com/2004-04-06/world/rwanda.amanpour_1_rwanda-genocide-hutu-extremists-somalia?_s=PM:WORLD [2012.06.11.]
- BBC World News, Africa: Rwanda ‚gacaca’ genocide courts finish work, 18 June 2012. <http://www.bbc.co.uk/news/world-africa-18490348> [2012.09.04.]
- BBC World News, Africa: Rwanda president’s widow held in France over genocide. <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/8545120.stm> [2013.05.17.]
- The Christian Science Monitor- Max Delany: Sarkozy admits France made ‚serious errors’ over Rwanda genocide, 2010. február 25. <http://www.csmonitor.com/World/Africa/2010/0225/Sarkozy-admits-France-made-serious-errors-over-Rwanda-genocide> [2012.08.22.]
- Alison des Forges emberjogi aktivista vallomása 1998. május 5-én a e Subcommittee on International Operations and Human Rights előtt. http://www.ess.uwe.ac.uk/Rwanda/Rwanda2.htm#N_3 [2012.08.22.]
- Improving the capacity of the United Nations for peace-keeping of 14 March 1994. (S/26450).
- Chiefs of Rwanda, Former Yugoslavia Courts Brief, Describe Start-Up of International Residual Mechanism <http://www.un.org/News/Press/docs/2012/sc10846.doc.htm> [2012.08.25.]
- Madeleine Albright tanúvallomása a Foreign Operations Subcommittee of the House Appropriations Committee előtt, 1994.05.05.
- Rwanda genocide suspect arrested in France, April 03, 2013 <http://jurist.org/paperchase/2013/04/rwanda-genocide-suspect-arrested-in-france-1.php> [2013.05.17.]
- Solidarité Internationale pour les Réfugiés Rwandais: Le Non-Dit sur les Massacres au Rwanda, vol. 2, January 1995, és vol. 3, July 1995 TPIR, ICTR-96-7-I, 1999
- Report of the Independent Inquiry into the actions of the United Nations during the 1994 genocide in Rwanda. S/1999/1257
- Sénat de Belgique:”Rapport”, 6 décembre 1997.
- Stephen W. Smith oknyomozó újságíró becslése a Libération c. újság 1996 februári számában
- Human Rights Watch (2011): Justice Compromised: The Legacy of Rwanda’s Community-Based Gacaca Courts

About the Author

PhD aspirant, Corvinus University
of Budapest, International Studies
Doctoral School

biedermann.zsuzsanna@gmail.com

English Abstract

The Rwandan genocide and the inaction of the international community

More than eighteen years have passed since the genocide in Rwanda took place. A genocide that killed definitely more than 500,000 Rwandans and led to the First Congo War and Mobutu's "dethronement". A genocide that the African Union called preventable.

This study focuses primarily on the preparations prior to the genocide, why and how the Rwandan elite chose to eliminate the Tutsi minority as well as Hutu moderates. It tackles the role of Belgian colonizers who imposed a system of rule through the Tutsi, while they discriminated the Hutu. The social order based on Tutsi supremacy was challenged by the 1959-61 Hutu revolution and the first Hutu government after independence in 1962. Tens of thousands of Tutsis fled the country during and after the revolution. The RPF was created in 1987 by the Tutsi refugee diaspora in Uganda, and invaded north-eastern Rwanda in 1990, but the offensive was shattered by Rwandan government troops. The two sides signed the Arusha Accords on power sharing in the Rwandan government in 1993 but Hutu extremists started planning a "Final Solution" instead. The killing of Rwandan president Habyarimana marked the beginning of a wave of well-planned attacks against Tutsi and moderate Hutu all over the country.

The article discusses the long-term effect of the genocide on Rwandan society. The paper also details the causes and consequences of UNAMIR's failure in effectively addressing the events. A number of original documents and interviews help explain why the international community failed to act. By analyzing the intentions and motivation of Belgium, France and the United States one by one, the author tries to shed light on dilemmas of intervention and address the problem of the lack of political will.

A MEGFOGHATATLAN ÖRÖKSÉG

EISENBECK HELGA

„A kultúrát nem lehet örökölni. Az elődök kultúrája egy-kettőre elpárolog, ha minden nemzedék újra meg újra meg nem szerzi azt magának.”

(Kodály Zoltán)

Apesorkubi vezetőjének széke, Volta régió, Ghána, (Weidinger, Bécs, 2012)

Forrás: Flickr.com

A 2003. évi Szellemi Kulturális Örökség Védelméről szóló

UNESCO Egyezmény célkitűzései

Az ENSZ égisze alatt sok egyezmény született már Földünk – természeti, épített vagy akár víz alatti – örökségének védelmére, ám ezek laikus ember számára is érzékelhetően kisebb-nagyobb mértékben, de a nyugati civilizációhoz köthetőek voltak. A 2003. évi Szellemi Kulturális Örökség Védelméről szóló UNESCO Egyezmény azonban más volt. Jelen egyezmény esetében központi helyet foglalt el annak hangsúlyozása, hogy az ENSZ ezzel az egyezménnyel a fejlődő országoknak – kiváltképp Afrikának akart kedvezni. Az afrikai kontinens rendelkezik a legkevesebb épített örökséggel, és az írásbeliség hiánya miatt kiemelkedő jelentőségűvé vált a szájhagyomány útján apáról fiúra terjedő tudás megóvása. A zairei kongók (bakongók) szállóige értékű megállapítása híven fejezi ki mindezt: „*a fiatalokat tanítani annyira, mint megtanítani nekik a közmondásokat*” (Biernaczky, 2007).

Ékes példája a szájhagyomány útján terjedő történetnek a ghánai Bosumtwi-tó története.¹ Ez az a hagyomány, ami lassan homályba vész, és „felettes” érdekek – mint a turizmus által biztosított megélhetés – felülírják az évszázados tabu kategóriáját is. Az egyezmény elsődleges célja volt az ilyen, és sok más ehhez hasonló szájhagyomány útján terjedő történet, tudás, tradíció² megóvása a jövő generációi számára. Mindez egy nép identitásának szempontjából ugyanis kardinális jelentőséggel bír.

A védelem eszközei különös tekintettel a jogi eszközök hatékonyságára

Megítélésem szerint Fekete-Afrika államainak lenne igazán szükségük a védelemre. Ennek okai sokrétűek. Az írásbeliség hiánya és a nyugati kultúra erőteljes hatása igen nagy veszélyt jelent a generációról generációra szájhagyomány által öröklődő szellemi örökségre nézve. A másik igen meghatározó kérdés, hogy vajon meg lehet-e védeni, óvni és őrizni a szájhagyomány útján élő szellemi kulturális örökséget jogi eszközökkel.

A 2003. évi UNESCO *Egyezmény a Szellemi Kulturális Örökség Megőrzéséről* sok tekintetben bonyolult megítélésű, főként a hivatalos világörökségi elemek bolygónkon történő aránytalan eloszlása miatt. Köztudott, hogy a világörökség java része a nyugati világban található (<http://whc.unesco.org/en/list/>). Az afrikai, ázsiai és latin-amerikai kultúrák zöme azonban kifejezetten alulreprezentált, mivel az olyan immateriális kifejezési formák, mint a szóbeli hagyományok és vokális értelmezési formák nem feltétlenül kötődnek fizikai helyszínhez. Hovatovább a szellemi kulturális örökség megőrzésére szolgáló eszközök mai napig hiányosak, arról nem is szólva, hogy a szellemi örökségben manifesztálódó globális értékek sem kerültek ez idáig teljes mértékben meghatározásra vagy föltárára.

A leglényegesebb kérdés viszont az: meg lehet-e őrizni a szellemi kulturális kifejezési formákat anélkül, hogy megsemmisítenénk vagy megkövesítenénk őket. A kulturális kifejezési formák ugyanis folyamatosan változnak. Lehetetlen őket befagyasztani a hagyományos múzeumi gyakorlat és archiválási munkálatok által – hiszen ha belegondolunk, egy faj megmaradt példányainak kitömése sem

vezethet az adott faj megmentéséhez. (http://www.europeanmuseumacademy.eu/4/upload/1_ich_article_ema_2011.pdf)

Mindazonáltal rendkívül fontos ama tény elfogadása, hogy a szellemi kulturális örökség túlélési esélyei valószínűsíthetően nagyban függnek egy speciális fizikai környezet meglététől. A számi törzs élete kiváló példája a fizikai környezet jelentőségének, és egyben tökéletesen kifejezi azt a dichotómiát, ami a használat és a megőrzés közötti viszonyt feltételezi. A rénszarvasterelő számi törzs asszimilálása a 17. században kezdődött meg. Napjainkban a számi népcsoport etnikai kisebbségnek minősül az őslakos emberek státuszával, az ENSZ Őslakos Emberek Jogairól szóló 2007. évi Nyilatkozatának köszönhetően. Kultúrájuk igen kevés fizikai nyomot hagyott környezetükön. Hitviláguk alapját a természet és a közös források képezik, ami senkihez sem tartozik, senki által nem birtokolható (http://www.europeanmuseumacademy.eu/4/upload/1_ich_article_ema_2011.pdf).

A szellemi kulturális örökség fogalomköre

Az angol eredetű *intangible* szóból, a magyar nyelv ismét hihetetlen kreativitásáról tanúbizonyságot téve alkotta meg a szellemi kulturális örökség fogalomkörét. Az „immateriális”-ként is használatos definíció azt az örökségfogalomban végbe ment változást hivatott jelölni, mely az épített műemlékek anyagi világát kibővítette egészen újszerű, spirituális tartalmakkal (Fejős, 2005). Elengedhetetlen azonban hangsúlyozni ehelyütt az örökségfogalom újszerű elemeire gyakorolt erőteljes antropológiai befolyást, hisz a kulturális sokszínűség jelentőségére éppen az antropológia tudománya hívta fel a figyelmet. Történetesen az e tudományág által képviselt látásmód és a kitartó kutatómunka. Az örökség fogalmában bekövetkezett változások azonban döntően a nyugati világ modernizációs folyamatainak – globalizáció és multikulturalizmus – eredményeként könyvelhetőek el. Eme tendenciák következményeként a világ egyre homogénebbé válik, ami természetszerűen a még meglévő kulturális sokféleség védelmének igényét hívta életre.

A szellemi örökség védelme érdekében a szóbeliség, a különféle tradíciók, rituális szokások, a nyugati civilizáción kívüli egyéb kultúrák értékrendszere, a helyi tudás és a más világnézetek tanulmányozása bír kiemelkedő jelentőséggel. Ily módon a kultúra definíciójához akkor jutunk legközelebb, amennyiben azt emberi tevékenységek, világnézetek, alkotások összességékként, folyamatosan változó halmazként kezeljük. A szellemi, avagy megfoghatatlan örökség esetében azonban nehéz és óriási kihívás a régi, jelenkori modern életből kivett alkotási metódusok, rítusok, hitvilágok, színhagyomány útján generációról generációra öröklődő tudásanyag megtalálása és megőrzése az utókor számára. A fogalomkör bonyolultságát szemléltető érdemes szemügyre venni Giovanni Pinna felosztásában a szellemi örökség három kategóriáját:

- A kultúra, azaz a hagyományos életvitel olyan kifejeződései, amelyek fizikai formákba ágyazódnak. Ilyenek lehetnek a tradicionális vallási szertartások, a folklóralkotások egy része, valamint a hagyományos gazdálkodási ismeretek, adott közösségre jellemző életforma kifejeződései.

- Egyéni és kollektív megnyilvánulások, melyek fizikailag nem öltenek testet, mint a nyelv, a szóbeli költészet, a népdalok, a hagyományos zene.
- A szellemi örökség harmadik kategóriáját pedig azok a szimbolikus és metaforikus jelentések alkotják, melyek az anyagi örökségeket töltik meg tartalommal. Hiszen minden tárgynak két dimenziója van: fizikai léte – alak, forma, méret stb. – és jelentése (Fejős, 2005).

Sajnálatos módon a világ kulturális sokféleségét veszélyeztető modernizációs folyamatok az utóbbi évtizedekben igen felgyorsultak, és amennyiben nem sikerül záros határidőn belül hatékony védekezési módokat találni, egész kultúrák veszhetnek ki. Ugyanis a kulturális sokféleség nem elég erős tényező a technikai fejlődés mindent uniformizáló hatásával szemben. Befolyásolni pedig alig tudná, hisz az emberek többsége inkább alkalmazkodik a változó világhoz, mint nem. Az, hogy az alkalmazkodó magatartás milyen következményekkel járhat Földünk kulturális diverzitására a nagyon közeli jövőben, még csak most kezdi a nyilvánosságot érdekelni. Az alkalmazkodás véleményem szerint különösen veszélyes azért is,

*Nana Kwasi Asampong II,
Regent of Apesorkubi in the
Biakoye District of the Volta
Region, Ghana (Weidinger,
Bécs, 2012)*

< Forrás: Flickr.com

mert a nyugati interpretációban fejlődőnek számító civilizációk által a modern társadalmaktól átvett fogyasztási cikkek, tárgyak, szavak, tevékenységek (és minden egyéb kulturális kifejezésformát befolyásoló eszköz) sokszor igen sajátos értelmezést nyer a saját világnézetükkel keveredve. Mindez ugyanis a saját hagyományos szociokulturális háttérük megszűnésével járhat, egyben annak a kockázatával, hogy nem tudnak megfelelni a modernizációs kihívásoknak. Az ember alkalmazkodóképessége ilyen tekintetben pedig szinte határtalan (Fejős, 2005).

Létünk élni akarás által meghatározott. A gondolatokat, cselekedeteket meghatározó kulturális háttér azonban nem valószínű, hogy képes lenne drasztikus változások nélküli adaptációra. Mindez pedig súlyos következményekkel járó identitásválsághoz vezethet. Érdekes példa erre a ghánai ewe törzsfőnökök identitásának és szerepének változása és az ebből következő ellentmondások. A törzsfőnök felelőssége meghatározó a felmenők hagyományainak hűséges betartatásában. Ő a kapocs az élők és az eltávozottak között. Úgy tartják, hogy ha a törzsi vezető figyelmen kívül hagyja az ősök szellemének akarátát, betegséggel és akár halállal is büntethetik érte.

Ez egy igen hatásos módszere a korrupciótól, erkölcstelenségtől, elnyomástól, kapzsiságtól és a közösség kárára elkövetett gazdagodástól való elrettentésnek. Azért is tekinthető a leghatékonyabb visszatartó erőnek a hatalommal való visszaélés tekintetében, mert nem az emberi érzésektől és a törzsfőnök pillanatnyi népszerűségétől függ, hanem sokkal inkább az örök értékek betartásától, melynek lelki megtorlással szereznek érvényt. (Kludze, 2000) Természetesen a legtöbb hagyományos érték és hiedelem (Tarrósy, 2009) jelentése megváltozott, tulajdonképpen a kolonializmus óta folyamatos változás alatt áll. A múltban a súlyos szerencsétlenségek, szokatlan betegségek és megmagyarázhatatlan halálesetek (Szilasi, 2009) szokásos magyarázata az ősök ilyen módon kifejezett elégedetlensége volt. Ez a szemléletmód ma már nem tekinthető általánosan elfogadottnak. A kereszténység és egyéb idegen vallások tanítása szerint ez a hitrendszer kizárólag a pogányságból származtatható.

A keresztény vallás igyekezett mindig tudományos magyarázatot találni a betegségekre és a halálra. Ennek megfelelően a kereszténység, a tudomány és a skolasztikus filozófia is igyekszik magyarázattal szolgálni, ha egy ember példának okáért kígyómarásban meghal. Az afrikaiak számára a tudomány és a kereszténység magyarázata nyilvánvaló. A hagyományos afrikai vizsgálat első körben arra keresi a választ, hogy miért pont az áldozatot marta meg a kígyó. Miért pont az áldozatot és nem mást mart meg a kígyó? A tudomány válasza erre a „véletlen” történet, és ebben valószínűsíthetően a kereszténység is egyet ért. Az afrikaiak azonban hisznek abban, hogy nem lehetett véletlen, hiszen az ő világképükben minden okkal és szándékolttal történik. A következő szinten a tradicionalista afrikai azt kérdezi, hogy az ellenanyag, ami hatásosnak bizonyult az ezt megelőző esetekben, miért nem használt az áldozat esetében. Amennyiben nincs kielégítő magyarázat, a hagyományos afrikai társadalom természetfeletti beavatkozásnak tekinti a halált. Amint az nyilvánvaló, a kereszténység és a modern tudomány is szolgál válaszokkal a halál, sérülés, rokkantság eseteire. A kereszténységet és a tudományt azonban elsősorban a jelenség *mikéntje* és nem a *miértje* foglalkoztatja. (Kludze, 2000)

Mivel a kereszténység napjainkban Ghána szerte általánosan elterjedt, a kereszténység még a nem keresztények számára is egy egyszerű kiutat jelent, így a törzsfőnökök többségének nem jelent morális problémát a közösség normáitól és az ősök hagyományaitól történő eltávolodás.

A törzsfőnök alattvalói hagyományainak, kultúrájának és a folklórnak őrzője. Ennek a szerepnek minden törzsfőnök számára van egy világi és egy babonás jelentése.

A közösség szokásainak, hagyományának megőrzése és érvényesítése saját illetékességi területén belül a törzsfőnök jogköre. A hagyományok őrzése illetékességi területén belül a törzsfőnök politikai és adminisztratív felelőssége. Ő az, aki a nép történelmét, hagyományait és folklóráját a fiatalabb generációra hagyományozza. A beiktatását megelőző felkészülési, betanulási folyamat és az esetek többségében életem át viselt hivatal következtében a törzsfőnök igen hamar elsajátítja népe tradícióit, kevésbé ismert hagyományait és szokásait. A törzsfőnök hivatal ideje alatt folyamatosan tanul és az évek előrehaladtával megszerzi azt a szakértelmet, ami a hagyományok ismétlődő alkalmazásával és igénybevételével a hozzá került ügyekben az állásfoglalás kialakításában segíti. (Kludze, 2000)

A hagyományok mellett a törzsfőnök feladata a tabuk és a különféle társadalmi és spirituális előírások elfogadtatása a közösséggel. Többek között biztosítani kell, hogy a banánfürtök, vagy a datolya nem kerülhet be a farmokról a városba fürtökben. A mezőgazdasági termelő által egyenként kell szétválogatni, mielőtt a város határát átlépné. A másik tabu, hogy éjszaka a város bizonyos részein nem szabad fűtyni, megakadályozva ezzel a szellemek haragját, vagy azt, hogy gonosz szellemek jöjjenek a városba. Tudvalevő, hogy minden tabu mögött társadalmi kontrollmechanizmusok állnak, melyeknek a büntetéstől való félelem szerez érvényt. Ez esetben a tilalom azt a célt szolgálja, hogy megelőzzék a tévedésszerű kigyómarást. A fűtyszó ugyanis igen hasonlít arra a hangra, amit a kigyók párzás idején hallatnak (Glover, 2013). A tabu kategóriájába tartozik továbbá egy kakas háztetőről kukorékolása. Amennyiben ezt történt, a madarat a tulajdonosának le kell vágnia és a kivetett bírságot meg kell fizetnie az ősök szellemének kiengesztelésére. Az ilyen és hasonló jellegű kötelezettségek kikényszerítése komoly problémát okozhatnak a keresztény hitet gyakorló törzsfőnökök számára. Ugyanis az ilyen jellegű tabuk, hagyományok és szokások többsége nem egyeztethető össze a törzsfőnök keresztény hitével. Mindazonáltal törzsfőnöki minőségében köteles e tradíciókat érvényesíteni, betartatni, valamint ösztönözni a betartásukat. Semmilyen körülmények között nem áll módjában betartatásuk és érvényesítésük megtagadása. Úgy tartják, hogy komoly szerencsétlenség éri a törzsfőnököt és az egész közösséget, amennyiben a törzsi vezető elhanyagolja e tradíciók érvényesítését. (Kludze, 2000)

A fenti transzformáció³ ugyan kutatási tevékenységem központi elemét képezi, ám mindössze egyetlen a világban történő sok eset közül. A modernizációs folyamat felgyorsulása következtében azonban már az elszigetelten élő népcsoportok is ki vannak téve ennek a veszélynek. A helyzet kezd drámaivá válni és véleményem szerint hatékonyabb fellépés szükséges, hiszen lassan tényleg nem lesz mit megóvni az utókor számára.

Egyes kutatások eredménye azt tűnik igazolni, miszerint abban az esetben, mikor a kultúra létezéséért felelős természeti tér kerül megóvásra, sokkal több esély van az ott egzisztáló kultúra fennmaradására is. Mindennek kiemelkedő jelentősége van, mert meglátásom szerint segít kijelölni a védelem fő irányvonalait. Példának okáért vegyük szemügyre a zápara indiánok esetét. Ugyan az életterüket jelentő őserdő a természeti örökség része, azonban számukra egy sajátos szimbólumrendszert hordozó kulturális tér (is), mely kultúrájuk kialakulásának alapvető feltétele volt. Az esőerdők kiirtásával az ott élő kultúra tudásának, hagyományainak, értékrendszerének természetes közegét semmisítik meg, mellyel jobb esetben a múzeumok falai közé kerül élettelenül, rosszabb esetben a feledés homályába veszik (Fejős, 2005). Ahhoz hogy érzékeljük a valós veszélyt, nem feltétlenül kell az olvasót az Amazonas távoli esőerdőibe kalauzolni. Elegendő, ha csak arra gondolunk, hogy a modernizáció produktumaként egy-egy nagy építészeti beruházás, az urbanizáció folyamata, a népességnövekedés következtében a városi területek határainak kitolódása milyen kártékony hatással tud lenni az adott területen élő helyi közösség hagyományos életvezetésére. Itt arra gondolok elsősorban, miként veszíti el eredeti funkcióját az adott terület. Fentiek ismeretében igen hatékony védelmi mechanizmusokat lehetne elindítani azáltal, hogy nem csupán magát a szellemi kulturális örökség tárgyát képező „dolgokat”, hanem azok természetes közegét is védelem alá helyezzük, legalábbis mindezen tényezőkre tekintettel hozunk meg döntéseket a fejlődés jegyében. Az természetesen egy másik kérdés, hogy erre milyen eszközök állnak rendelkezésre. A későbbiekben erről részletesen kívánok szólni.

Az örökség-fogalom – tartalmát illetően – a kis közösségektől, az etnikai tudattal rendelkező kisebbségeken keresztül egészen a közös nemzeti tudatig terjedhet. További vizsgálati lehetőséget nyújt, ha a közösségek kulturális hagyományait az elszigeteltségük foka szerint osztjuk fel. Ez adott társadalom modernizációs értelemben vett fejlettségét is tükrözi, azaz mennyire erősen érvényesülnek a globalizáció olyan hatásai, mint a migráció, a vidék elnéptelenedése, a társadalmak elöregedése, iparosodás és a környezetszennyezés. (Keszei, 2003)

A bennem megfogalmazódott kérdés az, hogy vajon milyen megoldások jöhetnek szóba a különböző társadalmak szellemi kulturális örökséget képező tudásának megóvására? Mit tett és tehet az UNESCO, az ENSZ szakosított szerveként a nyilvánosság biztosításán és a cselekvési tervek koordinálásán túl?

Az egyezmény vizsgálata

Az ok-okozati viszonyok hosszas taglalása és a kérdés megfogalmazása után térnék át az UNESCO 2003. évi Szellemi Kulturális Örökség védelméről szóló egyezményének bemutatásához.

A kulturális különbségek egy laikus szemével legelsősorban a nyelvben és az ünnepek megélésében manifesztálódnak. Az eltérő életmódok, a különböző történelmi hátterek, az egyes közösségek tradíciói rányomják bélyegüket egy nép mindennapjaira. Mindezen tényezők egy társadalom kulturális alapjait határozzák meg és egyben hozzájárulnak az egyének identitásához és önmeghatározásához. A kultúra és

▲ *Yamgyökér fesztivál Eweföld, Ghána, 2008*

Forrás: Picasaweb

a benne manifesztálódó tudás az, ami az embert legelsősorban emberré teszi és megkülönbözteti más élőlényektől. Tekintettel a kultúra jelentésére és a növekvő mértékű nemzetközi szabályozásra, felmerül a kérdés, hogy a nemzetközi jog, mint világszintű szabályozás hozzájárul-e ténylegesen a kulturális érdekeltségek védelméhez?

A kultúra és a nemzetközi jog azonban nem két egymástól távol álló világ. Ellenkezőleg: egy nagyon érdekes interpretációban egy svájci professzor a kultúrát a nemzetközi jog egy dimenziójának nevezte. (Wysss, 1992) Ami ezen túl nem egyértelmű, az az, hogy a kultúra még mindig egy lokálisan behatárolt, csak bizonyos társadalmakra vonatkozó és ezáltal a nemzeti vagy éppen a helyi szabályozás körébe tartozó kategória-e? Mindennek eldöntésével a nemzetközi jog mintegy fokozatos kulturális érdekeltséget feltételez, különösen a szellemi kulturális örökség területén.

Történeti fejlődés

A kulturális örökség két nagy területből tevődik össze: az anyagi és a szellemi kulturális örökségből. Az első kategória a kulturálisan értékes tárgyakat, ha úgy tetszik, a kultúra kézzelfogható elemeit tartalmazza. Ebbe a kategóriába tartoznak a műemlékek, a művészeti alkotások. Gyakran kulturális javakként is jelölik ezeket a tárgyasult formát öltött művészeti alkotásokat. A második, talán nagyobb csoport, foglalja össze a nem tárgyi kulturális kifejezési formákat, mint a szokások, a nyelv, a hagyomány, rítusok.

A kulturális örökség védelme

A szellemi örökség védelmét szolgáló nemzetközi szabályozás meglepő módon egészen 2003-ig hiányzott. Ennek okai sokrétűek. Az egyik legnagyobb probléma a

< Az afrikai hárfalant

„Az afrikai hárfákon recitált történeteket, családfákat, énekelte verseket, recitált és énekes betétekkel tarkított epikus meséket kísérnek, illetve ördögűző és az őskultusszal kapcsolatos szertartások alkalmával használják”

Szöveg: Brauer-Benke József, 2009.

Fotó: Metmuseum.org

< Hogbetsotso fesztivál, Ghána

A Hogbetsotso fesztivált minden év novemberének első szombatján rendezik meg az Anlo-ewék otthonában Anlogában, Ghánában. A törzsfőnökök alkotta tanács fontos szerepet játszik az egy héten át tartó Hogbetsotso fesztiválon, mely az anlo-ewék az ősi, fallal körbe vett Notsie-ből történt (ejtsd: Noccsi, napjainban Észak-Togo) exodusának állít emléket, ahonnan a zsarnoki Agokoli király uralma alól menekültek el. A hiedelem szerint hátrafele járással kijátszhatják az őket követő ellenséget, miközben „husagot” és egyéb háborús dalokat dobolnak és táncolnak.

Szöveg: <http://www.anloconstitu-ency.com/hogbetsotso.htm>

Fotók: Myjoyonline.com; Flickr.com

szellemi örökség „megfoghatatlansága”. Komoly nehézségeket jelentett ugyanis valami olyat jogilag védeni, ami csak az emberi viszonyokban konkretizálódik, és elsősorban szellemi karaktere a meghatározó.

Arról nem is szólva, hogy a szellemi örökség alkotóelemei temporális természetűek. Különösen az ünnepek és a különféle rítusok bírnak azzal a sajátossággal, hogy csak bizonyos ideig válnak érzékelhetővé.

Ennek okán már az alkalmas jogi eszköz megtalálása is nehézkesnek ígérkezett. Ugyan a „szándék” és az intézményesült értéknorma jelentős normaképző, hiszen a rítusok jobbra minden kultúrában szakralizálódnak, szimbolizálódnak a szokásjogi gyakorlat következtében (A. Gergely, 2013), ám fontos itt ismét megemlíteni az ewe törzsfőnöki rendszer szokásjogi gyakorlatában napjainkban egyre dominánsabbá váló ellentmondásokat. Hiszen hiába a kialakult szokásjogi gyakorlat, a törzsi vezetők szerepe a közösség hagyományainak betartásában, tabuk érvényesítésében, ha saját, személyes – kereszténység alakította – identitásuk tekintetében változás állt be és ennek következtében nem tudnak azonosulni közösségük – általuk kikényszerítendő – szokásjogi normáival.

Elképzeltető lehetett volna a visszanyúlás a szerzői joghoz, mint egy megoldásként a szellemi tulajdon védelme érdekében. (Deacon, 2003) Az UNESCO keretén belül a szellemi örökség védelme érdekében már sokféle kezdeményezés indult. Az 1970-es évek elején Bolívia javaslata például arra irányult, hogy az *1952. évi Szerzői Jogról szóló Egyezmény* védelme alá kerüljön a folklór és a kulturális örökség kategóriája is. Ennek terve végül nem valósult meg, mert rövid időn belül bebizonyosodott, hogy a szerzői jog nem a legalkalmasabb eszköz a fent nevezett kategóriák védelmére. (Sherkin, 2001)

A mindezek alapjául szolgáló 1980-as évekbeli kezdeményezés a folklór védelméről szóló egyezmény kidolgozására fenti okok miatt nem hozta meg a várt sikert. A folklór fogalmának definiálása – figyelembe véve a korábban taglalt nehézségeket – korainak tűnt. (Aikawa, 2004) Ehelyett *A hagyományos kultúra és folklór védelméről* című 1989.évi UNESCO-ajánlást eredményezte. A nem kötelező érvényű dokumentum mindössze javaslatokat tett az intézkedésekre a védelem érdekében. Nem kötelező érvényű, nemzeti szintre koncentrált, kevésbé átgondolt kezdeményezésként nem hozta meg a várakozásoknak megfelelő eredményeket. (Unesco Recommendation on the Safeguarding of Traditional Culture and Folklore, 1989)

Az UNESCO e területen számos speciális programmal és projekttel próbálkozott az elmúlt pár évtizedben. A legjelentősebb ezek közül az 1992-ben életre hívott *Program a Szellemi Kulturális Örökségről*. Ennek keretén belül jött létre 1993-ban Dél-Korea kezdeményezésére az „Élő Emberi Értékek” elnevezésű projekt. A részes államok különféle díjakat ítéltek oda azon állampolgáraiknak, akik valamilyen kiemelkedő tudással, készséggel rendelkeztek a szellemi kulturális örökség területén. A projekt még meg nem valósult végső célja egy olyan lista összeállítása, mely a világon létező összes „élő emberi értéket” tartalmazza. Ehhez kapcsolódóan indult el *Az emberiség szájhagyományozó és szellemi örökségének mesterművei* elnevezésű program. Az első 19 mestermű proklamálására 2001-ben került sor. Ezt követte

△ *Baranquilla karnevál*

Forrás: UNESCO.org

△ *Kunqu opera*

Forrás: UNESCO.org

28 további remekmű. Ide tartozik többek között a kolumbiai Baranquilla karnevál és a Kunqu opera is Kínából.

A mestermű-program jelentősége abban áll, hogy új lendületet adott egy egyezmény megalkotására a szellemi kulturális örökség védelme érdekében. Ugyanis azok a szavazatok, melyek az 1989-es ajánlás megalkotásakor nem voltak elegendők a kötelező érvényhez, ekkora már megerősödtek. Mindehhez hozzájárult az 1990-es években érzékelhető erősödő tudatosság a témát érintően, melynek következtében a nemzetközi politika végre felismerte a helyi, regionális és nemzeti kultúrák veszélyeztetettségét. Ez a növekvő kulturális tudatosság kihatott a nemzetközi szerződésekre és a nemzeti joganyagra is. Ebben az összefogásban érdemes megemlíteni a *Biológiai sokféleségről* szóló 1992-es Egyezményt, melynek 8. cikke az őslakos és helyi közösségek tudását, hagyományait, szokásait a tradicionális életformákkal hangsúlyozza. (Biológiai Sokféleség Egyezmény, 1992)

Az egyezmény

A több évtizedes fáradozást egy kötelező erejű jogi eszköz megalkotására a 21. század elejére végre siker koronázta. Az egyezmény elfogadása egyhangú volt. 120 állam támogatta és mindössze 8-an tartózkodtak. Érdekességként megjegyzem, hogy a tartózkodók között volt Ausztrália, Kanada, Nagy-Britannia, az Egyesült Államok és Svájc. (Odendahl, 2005)

Kétségtelen és nem véletlen, hogy az afrikai, latin-amerikai, ázsiai országok körében helyeslést, míg a nyugati országokban, ha nem is egyértelmű elutasítást, de tartózkodást eredményezett az egyezmény. E magatartás okai érthetőek: kulturális szempontból legvesélyeztetettebb helyzetben a nem nyugati államok vannak. Ahogyan az sem lep meg senkit, ha leírom, hogy éppen az ipari országok nyugati, főként amerikai életmódja az, ami a globális tömegkultúra fenyegettségének félelmével

tölti el a nem nyugati államokat. A másik oldalról azonban hangsúlyozandó, hogy a nyugati országoknak is vannak veszélyeztetett helyi és regionális kultúrái. Elég ez esetben, ha csak Európa nyelvi sokféleségére gondolunk. Az angol nyelv világszintű használatával párhuzamosan egyre erőteljesebben érzékelhető az úgynevezett nemzetközi szleng fokozatos térhódítása a világ nyelvi sokféleségében, a nyelvi uniformizálódás utópiáját előrevetítve. Gondoljunk csak bele, ha nincs az információs forradalom és vele a számítógép megjelenése, vajon hányszor használnánk napjainkban az egér szót? A modernizálódott életmód, a természet távolsága ugyanis szinte lehetetlenné teszi számunkra eredeti jelentésében történő alkalmazását. A nyugati világ tartózkodó magatartásának azonban más okai is vannak. Az egyezmény szövegezése ugyanis alkalmat teremt a jogi kikötésekre. Hiszen egy egyezmény legnagyobb jelentősége a megszüvegezésében és a tagországok számításba jövő kötelezettségeiben áll.

A szellemi kulturális örökség fogalma

Az egyezmény a szellemi kulturális örökség fogalmát a 2. cikk 1. bekezdésének első mondatában a következőkben fogalmazza meg: a „szellemi kulturális örökség: olyan szokás, ábrázolás, kifejezési forma, tudás, készség – valamint az ezekkel összefüggő eszköz, tárgy, műalkotás és kulturális színhely –, amelyet közösségek, csoportok, esetenként egyének kulturális örökségük részeként elismernek.”

A fogalom illetően absztrakt körülírását a lényeges alkotóelemek felsorolásával konkretizálja. A szellemi kulturális örökség főbb kifejezési formái a következők:

- „a) szóbeli hagyományok és kifejezési formák, beleértve a nyelvet is mint a szellemi kulturális örökség hordozóját,
- b) előadóművészetek,
- c) társadalmi szokások, rítusok és ünnepi események,
- d) a természetre és a világegyetemre vonatkozó ismeretek és gyakorlatok,
- e) hagyományos kézművesség”.

A definíció csak e felsorolás segítségével nyeri el lényegét. A felsorolás hovatovább nem pusztán a kiemelkedő kulturális örökséget nevesíti, hanem a mindennapi kultúra részét alkotó tevékenységeket is. (UNESCO Egyezmény a Szellemi Kulturális Örökség Megőrzéséről, 2003)

A védelem fogalmköre

A szellemi kulturális örökséget védelmezni szükséges. Egy ilyen szándék azonban rendkívül nehéznek bizonyul, tekintve a fogalom „megfoghatatlan”, átmeneti és szellemi jellegét. Az egyezmény ezt a problémát a védelem fogalmának tágabb kategóriájával kívánja feloldani a 2. cikk 3. bekezdésében: „védelem”: a szellemi kulturális örökség fennmaradását célzó intézkedések, beleértve az ilyen örökség azonosítását, dokumentálását, kutatását, megőrzését, óvását, támogatását, megerősítését, terjesztését – különösen az iskolarendszeren belüli és kívüli oktatás segítségével – csak úgy, mint az ilyen örökség különféle aspektusainak felélesztését”. (Odendahl, 2005)

^ Tsiami, a legfőbb törzsfőnök szóvivője, Volta régió, Kpando, Ghána (Weidinger, Bécs, 2012)

Forrás: Flickr.com

^ VII. Togbe Delume, Ve törzsfőnöke, Golokwati, Volta régió, Ghána (Weidinger, Bécs, 2012)

Forrás: Flickr.com

^ Vének Tanácsának tagja, Kpando, Ghána (Weidinger, Bécs, 2012)

Forrás: Flickr.com

Ténylegesen a védelem középpontjában a szellemi kulturális örökség fenntarthatóságának biztosítása áll. (UNESCO Egyezmény a Szellemi Kulturális Örökség Megőrzéséről, 2003) Történetesen az, hogy mit lehet fenntarthatóság alatt érteni, nem könnyű megválaszolni. Nem a puszta megőrzésről, fenntartásról van ugyanis szó, hiszen a fennmaradás magában foglalja a fejlődést és a változást is. Tehát a mai szellemi örökség konzerválása nem megoldás. Sokkal inkább a keretfeltételek biztosítása, melyen belül létezhet, fennmaradhat.

A fennálló állapot rögzítésére irányuló minden próbálkozás a kultúra lényegének tökéletes ellentmondását jelenti, ezért elfogadhatatlan, hiszen a kultúra egyik legfőbb ismertetőjege a folyamatos változás.

Az államok kötelezettségei

Az államok egyezményben rögzített kötelezettségei nemzeti és nemzetközi szinten kerültek meghatározásra. Állami szinten az egyezmény első lépésben nagyszabású leltározási feladatokat ró a tagállamokra. Céljaik között a meglévő örökség rögzítése és feltérképezése szerepel. Csak azt lehet ugyanis védeni, amit ismerünk. Második végrehajtható lépésben akcióprogramok, átfogó támogatási intézkedések, képzések állnak. A cél a tudatosság megerősítése, a szellemi kulturális örökség védelmének, ápolásának előmozdítása. Az intézkedéseket az illetékes helyi és központi szinten kell megvalósítani egy szoros együttműködés keretén belül.

Nemzetközi szint

Nemzetközi szinten a cél az emberiség szellemi kulturális öröksége reprezentatív listájának létrehozása. Mindez úgy, hogy a mesterművek listáját inkorporálják. Egy másik, a veszélyeztetett szellemi örökség listája pedig a különösen fenyegetett és védelmet igénylő örökségelemeket⁴ hivatott nevesíteni (UNESCO Egyezmény a Szellemi Kulturális Örökség Megőrzéséről, 2003).

Általában az államok együttműködésre és kölcsönös védelemre kötelezettek. Ennek megvalósítása érdekében technikai és pénzügyi segítséget kérhetnek. Mindennek megvalósítása érdekében hozták létre a Szellemi Kulturális Örökség Alapját, mely a részes államok hozzájárulásaiból építkezik (UNESCO Egyezmény a Szellemi Kulturális Örökség Megőrzéséről, 2003).

Az 1972. évi UNESCO Egyezmény a Világörökségről

Figyelembe véve a nemzetközi szintű kötelezettségeket érthető, hogy a Világörökség egyfajta mintaként szolgált a 2003. évi Egyezmény megalkotásakor. Ugyanis pontosan követi annak tematikáját a veszélyeztetett örökség listával, továbbá az Alappal, és a kölcsönös együttműködésre kötelezett államok mindkét egyezmény esetében központi szerepet játszanak. Azonban a 2003. évi egyezmény puszta másolatként történő kezelése téves lenne. Vannak ugyanis lényeges különbségek a két dokumentum között. Elsőként az anyagi és a szellemi örökség ismertető jegyeiben rejlő különbség emelendő ki, melyet a mindenkor szabályozási tárgy alapoz meg. A Világörökség Egyezmény ily módon nem alkalmas a helyi népcsoportok hovatartoz-

zásának kezelésére. Mindkét egyezmény az emberiség örökségének listájával operál. Ezen túlmenően mindkét lista karakterében és célkitűzésében egyezik. Ebből kifolyólag mindkét szerződés felsorolásában a veszélyeztetett örökség szerepel. Azonban az alapvetés mindkét egyezménynél különbözik. Ugyanis míg a Világörökség Egyezményénél a veszélyeztetett listán csak világszintű kulturális javak szerepelnek, addig a 2003. évi szellemi kulturális örökség védelméről szóló egyezményben minden lokális természetű szellemi örökség is kiemelt figyelmet élvez. Ez a látszólagos törés azonban mégis következetes, hiszen a szellemi örökség sebezhetősége éppen annak leszűkített lokális jellegéből fakad. Éppen ezért pusztán a világszintű szellemi örökség felvétele a listára a legveszélyeztetettebb elemek kizárását jelentené. Fentiek ismeretében érthető, hogy a 2003. évi Egyezmény mintegy bázisként használja az 1972. évi Egyezményt. Megjegyzendő azonban, hogy teszi mindezt a különbségek figyelembevételével. (Odendahl, 2005)

Értékelés

Első ránézésre az egyezménynek pozitív aspektusai vannak, bár akad néhány problematikus pont is. A pozitívumok közül elsőként az érintett közösségekkel való szerves összefüggése emelendő ki. Ugyanis a szellemi kulturális örökség csak addig létezhet, csak addig életképes, míg élnek emberek, akik azt aktívan gyakorolják. Kijelenthető, hogy mindennek figyelembevétele az egyedüli sikeresnek tűnő megoldás. (Odendahl, 2005) Hangsúlyozandó azonban, hogy az állami kötelezettségek túlságosan nyíltan kerültek rögzítésre. Nem adnak meg ugyanis külön konkrét, egyes esetekre vonatkozó intézkedéseket, hanem lehetővé teszik a különböző szituációkhoz jobban illeszkedő viselkedési alternatívák kifejlését. A kulturális tartalmú sokszínűség figyelembevétele szintén meghatározó elem. Ennek köszönhetően az egyezmény mint a helyi és a regionális tradíciók védelmének legfőbb eszköze jelentős mértékben járul hozzá a kisebbségek védelméhez. Pontosan a kisebbségek azok, akik magukat a saját kulturális örökségükkel azonosítják, ennek ellenére azonban sok országban nem tapasztalható kielégítő mértékben a védelmük.

Ez az új nemzetközi jogi norma remélhetőleg tovább fogja erősíteni a már meglévő tudatosságot a szellemi kulturális örökség fogalmkörén belül. A nemzeti és nemzetközi támogatás így nem csupán pótlólagosan növeli a tudatosságot, hanem a globális szintű fenyegetés tekintetében is megfelelő eszköz.

Összességében kijelenthető, hogy a 2003. évi egyezménynek jó esélyei vannak hasonló pozitív hatások kiváltására, mint a világörökség egyezménynek, mely a marginális jogi és tényleges befolyás ellenére alapvetően a világméretű tudatosság és a kulturális javak világszintű védelméhez járult hozzá. Nem lehet azonban figyelmen kívül hagyni a lehetséges problémákat sem. Ebben az összefüggésben a felsorolást a szellemi kulturális örökség fogalmával kell kezdeni. Tartalmilag igen találon lett kiválasztva. A kérdés az, hogy valóban érthető-e? Kétségekre adhat okot, hogy vajon a célcsoportok sejtik-e, hogy tevékenységeik, gondolataik szellemi kulturális tevékenységet eredményeznek. Hovatovább az anyagi örökségtől való elválasztás sem olyan egyszerű, mint az első látásra tűnik. Vannak ugyanis célcsoport-

Chhau tánc, India

< *Forrás: UNESCO.org*

tok, melyek bizonyos földterületet, hegyeket, dombokat nem önmagukért, hanem annak vallási, történelmi és egyéb kulturális jelentésükért értékelnek. A kérdés jogosan merül fel, hogy akkor ezek a helyek a szellemi vagy az anyagi kulturális örökség részét képezik-e? (Odendahl, 2005)

Problematisztikus továbbá az is, hogy a nyelv csak mintegy közvetítő, pusztán az örökség közvetítőjeként áll védelem alatt. Vajon a nyelv önmagában már nem a szellemi kulturális örökség részeként kezelendő? Ez a kérdés felmerült az egyezményt megelőző egyeztetéseken is, ám csak kevés állam állt ki önálló egységként történő kezelése mellett. A háttérben ugyanis ott voltak a nagy különbségek az egyes belügyi nyelvpolitikák között. A nyelv kizárása a szellemi kulturális örökség fogalmából, figyelembe véve a fentieket, egyáltalán nem volt indokolt. (Smeets, 2004)

Itt említendő meg azok a kiegészítő feltételek is, melyeket az Egyezmény 2. cikke 1. szakaszának 3. bekezdése állít fel. A hivatkozott bekezdés az örökséget védelmezendő elemként kategorizálja. További problémát jelent az egyezmény emberi jogokkal való összeegyeztethetősége is. Kimondja, hogy célkitűzéseinek a kölcsönös tisztelet megalapozására alkalmasnak kell lennie. A még mindig egzisztáló, megcsonkított, torzult tradíciók kiváló példái a védelem köréből kizárt kulturális elemeknek. Ez emberi jogi aspektus figyelembevétele azonban akár problémákhoz is vezethet. Felmerül a következő kérdés: az az indiai tánc, melyet csak férfiak adhatnak elő, nem képezheti a védelem kategóriáját, hisz mindez a férfiak és a nők közötti egyenlő bánásmód elvét sérti. Még nehezebb megítélés alá esnek azok a

dalok és szokások, melyek fő ismertetőjegye a teljes elhatárolódás más népcsoportoktól. Számos nemzeti himnusz tartalmaz olyan lényegi formulát ugyanis, mely egy másik nemzet ellen szól. (Odendahl, 2005)

A következő kardinális problémát a fenntarthatóság fogalmának elemzése jelentheti. A korábbi információk tükrében világos, hogy nem a fogalom pusztá konzerválásáról van szó, hisz ahhoz, hogy valamit életben tartsunk, muszáj a fejlődést is hagynunk. Vajon hol végződik a fejlődés és mikortól beszélhetünk egy tradíció feladásáról. A kérdés különösen az, hogy vajon a fenntarthatóság megőrzése az adott közösség tradíciójának teljes feladása ellenében megengedett-e? Hisz a fenntarthatóság fogalmának értelmezése a jelenlegi állapot befagyasztásának veszélyét is magában rejt.

Következtetések

A legelső fontos kérdés, mely a szakirodalom feldolgozása közben felmerült bennem, az az, hogy vajon a jogi szabályozás nem merevíti-e meg túlságosan a szellemi kulturális örökség tárgyát képező értékeket? Tekintettel a kultúra folyamatos változó jellegére, ez nagyon is valószínű eshetőség, melyet véleményem szerint a tanulás és az oktatás szerepe hivatott ellensúlyozni. Úgy gondolom, a prioritásnak jelen esetben a következőnek kellene lennie: a téma feltétlen publicitást igényel, és nem elsősorban a témakörrel foglalkozók szintjén, hanem igenis szükséges, hogy a nagyközönség, az átlagember is szembesüljön a globalizáció kulturális veszélyeivel, és megtanulja értékelni a lokalitás fontosságát. Mindezek után pedig kiemelt figyelmet kell szentelni az oktatásnak mind nemzetközi, mind nemzeti szinten. A jogi szabályozás szerepe jelen esetben azért is kiemelkedő, mert egy igen kényes szabályozási területről van szó, ahol a túlzott védelem akár több kárt is okozhat, mint a szabályozatlanság. Példának okáért említem a szellemi kulturális örökség reprezentatív listáját, ahol a Kínai Népköztársaság szellemi kulturális örökségei képviseltetik magukat legnagyobb számban.⁵

Kínai árnybábjáték

< *Forrás: UNESCO.org*

▲ Akupunktúra és a hagyományos kínai orvoslás

Forrás: UNESCO.org

Ennek következményei egyelőre még beláthatatlanok, de jósolható, hogy ezzel a lépéssel a kínai kormány óhatatlanul megmerevített jó néhány szellemi örökség körébe tartozó kulturális értéket. Joggal merül fel a kérdés, hogy megmerevítésen vajon mit is értek. Élőből, a mindennapok szerves részét képező gyakorlatból magasabb szintre emeli a jogi szabályozás ezeket a kulturális értékeket. Élettelenné válnak oly módon, hogy természetes közegükből kiemelik, és a védelem okán egy egészen más jelentéstartalommal ruházzák fel őket. Ez természetesen nem minden listára felkerülő érték esetében van így, de a nagy számok törvénye alapján több esetben fordulhat elő.

Kínai kalligráfia

◀ *Forrás: UNESCO.org*

Visszakanyarodva a szabályozás problematikájához, kiemelném még, hogy jelen szabályozási terület esetében az együttműködés más tudományágakkal mindennél nagyobb figyelmet érdemel. Különösen igaz ez az antropológia tudományára, mely áldozatos kutatómunkája eredményeivel hívta fel a figyelmet a kulturális sokszínűség jelentőségére. E tudományág által képviselt látásmód pedig elengedhetetlen a jogi védelem hatékonyságához és eredményességéhez.

Afrika népességének nagy hányada még ma is kis, földművelő és állattartással foglalkozó közösségekben él, melyek kivétel nélkül a közvetlen személyes kapcsolatokra épülnek, íratlan szabályokkal, kölcsönös függőségen alapuló közösségi szabályrendszerrel. A párhuzamosan létező jelenkori társadalom mindezzel ellentétes tendenciája a törvények és más egyéb formális szabályok által meghatározott, javarészt urbanizált közösségek hálózatával, a formalizált és személytelen emberi kapcsolatokkal azonban igen komoly és drasztikus változásokat idézhet elő egy-egy hagyományos közösség életében. (Rostoványi, 2002)

Mindennek tükrében az egyik legnagyobb nehézséget a szellemi kulturális örökség egész emberiségre történő kiterjesztése jelenti. A tradíciók és a szokások fő jellegzetessége ugyanis éppen pusztán lokális jelentőségükben áll. Amilyen fontosak ugyanis egy-egy közösség számára, olyan nehéz elismertetni jelentőségüket az egész emberiséggel. Ebben az elismertetésben pedig a legkiemelkedőbb szerepet az oktatás játssza. Az az oktatás, mely szerepét tekintve azt a célkitűzést követi, hogy olyan magatartási elvek elsajátításában működik közre, melyek segítenek más kultúrák, szokások létezését és eltérő identitását elfogadtatni, és segítenek abban, hogy az emberek embertársaik gondolkodásmódjával, világnépeivel, hitével és morális elveivel szemben teljes megértést tanúsítsanak.

Gondolataimat a következő sorokkal zárom:

*„Életed gyenge szál amellyel szőnek
a tájak s mult dob hurkot a jövőnek:
amit hoztál, csak annyira a tied
mint a por mit lábad a szőnyegen hagy.
Nem magad nyomát veted: csupa nyom vagy
magad is, kit a holtak lépte vet.”*

(Babits Mihály: *Csak posta voltál*. Nyugat, 1932, 1. szám)

Jegyzetek

- 1 A tó egy meteorit kráterből keletkezett és különleges szakrális jelentőséggel bír. Az ashanti nép szerint a holtak lelke a tóhoz járul búcsúra Twi Istenhez. Ezért tabu megérinteni vassal a tavat, és a hagyományos csónak, a padua kivételével más hajóval nem lehet a tóra szállni. <http://ghanaweb.com/mobile/wap.small/news.article.php?ID=69914> (utolsó letöltés időpontja: 2013. március 22.)
- 2 UNESCO Egyezmény a Szellemi Kulturális Örökség Megőrzéséről, UNESCO, Általános Konferencia 2003. szeptember 29. – október 17. Párizs, 32. Ülésszak <http://www.szellemiorokseg.hu/index.php?menu=11&m=unesco> (utolsó letöltés időpontja: 2013. március 20.)

- 3 „Az emberekkel együtt tűnik el a spirituális érték és veti meg lábát a materiális érdek, időnként vallási köntösbe burkolózva” (Mihálffy, 2009).
- 4 A szellemi kulturális örökség reprezentatív és sürgős védelmet igénylő listája: <http://www.unesco.org/culture/ich/index.php?lg=en&pg=00559> (utolsó letöltés időpontja: 2013. március 22.)
- 5 Szellemi kulturális örökségelemek világban történő eloszlása: <http://www.unesco.org/culture/ich/index.php?lg=en&pg=00011&multinational=3&display1=inscriptionID&display=maps#tabs> (utolsó letöltés időpontja: 2013. március 22.)

▲ Mazu hit és szokások

Forrás: UNESCO.org

▲ Urtiin Duu, tradicionális kínai-mongol népi ének

Forrás: UNESCO.org

Felhasznált irodalom

- A.Gergely András (2013): Lektorai vélemény a *Megfoghatatlan örökség* című tanulmányhoz.
- Aikawa, Noriko (2004): An Historical Overview of the Preparation of the Unesco International Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage. *Museum International*, Vol. 56., No. 1-2. 137-138. pp. http://portal.unesco.org/culture/en/ev.php-URL_ID=21739&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html#overview (utolsó letöltés időpontja: 2013. március 22.)
- Biernaczky Szilárd (2007): Szólások a mindennapi élet és a folklór határán. Afrikai esettanulmány, *Afrika Tanulmányok*, I. évfolyam 3. szám. 37. o.
- *Biológiai Sokféleség Egyezmény*, Rio de Janeiro, 1992. június 5. <http://www.cbd.int/doc/legal/cbd-en.pdf> (utolsó letöltés időpontja: 2013. március 22.)
- Brauer-Benke József (2009): A hárfalant. Egy nyugat-afrikai hangszertípus története. *Afrika Tanulmányok*, III. évfolyam 3-4. szám, 104. o.
- Búr Gábor (2011): *Afrika-történeti tanulmányok*, Budapest, Mundus Novus Kft.
- Deacon, Harriett (2003): *Legal and Financial Instruments for Safeguarding our Intangible Heritage*. Human Sciences Research Council (HSRC), paper presented to International Network on Cultural Policy (INCP-RIPC), Croatia, 14-20. pp.
- Fejős Zoltán (2005): Néprajz, antropológia – kulturális örökség és az emlékezet kategóriái. *Iskolakultúra*, No. 3., 41-48. pp.
- Glover, Kofi Evam (2013): BIGSAS – Bayreuthi Afrika Tanulmányok Nemzetközi Iskolájának kutatója, *személyes interjú*, Bayreuth, 2013. március 5.

- Keszei András (2003): „A megfoghatatlan nyomában”. In: Csonka-Takács Eszter (szerk.): *EFI Communicationes*. Budapest, Európai Folklór Intézet. 20 p.
- Kludze, A Kodzo Paaku (2000): *Chieftaincy in Ghana, Lanham*. New York – Oxford, Austin & Winfield Publisher, 232-233 pp.
- Mihálffy Balázs (2009): Spiritualitás Afrikában. *Afrika Tanulmányok*, III. évfolyam 1. szám 59. o.
- Odendahl, Kerstin (2004): Die Bewahrung des immateriellen Kulturerbes als neues Thema des Völkerrechts. *SZIER/RSDIE*, No. 3. 445-457 pp.
- Rostoványi Zsolt (2002): A civilizáció(k) globalizálódása, avagy a globalizáció (de)civilizálódása? *Magyar Tudomány*, 2002/6:785.
- Sherkin, Samantha (2001): A historical Study on the Preparation of the 1989 Recommendation on the Safeguarding of Traditional Culture and Folklore. In: Peter Seitel (szerk.): *Safeguarding Traditional Cultures: A Global Assessment*. Washington, UNESCO and Smithsonian Center for Folklife and Cultural Heritage, 45. pp.
- Smeets, Rieks (2004): Language as a Vehicle of the Intangible Cultural Heritage. *Museum International*, Vol. 56, No. 1-2., 156-165. pp. <http://www.sfu.ca/kbipinch/records/264/> (utolsó letöltés időpontja: 2013. március 22.)
- Szilasi Ildikó (2009): Látható és láthatatlan világ Kinshasában. *Afrika Tanulmányok* III. évfolyam 1. szám 63. o.
- Szilasi Ildikó (2008): A tárgyi kultúra változásának néhány példája a Kongói Demokratikus Köztársaságban. *Afrika Tanulmányok*, II. évfolyam 4. szám.
- Tarrósy István (2009): Élet és halál zeru zeru-ként – Albinó sorsok Kelet-Afrikában. *Afrika Tanulmányok*, III. évfolyam 1. szám.
- UNESCO Egyezmény a Szellemi Kulturális Örökség Megőrzéséről, UNESCO, Általános Konferencia 2003. szeptember 29. – október 17. Párizs, 32. Ülésszak.
- Unesco Recommendation on the Safeguarding of Traditional Culture and Folklore, adopted by the General Conference at its 25th Session, Paris, 15 November 1989.
- Wyss, Martin Philipp (1992): Kultur als eine Dimension der Völkerrechtsordnung: Vom Kulturgüterschutz zur internationalen kulturellen Kooperation. Zürich. *Schweizer Studien zum Internationalen Recht*, Bd. 79. <http://www.worldcat.org/title/kultur-als-eine-dimension-der-volkerrechtsordnung-vom-kulturguterschutz-zur-internationalen-kulturellen-kooperation/oclc/715378046> (utolsó letöltés időpontja: 2013. március 22.)

publikon
KIADÓ

www.publikon.hu

Teljes körű kiadási tevékenység
a kéziratától a könyvespolcig!

Jelentesse meg könyvét a Publikon Kiadónál!

OLCSÓ | MEGBÍZHATÓ | RUGALMAS | GYORS

A szerzőről

Jogász, doktorandusz

Pécsi Tudományegyetem

Állam- és Jogtudományi Kar

About the Author

Jurist, Ph.D. student

University of Pécs

Faculty of Law

eisenbeckhelga@gmail.com

English Abstract

The incomprehensible heritage

The essay explores the key concept of identity and culture, revealing the relevant context of globalization and culture. A closer look at of the 2003 UNESCO Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage is provided. The most important conclusions of the analysis include: 1. Education and learning are intended to compensate for the dangers inherent in the legislation in the case of the intangible cultural heritage. 2. The subject, of course, requires an absolute publicity and not primarily on the subject level – it is necessary that the general public, even the average person can confront the dangers of cultural globalization and appreciate the importance of locality. 3. The role of legislation in this case is also outstanding, because it is a very sensitive regulatory area, where over-protection can cause even more damage than the lack of regulation. The major difficulty is the extension of the intangible cultural heritage to the whole of humanity. The main characteristic stemming from traditions and habits stands merely in their local significance. Just as important they are for a given community, so hard is the acknowledgment of their importance with the entire humanity. Education plays the most outstanding role in this acknowledgment. The study offers some examples from China and Africa.

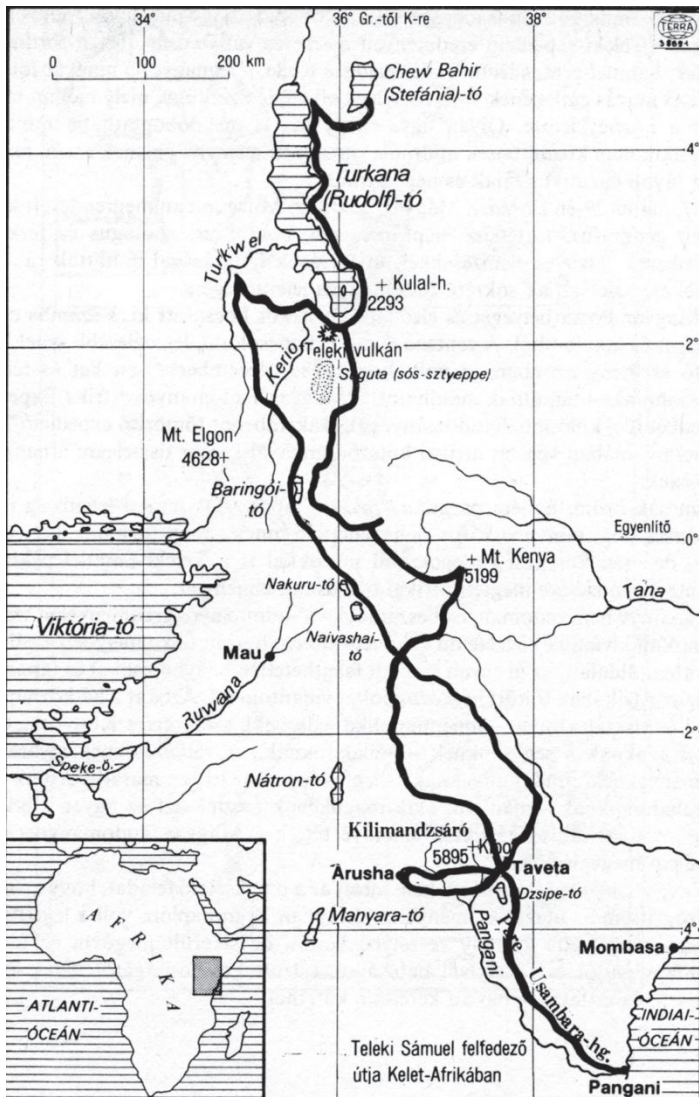
125 ÉS 25 ÉV (1/2) 125 ÉVES A TELEKI-EXPEDÍCIÓ

VOJNITS ANDRÁS

Magyarország kedvezőtlen történelmi viszonyai és földrajzi fekvése ellenére erején felül teljesített a földrajzi felfedezések, vagy a már ismert, de nem kellő mélységben megismert távoli tájak kutatása terén. Szinte mindenhová eljutottak hazánkfiái, de elsősorban két kontinens, Afrika és Ázsia feltárásában értek el kimagasló eredményeket. Főleg a fekete földrész az, ahol a magyarok részesei lehettek a klasszikus földrajzi felfedezéseknek. Közülük kiemelkedik Magyar László, aki a XIX. század első felében a Kongó és a Zambézi vidékére jutott el, és Teleki Sámuel, aki évtizedekkel később Afrika derekának „túloldalán” tüntette el a térképről az utolsó „fehér foltokat”. Eredményeik azonban nem csak a szó szűk értelmében vett földrajzi felfedezésekre szorítkoztak, hanem a tudományok széles körének szolgáltak újdonságokkal.

A „nagy magyarok” nevét időnként felkapja az emlékezet, majd ismét elejti, és évekre, évtizedekre feledésbe merülnek. Leginkább talán az évfordulók predesztináltak arra, hogy megemlékezzünk róluk. Már csak azért is, mert mint mondják, „egy újszülöttnek minden vicc új” – vagyis a fiatal generációkat újból és újból meg kell ismertetnünk velük. De ez csak a dolog egyik része. Folyamatosan bukkannak fel eddig nem ismert adatok, kerülnek elő hagyaték töredékek, és nemcsak kutatási módszereink, hanem „hozzáállásunk” is állandóan változik. A még annyira jól ismertnek vélt életutak kutatása sem tekinthető lezártnak, ugyanazokat a tényeket fél évszázada máshogy értékeltük, mint napjainkban.

Az évfordulókon általában egy-egy kiemelkedő személyiség születéséről vagy haláláról emlékezzünk. Esetünkben nem erről van szó: Teleki expedíciója 125 éve érte el Afrika fehér ember előtt még ismeretlen területének legközepét, és 25 éve ismételte meg útját a Magyar Tudományos Afrika Expedíció, a II. világháború utáni időszak legnagyobb szabású és legkomplexebb magyar expedíciós vállalkozása. Jelen írásban az „eredeti” expedíció megálmodójának és kivitelezőjének életútját ismertetem röviden, és megkísérlem összefoglalni az eredményeket. Ezek nem egyenlő súlyllyal szerepelnek, így kevés szó esik a vadászatról, holott Teleki ösztönző motivációja – minden ellenkező, „szépítő” véleménnyel szemben – leginkább ez volt, és több a botanikáról és a zoológiáról. Nemcsak mert ezek a tudományterületek közel állnak hozzám, hanem mert itt is valóban jelentős volt az expedíció teljesítménye. Egyúttal a legmeggyőzőbb bizonyíték arra, hogy Teleki és Höhnel tudatosan készült a sok-

A Telexpedíció útvonala (Kubassek János nyomán)

irányú tudományos feltáró munkára – növényeket és állatokat gyűjteni, preparálni, tartósítani és károsodás nélkül Európába szállítani nem lehetett „csak úgy”. Egyéb-ként bárki meggyőződhet, hogy ma sem lehet, a sokkal jobb technikai körülmények ellenére...

A Telexpedíció 50. évfordulójáról is megemlékeztek (Hézszer, 1939), míg a 100. évforduló tiszteletére az érdi Magyar Földrajzi Gyűjtemény (ma Magyar Földrajzi Múzeum, MFM) és az Eötvös Loránd Tudományegyetem 1987. május 29-30-án tudományos ülést tartott. A megjelent geográfusok, térképészek, geológusok, néprajzkutatók, történészek, botanikusok és zoológusok elemezték a tudományos ered-

^ Teleki Sámuel az út elején (fénykép, Erdélyi Lajos nyomán)

ményeket. A konferencián elhangzott előadások a Földrajzi Múzeumi Tanulmányok 1988. évi 5. számában jelentek meg, amelyből magam is sokat merítettem. Az érdeklődő ebben a kiadványban olyan témákban is eligazítást kap – az expedíció kronológiai leírása, anyagi felszereltsége, kiadásai, fényképei és irodalma, Teleki útinaplója –, amelyekkel jelen tanulmány részletesen nem foglalkozik.

Az expedíció jelentőségét a hozzá kapcsolható későbbi, kisebb és nagyobb, magyar és külföldi utak, expedíciók hosszú sora is hangsúlyozza, melynek csak egyik, bár kétségtelenül a legmaradandóbb eredményekkel járó mozzanata a 25 évvel ezelőtti Magyar Tudományos Afrika Expedíció. Ezzel a sajátos „utóélettel” egy következő írásomban kívánok foglalkozni.

Sáromberkétől Sáromberkéig

Teleki Sámuel életrajzát sokan megírták, ki röviden, ki hosszabban (pl. Balázs D. 1993, ifj. Bartha L. 1986, Bendefy-Benda L. 1934, Ecsedy Cs. 1978, Erdélyi L. 1977, Halász Gy. 1936-37, Kászoni D. 1988), de mindig újabb és újabb részletek bukkannak fel, miközben természetesen az életrajzírók szemlélete is állandóan változik. Egy biztos: bár a gróf életútja kezdetben a XIX. század gazdag, vadászgató, a bécsi udvari körökkel kapcsolatot tartó magyar földbirtokosaira jellemző stációk között kanyargott, a sors végül is többre szemelte ki.

Marosvásárhely szomszédságában, Sáromberkén 1845. november 1-én ugyan Sámuelként jegyzik be a későbbi erdélyi nagyurat a keresztlevélbe, de legtöbb ismerősének és persze a családtagoknak minden időben egyszerűen csak „a Samu” – már csak ebből is következtethetünk mind népszerűségére, mind pedig közvetlenségére. Kezdetben magántanuló, majd egy év iskolába járás után 1863-ban kitüntetéssel érettségizik a híres debreceni Református Kollégiumban. A berlini és a göttingeni egyetemen állam- és gazdaságtudományi szakon folytat tanulmányokat, de geológiai, ásványtani és földrajzi stúdiumokat is felvesz! A kor olyan elismert tudósaival kerül kapcsolatba, illetve oktatják, mint Wolfgang Sartorius von Waltershausen és Johann Eduard Wappäus, továbbá Helferich, Griepenkerl, Hattendorf és Enneper professzorok. Később katonai pályára lép, azonban huszárőrnagyti tisztéről csakhamar lemond (a rossz nyelvek szerint nem akad paripa, mely hatalmas termetét elbírná). Már mint a geryeszegi választókerület képviselője ismerkedik meg Rudolf trónörökösrel és annak feleségével, II. Lipót belga király lányával, Stefánia hercegnővel. Barátság szövődik közöttük, amelynek kezdete közös medvevadászat a Görgényi-havasokban, végpontja pedig egy-egy „ismeretlen” tó elnevezése Kelet-Afrikában. Rudolf, illetve baráti köre ösztönözi Telekit afrikai expedíciójára, és ő ajánlja útítársul Ludwig von Höhnel osztrák sorhajóhadnagyot.

A nagy kalandra Höhnel hegymászó túrákon készül fel. A sors iróniája, hogy az út jelentős részén betegségekkel és „általános testi gyengeséggel” küzd. Az őserejéről híres Telekinek ilyesféle felkészülésre nincs szüksége. Franciaországban és különösen Angliában, így a British Múzeumban és a brit Királyi Földrajzi Társaságnál gyűjti a tudnivalókat. Térképeket és könyveket szerez, és számos Afrika-szakértővel folytat eszmecsere. 1886. november végén érkezik meg Zanzibárba, ahol

^ Ludwig von Höhnel
(Kubassek János nyomán)

^ Rudolf főherceg
(Kubassek János nyomán)

^ Dzsambe Kimemata, a leghíresebb karavánvezetők egyike. Telegi 2000 dollárért fogadta fel!
Mrima, ún. parti néger, a képen előkelő arab öltözékben (fénykép, Erdélyi Lajos nyomán)

az előkészületekkel megbízott Höhnel várja. A tulajdonképpeni start 1887 januárjára tehető, ekkor kelnek át a fekete kontinensre. A csaknem két évig tartó kalandozás 1888 októberében ér véget. Hogy milyen fizikai adottságokkal rendelkezik Teleki, mutatja, hogy hazafelé még „elugrik” Abesszíniába, Harar vidékére. Kevésbé köztudott, hogy a rákövetkező években sem elégedik meg az erdélyi medvevadászatokkal, nagy utakat tesz többek közt Indiában, az Indonéz-szigeteken, sőt visszatér Afrikába, ahol ismételten megpróbálkozik – és ismét sikertelenül – a Kilimandzsáró megmászásával. A századfordulón újlag bekapcsolódik a közéletbe, országgyűlési képviselő. A világháború kitörésekor, mint tartalékos huszár alezredes, felajánlja szolgálatait – amiről magas korára való tekintettel, köszönettel lemond a haza. Úgy hírlik, ennek is szerepe lehet abban, hogy rá két évre elhunyt; az öregséggel járó korlátozottság nem fér életszemléletébe. És talán jól van így, három évre rá erdélyi havasainak elvesztésébe halna bele. Szülőhelyén a család ősi kriptájában helyezik örök nyugalomra 1916. március 10-én.

„Hogy milyen fizikai adottságokkal rendelkezik Teleki, mutatja, hogy hazafelé még „elugrik” Abesszíniába, Harar vidékére. Kevésbé köztudott, hogy a rákövetkező években sem elégedik meg az erdélyi medvevadászatokkal, nagy utakat tesz többek közt Indiában, az Indonéz-szigeteken, sőt visszatér Afrikába, ahol ismételten megpróbálkozik – és ismét sikertelenül – a Kilimandzsáró megmászásával.”

Az utazást Höhnel (1892, 1890, 1984) vaskos könyv(ek)ben és számos cikkben (Höhnel 1888, 1892) örökítette meg, melyek több kiadást megélték (néhányuk „lebutított” formában), és végtelen a sora az eredményekkel foglalkozó váltakozó terjedelmű, régebbi és újabb közleményeknek. Maga Teleki keveset írt az expedícióról, így egy erdélyi lapban (Teleki, 1887) és a Földrajzi Közleményekben (Teleki, 1888a), de leginkább a Times magazinban (Teleki, 1888b) megjelent „jelentése” említhető². Ennek ellenére világszerte megismerték nevét, több tudományos társaság, intézmény kitüntette és tagjául választotta, így afrikai felfedezései elismeréseként tiszteletbeli tagja lett az Egyiptomi Földrajzi Társaságnak is. 1894-ben a Magyar Tudományos Akadémia tiszteletbeli tagja, 1897-ben pedig az udvartól megkapta a „valóságos belső titkos tanácsos” címet. Emlékére 1989-ben szobrot állítottak a Magyar Földrajzi Múzeum parkjában, a magyar utazók érdi panteonjában (Balázs, 1993).

A Teleki-expedíció eredményei

Kubassek (1988) az alábbiakban sorolta fel az expedíció legfontosabb eredményeit: „1. Kb. 3000 kilométeres, jórészt ismeretlen kelet-afrikai tájakon áthaladó útszakasz térképezése, mely elsősorban Höhnel Lajos³ érdeme.

2. A Rudolf- és a Stefánia-tó⁴ felfedezése.

3. A 640 méter magas, aktív Teleki-vulkán (turkana nevén Nagira Mwaiten) felfedezése.
4. A Kilimandzsárón Teleki Sámuel minden előtte próbálkozót túlszárnyalva 5310 méteres magasságig jutott fel⁵.
5. A Kenya-hegy megmászásakor Teleki Sámuel érte el először a hóhatárt, 4680 méteres magasságban.
6. A Kenya-hegységben Teleki Sámuel fedezte fel a később az angolok által róla elnevezett glaciális völgyet és tengerszemet⁶.
7. Ismeretlen, vagy alig ismert törzsekről, népcsoportokról (maszajok, kikujuk, turkanák, szamburuk, elmolok, moránok, randilék, resiátok, burkenedzsik) való, közvetlen tapasztalatokon nyugvó, hiteles híradás.
8. Máig páratlan fotódokumentáció készítése, mely a XIX. századi Kelet-Afrikáról ritka értéket képviselő földrajzi, néprajzi, történelmi, szociológiai információ-anyagot rögzít⁷. E fotók szakszerű közkinccsé tétele Erdélyi Lajos érdeme.
9. Tekintélyes tárgyi etnográfiai anyag gyűjtése, mely a Néprajzi Múzeum afrikai gyűjteményének alapjává vált.
10. A Teleki-expedíció meteorológiai, geológiai, földrajzi, állat- és növénytani megfigyelései Kelet-Afrikáról számottevő új adalékokat nyújtottak a természettudományok művelőinek.
11. A vadászatokot reprezentáló, egyedülálló állatbőr- és trófeagyűjtemény, melynek jelentős része a második világháború során elkallódott vagy elpusztult.
12. Az expedíció eredményei, a Rudolf- és Stefánia-tavak, valamint a Teleki-vulkán felfedezése szolgáltak kiindulópontul a Kelet-afrikai-árokrendszer kialakulását magyarázó új földfejlődéstörténeti elméletnek.”

^ Halad a karaván, az élén Teleki Sámuel (fénykép, Erdélyi Lajos nyomán)

A „high light”-ok

A XIX. század második felében „a felfedezések korának egyszerű lefölköző jellegű hódításával szemben, most a nyersanyagokat, munkaerőt és piacokat kutató és szerző, kapitalizálódk terjeszkedés kezdetének tanúi lehetünk [...] E korszak utazásai a pusztá felfedezéseken kívül esetenként már más tudományos tevékenységgel is bővültek; a kartográfiai eredmények kiegészültek földtudományi, botanikai, zoológiai, néprajzi, nyelvészeti megfigyelésekkel, gyűjtésekkel és leírásokkal” – írja Gábris Gyula (1988). A Teleki-expedíció már ennek a korszaknak az eseménye, és Afrika térképe utolsó „fehér foltjainak”⁸ eltűntetésében játszott szerepe a legmaradandóbb, vagy legalább is a legismertebb, mégsem inspirálta sem gyarmatosítás, sem gazdasági terjeszkedés – a Monarchia a többi európai hatalomhoz képest meg lehetőséget magába zárkózó birodalom volt.

Denhardt 1881-es térképe a Baringo-tavat a valóságosnál sokkal nagyobbban és északabbra kiterjedőnek ábrázolja, de minden esetre az a vidék – bár részben nem létező vagy elrajzolt felszíni alakzatok révén – az „ismert” kategóriába tartozott. Mivel nehéz lett volna ismeretlen tájak felkutatására vezetőket és teherhordókat toborozni, Teleki Zanzibárban azt mondta, hogy célja a Baringo-tóig és kicsit tovább eljutni. Ez a „kicsit” 1988. február 10-től kezdődően öt hónapig tartó keserves menetelés lett, olyan tájakon, melyeket bennszülött karavánok sem kerestek. A felfedezőket gyümölcsként – ha egyáltalán lehet ezt a kietlen tájat ezzel a kifejezéssel illetni – a Rudolf- és a Stefánia-tó, valamint a Teleki-vulkán rákerült a térképre.

Persze észak hatalmas tava sem volt „ismeretlen” a szó valóságos értelmében: a szamburuk szerint a „nagy víz” a Basso, más törzsek Gallupnak nevezték, a későbbi

▲ Szétszedhető vászonszónakot is cipeltek magukkal, amit aztán a Rudolf-tónál egy elefánt tönkretett (fénykép, Erdélyi Lajos nyomán)

^ Pangani vidéke (rajz, Ludwig von Höhnel nyomán)

névadó turkanák Aman néven emlegették. Teleki Sámuel mint első európai látta meg 1888. március 5-én a zöldesen csillogó víztükröt. Naplójában nyomát sem látjuk rajongásnak, inkább csak a vadász feljegyzéseit olvashatjuk: „... Utunk előbb hegynek vezetett, melyek wulcanicusak, a kopáros kiaszottság és zordság quintessentiája, egy idegen Wakwafi jön hozzánk és vezet, mondván lefele nincs víz nincs vad, csak kő. Útközben még közel a [...] hegyhez és 8-as csoport elefántot találunk, szelet kapnak és minden irányba szét mennek [...] és 6 darabból állott ezekből 200 lépésre a legnagyobbat az 577-el megsebzem, a sűrűbe megáll oda megyek agyon lövöm [...] 1.22-kor Basso Narok mutatkozott több szigetekkel colossális, nagy, kék vizű tó. É.nak partjai nem látszanak. D végének szélessége 20 km féle lehet. A meddig a szem ellát [...] kopár wulcanicus. Rudolf tónak keresztetem.” Höhnel annál inkább lelkes: „A tájkép szépségek varázsa alatt, amelyek minden oldalról környékezték, hosszabb ideig néma elragadtatásban állottunk egy helyen, embereink is némán,

▲ *Miriáli szultán feleségei és lányai (fénykép, Ludwig von Höhnel nyomán)*

^ *Senecio johnstonii* a Kilimandzsárón, 1887. június 16.
(fénykép, Erdélyi Lajos nyomán)

^ *A Kilimandzsáró hava*
(rajz, Ludwig von Höhnel könyvéből)

< *A tavetái tábor látogatója volt a lipcei Dr. Hans Meyer, aki két
évvél később elérte a Kilimandzsáró legmagasabb pontját, a Kibát,
1887. július (fénykép, Erdélyi Lajos nyomán)*

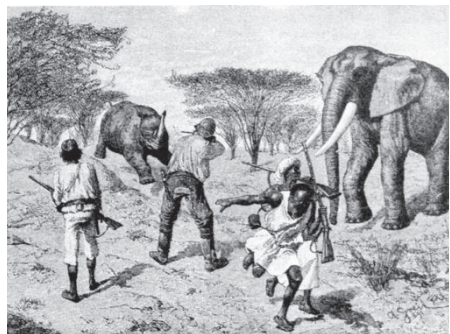
^ A kikujuk megkezdik a harcot. A világon az első fényképes haditudósítás, 1887. szeptember 10. (fénykép, Erdélyi Lajos nyomán)

< Oroszlánvadászat a Baringo-tóhoz menet, 1887. december 2. (fénykép, Erdélyi Lajos nyomán)

^ A Baringo-tónál vadászparadicsomba jutottak. Telesi, aki szemmel láthatóan már jó néhány kilót leadott, naponta több nagytestű állatot lőtt a karaván ételmezésére, 1888. január (fénykép, Erdélyi Lajos nyomán)

^ Elefántvadászat (rajz, Ludwig von Höhnel könyvéből)

▲ *Feltűnik a Rudolf-tó. Minél sötétebb a láva, annál fiatalabb, 1988. február 28.
(a szerző fényképe)*

miként mi, bámultak a messzeségbe, míg végre csodálkozásunk hangos kiáltásokkal tört ki a tó miatt, melynek tükröző felszíne a távol fekvő láthatáron az ég kék színével olvadt össze. Ebben a percben az összes eddigi fáradozásainkat és minden élénk gördülő veszélyt elfelejtettünk, egyedül annak a büszke örömmel éltünk, hogy felfedező utunkat siker koronázta.” Viszont „[a] köztünk és a tó között elterülő hegyvidék valóságos pokol; észak-déli irányú, párhuzamos magaslatokból áll, nekünk pedig észak-nyugati irányban kellett átvágnunk rajta. A hegyoldalak mély szakadékok, a legtöbbjük áthághatatlan, a többi feketésbarna kövekkel és likacsos lávával van teleszórva” – folytatja.

Északabbra, a mai kenyai-etiópiai határnál újabb, de az előzőtől merőben különböző tómedret értek el. A part itt egészen sík, és a víz a parttól még 200 méter távolságra sem volt mélyebb „egypár hüvelyknél”. Höhnel így ír a „felfedezésről”: „A tó a tenger szintje fölött 500 méter magasságban fekszik; szintén hosszúkás, főtengelye északról délnek vala. Keleten az átlag 1000 méter magas Trr-hegyek szegélyezik, nyugaton és északnyugaton pedig az Amárr-hegyek. Szélessége körülbelül 22-24, hosszúsága pedig 110-120 kilométer. Ő császári és királyi fenségének, a trónörökös özvegyének, a fenséges hercegnőnek tiszteletére Teleki gróf ’Stefánia-tónak’ nevezte el. A Stefánia-tó nyilvánvalóan apad; vezetőnk is nagymértékben meg volt lepve, midőn látta, hogy háromévnnyi távolléte alatt a tó vize ezen az oldalon hány száz méterrel húzódott vissza... Lembasszo tudunkra adta, hogy csak északon van egy kis folyó, mely a Stefánia-tóba szakad.”

Egy, a Rudolf-tó déli végénél emelkedő 646 méter magas vulkánt kétszer is útba ejtettek. Ők voltak az első európaiak, akik eljutottak a kontinens belsejében talál-

▲ *A Teleki-vulkán. Hátterben a Rudolf-tó, partján a Nabuyatom-vulkán emelkedik, 1988. március 5. (a szerző felvétele)*

ható⁹ ismeretlen tűzhányóhoz. Megint csak Höhnel feljegyzéseire hagyatkozunk: „Igazán borzasztó volt az a hőség, amely a fekete lávából sugárzott ki [...] A vulkán közelében intenzív kén- és klórszag volt érezhető, amelyek embereinket ugyancsak megköhöggették [...] A kráter relatív magasságát 200 méterre becsültük [...] az utolsó kitörés alkalmával a délkör irányában meghasadt, és a kitóduló izzó tömegek részint észak, részint dél felé folytak le. Amennyire mi láttuk, a füstfelhők nem egy közös torokból, hanem több, a kráter belső falain elhelyezkedő nyílásokból szállottak fel.” Ezúttal Höhnel volt a keresztapa: „A Rudolf-tótól délre fekvő ezen egész vulkáni tájnak, elég sajtóságos, bennszülött neve nincs [később a turkanák úgy emlegették: a Kettéhasadt Hegy, Nagira Mwaiten]; úgy látszik tehát, hogy az ott uralkodó borzasztó erőktől való titkos félelem a bennszülötteket ezen ijesztő helyektől távol tartja... bátorkodtam a vulkánt az expedíció vezérének a tiszteletére, Teleki-vulkánnak elkeresztelni, mert neki tartatott fenn, hogy a sötét földrész ezen legfrissebb tűzhelyéről a világot értesítse.” Így került az első magyar név Afrika térképére – és ellentétben megannyi más, a kolonizációs időkben született földrajzi elnevezéssel, ma is így hívják a vulkánt. Talán valóban azért, mert Teleki Sámuel nem tartották gyarmatosítónak, és így nem sorolták „a múltat végképp eltörölni” kategóriába, de az is lehet, egyszerűen abból az okból, hogy a hegynek nem volt bevett „eredeti” neve.

▲ *A Stefánia-tó medrében szélvihar kavarja a homokot, 1988. március 12. (a szerző felvétele)*

Népek, törzsek, szokások

Kelet-Afrika „idegenforgalma” a XIX. század második felétől ugrásszerűen növekedett; utazó-felfedezők, misszionáriusok, vadászok, tudósok és nem kevés kalandor jelent meg a térségben, akik igyekeztek kapcsolatokat kiépíteni a szuahéli karavánkereskedőkkel. A karavánútvonalak a Nagy Tavak vidékéig behálózták Kelet-Afrikát: „exportcikkek” között fémeszközök, fegyverek, lőpor, textíliák és a bennszülötttel való kereskedelem szimbóluma, az üvegyöngy¹⁰ volt, míg az ellenértéket egyre csökkenő mértékben rabszolgák, és növekvő mennyiségben elefántcsont képviselték. A komoly gyarmatosítási törekvések a század utolsó harmadában bontakoztak ki. Ebbe „a föltáró-fölfedező vonulatba illeszkedik bele szervesen a magyar Teleki Sámuel több tekintetben páratlanul jelentős felfedező expedíciója is” – írja Füssi Nagy Géza (1988). A „fehér foltok” eltűnésével – szögezi le Füssi Nagy – kezdetét vette Afrika történetének legellentmondásosabb szakasza; a gyarmatosítás döntő hatással volt az etnikai folyamatok alakulására, a népek belső fejlődésére.

Mindennek pedig akarva-akaratlanul is részese lett az expedíció, de közvetlen hatását nem szabad eltúlozni. Teleki nem állt gyarmatosító hatalmak szolgálatában, a vadászszenvedély és a felfedezés „tisztá” vágya ösztönözte. A „bekerülési költségekkel” kapcsolatban Pokoly Béla (1987) egy érdekes, és sok tekintetben új, vagy legalább is kevésbé vizsgált tényre hívta fel a figyelmet. Azt tudjuk, hogy a vállal-

kozást Teleki mintegy 40 kg arannyal ekvivalens vagyona bánta, ez mai árfolyamon – a világszerte áringadozástól függően – legalább kétmillió USA dollárnak felel meg. Nos, ez az összeg, éppen úgy, mint a többi expedíció kiadásai, egyfajta „turisztikai” – a helyi gazdaságok számára igen jelentős – bevételnek számított.

Az utazók naplói, leírásai, különösen Höhnel feljegyzései részletesen megismertetik az utókort a bejárt területek lakóival és szokásaikkal, és sok mindenről „kézfogható képet” nyújtanak az expedíció néprajzi gyűjtései, bár az anyag eloszlása egyenetlen, és „sokkal több néppel került kapcsolatba [az expedíció], mint ahánytól tárgyakat is gyűjtött. A vidék megismert népeiről Höhnel még 1890-ben beszámolt. Legrészletesebben ő is azokról a törzsekről ír, akiknek tárgyi kultúráját a gyűjtemény őrzi. [A] bejárt vidék Afrika néprajzilag egyik legváltozatosabb területe. A kontinensen belül található mind a két nagyrasz (europid, negrid) és a három formacsoport közül egy (etiopid) képviselőivel találkozhattak...” (Borsos, 1988). Teleki 410 tárgyat adományozott a Magyar Nemzeti Múzeum néprajzi gyűjteményének (ekkor még nem volt önálló néprajzi múzeum), melyből több tárgyat elcseréltek, másokat az egymást követő revíziók során nem találtak (ezek néhány később felbukkant). A leltározott 338 tételből végül mintegy 300-at tekinthetünk ma is biztosan meglévőnek. Ez ugyan számszerűen nem sok, értékük mégis felbecsülhetetlen, hiszen részben akkor még ismeretlen népektől gyűjtötték.

Telekiék idején a tengerparti sávban az arab hatás erős, mely a kontinens belsője felé fokozatosan elenyészett. Az indiai bevándorlás az időben még csekély volt. Höhnel a nyelvileg a bantu csoportba tartozók közül a csagga, meru, taveta, kamba és kikuju törzsekkel foglalkozik behatóbban. A hamita nyelveket beszélők közül a randile (rendille) és resiat (geleba) népekkel kerültek közelebbi kapcsolatba. Legrészletesebben a nilota-hamitaként emlegetett törzseket ismerteti, és a gyűjtött tárgyak nagyobb része is tőlük származik. Ezek elsősorban a masaik (maszajok), a velük azonos eredetű, de testvérháborúkban állatállományukat elvesztett, és földművelésre áttért kváfiaik, valamint a burkenedzsi (szamburu), turkana (elgume) és szuk (pokot) törzsek. Néhány tárgy a legrégebb lakók közé tartozó ndorobok (okiotok) és resiat elmolok (gelebák) kultúráját reprezentálják (Borsos Balázs, 1988 nyomán). A fegyverek (kard, buzogány, lándzsa, pajzs, íj és nyíl), ékszerek (köztük a strucctollakkal díszített harci fejdísz, mely valójában elrettentő pszichológiai fegyverként szolgált), eszközök (kalapács, fogó, csákánykapa), ruházat (ide sorolhatjuk akár a szakáll- és bajszcsiptetőt) nagy jelentőségűek, mert az európai behatolás előtti kulturális szintet reprezentálják, amikor még nem hódított tért a gyöngy (Borsos, 1988). Höhnel részletes leírásai és végtelenül pontos rajzai pedig forrásértékűek.

Őserdőtől az alhavasi gyepig

Az expedíció botanikai jelentősége a más területeken elért eredményekhez képest kevésbé közismert¹¹, holott felfedezőink egészen kimagasló teljesítményt nyújtottak (Farkas, 1988). Rendkívül nehéz trópusi körülmények között növényeket gyűjteni, majd azokat szakszerűen tartósítani és hazahozni, ez még a mai expedíciók számára sem kis próbatétel. A növényfajok egyharmada, 237-ből 78 bizonyult a tudományra

újjnak. A virágos növények mellett harasztokat, zuzmókat és mohákat is hoztak: 36 egyszikű, 112 kétszikű zárvatermő és 3 nyitvatermő virágos növényt, 20 páfrányt, 33 lombosmohát, 7 májmohát. Ezek közül új volt 32 virágos növény-, 1 páfrány-, 32 lombosmoha- (tehát csaknem az összes!), 4 májmoha- és 9 zuzmófaj. A szakirodalom általában Höhnelnek tulajdonítja a gyűjtéseket¹², holott a gyűjtési adatok egy része magát a Teleki-expedíciót jelöli – nem beszélve arról, hogy onnét is származnak növények, ahol Höhnel nem is járt. Ilyen pl. a Kilimandzsáró 4960 méteres magassága, vagy a Baringó-tó vidéke, ahol szintén csak Teleki fordult meg.

A nevezéktan jó szokása, hogy a rendszertani egységek nevei a gyűjtőt vagy a gyűjtőhelyet örökítik meg. Nem történt ez máshogy a Teleki-expedíció anyagával sem. Teleki nevét a *Plagiochila telekiana* májmoha, valamint a *Dorstenia telekii*, *Senecio telekii*, *Lobelia telekii*, *Erigeron telekii*, *Conyza telekii*, *Aeschynomene telekii* és *Triumfetta telekii* virágos növény viseli. Legszebb a méter magas, a Kenya-hegy felső régiójában tenyésző Teleki-lobélia, és ezt is, valamint a Kilimandzsáró közel ötezer méteres magasságából előkerült Teleki-seneciót minden bizonynyal maga Teleki Sámuel gyűjtötte. Höhnelről egy nemzetséget – Höhnelia – és 11 fajt neveztek el. Ilyenek pl. a *Helichrysum höhnelii* és az *Echinops höhnelii* kétszikű zárvatermő virágos növény, a *Dicranum höhnelii* és *Neckara höhneliana* lombosmoha, vagy a 60 cm hosszú, fákról lecsüngő kéreglakó bokroszuzmó, a *Ramalina höhneliana*. A *Leikipia-fennsík* nevét a *Crossandra lelkipiensis* virágos növény és

< *Abesszin asszonyok Hararban, 1889.
február (fénykép, Erdélyi Lajos nyomán)*

6 moha, köztük *Barbula leikipiae*, a *Farbronia leikipiae* és az *Anomodon leikipiae* viseli. Öt növény nevében bukkan fel Afrika legmagasabb hegye, köztük van a *Pterogonium kilimandscharicum* májmoha, míg a szép *Protea kilimandscharica* a 4 kétszikű virágos növény egyike. A Kenia és a Ndoro helynevek 4-4 fajnév „ihletői”, így az *Angraecum keniae* orchideáé és a *Cuscuta ndorensis* szép rózsaszín arankaféléé. A Merura két moha, a *Bryum meruense* és a *Barbula meruensis* emlékezet, míg Dsaggára a *Plagiochila dschaggana* májmoha. A legváltozatosabb flórát a Kilimandzsáró vidékén és a Leikipia-fennsíkon találták, itt gyűjtötték a legtöbb növényt, 80, illetve 75 fajt.

Minden gyűjtés későbbi sorsa, értéke a feldolgozástól függ. Höhnel érdeme, hogy az anyag a legkiválóbb specialisták kezébe került. Közülük is kiemelkedik Georg August Schweinfurth (1836-1925), a virágos növények és a harasztok szakértője. Sajnos munkáját csak az irodalmi hivatkozások révén tudjuk nyomon követni, mert a gyűjtemény a II. világháború alatt megsemmisült. A lombosmohákkal Carl Johann August Müller (1818-1899), a májmohákkal a lipcsei Franz Stephani (1842-1927), míg a zuzmókkal a híres genfi professzor, Jean Müller Argoviensis (1826-1896) foglalkozott (Farkas Edit, 1988 nyomán). Aki csak kicsit is jártas a botanikában, csodálattal olvassa neveiket – a Teleki-expedíció által gyűjtött növények valóban a kor legnagyobb botanikusainak a figyelmét is felkeltették!

◀ *Abesszin harcos Hararban, 1889. február (fénykép, Erdélyi Lajos könyve nyomán)*

Az állatok világa

Nem véletlenül jegyzi az állattani fejezetet „a nagy Brehm” számtalan kiadást megélt könyvsorozatának a címe. Rudolf trónörökösnek, aki komolyan érdeklődött a zoológia iránt, Teleki Sámuelen kívül még egy kiváló vadász barátja volt, Brehm Alfréd; ő 1878-ban el is kísérte a trónörököst Magyarországra (Brehm, 1988)¹³. A „ha” ugyan nem történelmi vagy természettudományos kategória, mégis eljátszhatunk a gondolattal: mi lett volna, ha Brehm jó egészségnek örvend? Rudolf minden bizonnyal beajánlja Afrika-járt barátját a Teleki-expedícióba. Ha így történik, akár korszakalkotó zoológiai eredmények is születhettek volna. De mi lett volna Höhnellel? Hárman vesznek részt a nagy kalandban? Mert ha nem, azt ugyancsak megcsínyli a vállalkozás.

Az utókor legtöbbször megszépíti, vagy deheroizálja a múltat. Teleki Sámuel afrikai vadászatával az előbbi történt. A levelek és a napló tanulmányozása során kiderül – írja az egyik kései recenzens – hogy „a vadászat csupán a karaván ellátását biztosító élelemszerzési módszer volt, s nem külön cél, amiért a két utazó, Teleki Sámuel és Höhnel Lajos olyan áldozatokat vállalt”. Hát nem egészen ez az igazság: Teleki esetében semmiképpen sem, és a maga módján Höhnel is igyekezett trófeavadásszá válni. Amellett, hogy akkoriban minden valamirevaló vadásznak – ha megengedhette magának – „illet” Afrikában (is) vadászni, Telekinek lételeme volt a veszedelmes nagyvadakkal való küzdelem (Kádár, 1988), vonzotta a „halálos víg torna” izgalma. Mindebből következik – írja Kádár –, hogy „... főként támadásuk [ti. a veszélyes nagyvadaké] módjairól, az elejtésükről, az utolsó perceikről ír naplójában. Ebből a tipikusan a kettős halálhelyzeteket kereső szenvedélyéből következik,

< A helyszín talán Egyiptom? Teleki a terített asztal jobb oldalán ül, 1889. május 24. (fénykép, Erdélyi Lajos nyomán)

hogy őt az állatok békés mindennapi élete, környezetükhöz való viszonyulásuk nem igen érdekelte”. Kétségtelen, hogy Teleki feljegyzéseinek egy része tipikus vadásznapló (Vojnits, 2004 a, b, c), és nem felejtkezik meg az áldozat haláltusájának taglalásáról sem; ez az igazi „vadászszokás” – mely pl. Széchenyi Zsigmond írásaiból sem hiányzik – a nem vadászok számára meglehetősen taszító. Másrészről viszont nagyon is sok, az állatvilág gondos és érdeklődő megfigyeléséről árulkodó részletet találunk a naplóban. Innét tudjuk meg pl., hogy találkoztak a kelet-afrikai kurtafejú békával – ez az állat kevésbé nevezhető áhított vadászzsákmánynak.

A XIX. század derekától kezdve az európai fokozott figyelemmel fordultak a fekete kontinens állatvilága felé (Vojnits, 2011). A trópusi Afrikát kutató zoológusok közül elsősorban Alfred Edmund Brehm (1829-1884) és Martin Theodor von Heuglin (1824-1879) munkássága vált szélesebb körökben ismertté – utóbbi nagyszerű képekben örökítette meg Afrika madárvilágát –, de sem ők, sem kutatótársaik nem jutottak el a kelet-afrikai nagy tavak vidékére. Az időben – kevés kivételtől eltekintve – ha nem is volt minden vadász zoológus, de minden zoológus vadász is volt. És mint jó szemű vadászemberek, kiváló megfigyelők voltak. Akkoriban még sok orrszarvú élt a szavannákon, és az nem meglepő, hogy megkülönböztették a széles szájtűt (*Ceratotherium simum*) – amelyet Teleki is fehérnek nevezett – a keskenyszájú feketétől (*Diceros bicornis*), vagy „kéttülkü feketétől”. Az már érdekesebb, hogy az utóbbi törzalakjától elkülönítették a kisebb északkelet-afrikai formát; ezek később Kap-rinocérosz (*D. bicornis bicornis*) és szomáli rinocérosz (*D. b. bruci*) néven kaptak helyet a szakirodalomban. A zebrákkal is foglalkoztak, bár a „tigrislovak” különben keveseket érdekeltek, már csak mérhetetlen gyakoriságuk miatt sem. Höhnel könyvében nagyszerű képet találunk a síkvidéki zebráról (*Equus burchelli*), és részletes összehasonlítását egy alfajával, a Chapman zebrával (*E. b. chapmanni*) – amelyet újabban többen különálló fajnak tartanak –, valamint a száraz területekre jellemző Grevy zebrával (*E. grevyi*)¹⁴. Leírásai és rajzai megörökítették a leggyakoribb kelet-afrikai állatfajokat; ezeknek néhány trófeája is megmaradt. Sok érdekességet közölt Höhnel a természetéről is. A halak sem kerülték el figyelmüket, és gyűjtöttek

„Az utókor legtöbbször megszépíti, vagy deheroizálja a múltat. Teleki Sámuel afrikai vadásztáival az előbbi történt. A levelek és a napló tanulmányozása során kiderül – írja az egyik kései recenzens – hogy „a vadászat csupán a karaván ellátását biztosító élelemszerzési módszer volt, s nem külön cél, amiért a két utazó, Teleki Sámuel és Höhnel Lajos olyan áldozatokat vállalt”. Hát nem egészen ez az igazság: Teleki esetében semmiképpen sem, és a maga módján Höhnel is igyekezett trófeavadásszá válni.”

pókokat és rovarokat, főleg lepkéket és bogarakat. Az ízeltlábúak további sorsáról nem sokat tudunk, elnyelték őket a bécsi múzeum gyűjteményei¹⁵.

A gyűjtött gerincesek közül csak a „csúszómászók”, tehát a kétlábúak és a hullók összefoglaló feldolgozása történt meg, ezt Franz Steindachner (1834-1919) végezte. Három új kaméleon fajt írt le: a *Chamaeleon leikipiensis* és a *Ch. tavetensis* neve elárulja előfordulása helyét, de a *Ch. höhnelii* is Leikipia vidékéről került elő. A gyíkok legtöbbje a vakondgyíkfélék (*Scincidae*) közé tartozik. Ilyen az Etiópiától Dél-Afrikáig elterjedt karsú szkink (*Lygosoma sundevalli*) és a főleg kelet-afrikai siklószerű *Ablepharus wahlbergi*¹⁶. Meglepően sok kígyót fogtak, leginkább a valódi siklófélék (*Colubridae*) családjából. Ilyen az enyhén mérges vörösajkú sikló (*Crotophopeltis hitamboeica*) és a Szudántól Dél-Afrikáig előforduló, közepesen mérges *Rhamphiophis rostratus*, a száguldó kígyó (*Psammophis sibilans*), melynek mérge másodpercek alatt végez a gyíkzsákmánnyal és a nem mérgező *Lycophidion horstokii*. Három kígyót kell még kiemelnünk: a testes, rendkívül veszélyes pufogó viperát (*Bitis arietans*), az aprócska, rejtett életmódú, fénykerülő, talajban, természet- vagy hangyavárakban élő karsú vakkígyót (*Leptotyphlops [Teleki idejében Stenostoma] nigricans*), mely a legjobb példa arra, hogy szisztematikus és szakszerű állattani gyűjtés folyt, és végül egy új fajt, a párducsiklót (*Megalixatus pantherinus*). A már említett kurtafejű vagy mozambiki esőbéka (*Brevicoos mossambicus*) ugyan Közép-Afrikától Kelet-Afrikán át Dél-Afrikáig előfordul, de ritkán kerül szem elé – Teleki volt olyan szerencsés, hogy meglátta.

Persze tévedéseik is voltak. Teleki és Höhnel is azt hitte, „világosbarna szőrű farkatlan marmotát” lőttek, holott a szirti borzzal találkoztak. Leginkább a madarak-

< *Chamaeleon tavetensis*, az új fajok egyike (Kádár Zoltán cikke nyomán)

kal gyűlt meg a bajuk. A némileg hasonló kinézetű és életmódú nektármadarakat és kolibriket – mint annyi más utazó – rendre összekeverték, holott az utóbbiak kizárólag Amerikában fordulnak elő. „Délbe löttem egy Colibrít. Nyaka melle fényes zöld, mellén pár vörös toll, a kakas farkában 2, 6-8 czoll hosszú fekete toll...” – olvashatjuk Teleki naplójában. Minden bizonnyal a nektármadarak egy faja (*Eurocephalus* [*Nectarina*] *rueppeli deckeni*) került puskavégre¹⁷. A kígyászkeselyűről vagy titkár-madáról pedig így ír: „Az utban löttem egy szürke papagályfaj madarat, hosszú, szürke fehér és fekete csíkos fark, teste szürke és hát tollai feketén beszegve, melle szürke és egy 2” magas bóbitája van”. Alig valamivel járt közelebb az igazsághoz a keselyűfejű gyöngytyúk (*Acryllium vulturinum*) esetében, ugyanis szerinte „Egy gyöngytyúk és fogoly között levő madár”, mely „akkora, mint a fogoly”. Az utóbbi megállapítás különösen furcsa, hiszen a gyöngytyúk sokkalta nagyobb a fogolynál.

A nagyvadak egy részének bőrét, trófeáját kikészítették és Európába hozták, de csak kevés vészelte át a történelem viharait. Teleki madarakat is kitömött, naplójában találunk erre utalásokat: „... a kakast meglöttem és kitömésre előkészítettem”. Az ízeltlábúak, de még inkább a hüllők és kételtűek tartósítása és szállítása sem lehetett kis feladat forróövi expedíciós körülmények között. A Teleki-expedíció állat- és növénytani gyűjtései egymagukban is bizonyítják vezetőinek elhivatottságát és rátermettségét.

Különös, és egyben szomorú érzés 125 évvel később olvasni Teleki és Höhnel beszámolóit, melyek a természet ma már elképzelhetetlen gazdagságát festik le. Teleki 5000 példányból álló kafferbivaly csordákról, az antilopok megszámlálhatatlan tömegéről ír. Höhnel a Guaszo Nyuki dombsoráról lenézve, egyszerre nyolc, egyenként is több százás bivalycsapatot lát, és „annyi volt a kvagga¹⁸, az orrszarvú¹⁹, az ellennantilope²⁰, a vízibak²¹, a Bubalis caama²², a gazella²³, a struccz, és a phacochoreus²⁴, hogy [...] átadtam magamat annak az élvezetnek, a mit az állatvilágnak a szabadban való megfigyelése nyújt.”

Tengerésztiszt a szárazföldön

Csendes László (1988) aposztrofálja így – ahogy ő nevezi – Höhnel Lajos lovagot²⁵, akinek szerepét nem lehet eléggé túlbecsülni. A Telekinél 12 évvel fiatalabb, a fiu-me-i tengerészeti akadémián tanult sorhajóhadnagyot a trónörökös, aki egyébként a Földrajzi Társaság tiszteletbeli elnöke volt, jó érzékkel ajánlotta a nehéz és sokrétű feladatra. A bejárt területek feltérképezéséhez, helymeghatározáshoz, földrajzi megfigyelésekhez jó affinitása lehetett a térképekkel, mérőműszerekkel bánni tudó tengerésztisztnek, függetlenül attól, hogy vízen vagy szárazföldön járt. Részletes naplót vezetett, „a földrajzi utalásokon túl néprajzi, agrártörténeti, egészségügyi és sok más irányú feljegyzéssel gazdagította az expedíció útja során látottakat, hallottakat, tapasztaltakat” – jegyzi meg Csendes. Kézügyessége, rajzkészsége már-már művészi kvalitásokról árulkodik, mind a tájról, állatokról és növényekről, mind pedig az emberekről és használati tárgyaikról kiváló grafikákat készített. A vállalkozás „utóélete” is nagyrészt neki köszönhető, valójában ő ismertette meg a nagyvilággal a Teleki-expedíció lefolyását és eredményeit.

Az expedíció alatt számos esetben volt „harcképtelen”, akár mert megsérült – így pl. amikor gyakorlatlan vadászként nehéz fegyvert sütött el, mely keményen visszarágott –, akár különböző betegségek miatt. Különösen gyakran szenvedett emésztési rendellenességektől. Teleki nem egyszer volt kénytelen hátrahagyni a táborban, máskor a teherhordók hordágyon cipelték. Féltékenységnek, egymás hibáztatásának azonban sem a naplókban, sem leveleikben nem találjuk nyomát. Höhnel mindenkor elismerte Teleki kvalitásait, akivel nagyszerűen kiegészítették egymást. „Mint vagyonos és független úr, vadászat és sport által a fáradalmak és egyéb káros behatások ellen megedzve, a gróf nagymértékben egyesítette magában azon személyes tulajdonságokat, amelyek ilyen vállalkozás sikeres végrehajtását biztosíthaták” – írta.

▲ Teleki nagy tekintélyű felfedező és földrajztudósok társaságában: Sven Hedin tőle balra ül, Lóczy Lajos második a felső sorban (fénykép, Erdélyi Lajos nyomán)

Bízvást elmondhatjuk, hogy Ludwig von Höhnel, aki a Teleki-expedíció kulcsfigurája volt, a legjobb értelemben vett úriemberként és tisztí becsülettel szolgálta Telekit, az expedíciót, Rudolf trónörökösöt és egyúttal a Monarchiát. Neve korának legnagyobbjai között maradt fenn, ez sokkal többet jelent a hivatalos elismerésnél²⁶. Valójában akár Teleki-Höhnel-expedícióról is beszélhetnénk, leszögezve, hogy ugyan Höhnel nélkül nem lett volna ilyen sikeres az expedíció, viszont Teleki nélkül létre sem jött volna.

Rövid summázat

Sajátos módon a romantikus XIX. században még a szórakozásból utazgató és vadászgató uraságok sem feledkeztek meg a közvagyon gyarapításáról. Sokan múzeumok vagy saját városuk részére gyűjtöttek és vásároltak, tudósokat és szakembereket támogattak. A Teleki-expedíció messze túllépett ezen, és mint Kubassek János (1988) megjegyezte, Teleki Sámuel és Ludwig von Höhnel a legjelesebb Afrika-kutatók, Mungo Park, Hugh Clapperton, René Caillié, Heinrich Barth, Gustav Nachtigal, vagy éppen David Livingstone és Henry Morton Stanley sorát gyarapítja.

És hogy osztrák, magyar vagy osztrák-magyar expedíció volt-e? Osztrák semmiképpen. Magyar azért, mert vezetője és létrehozója, aki az anyagi terheket viselte, magyar, és a dualista Monarchiában a Magyar Királysághoz köthető. Ha viszont a Birodalom egészét tekintjük, akkor bizony el kell fogadnunk osztrák-magyar mivoltát. Hogy kuruc lelkünket megnyugtassam, emlékeztetek a Ferenc József-földet 1873-ban felfedező Osztrák-Magyar Sarki-expedícióra, melynek egyetlen magyar tagja volt, nevezetesen a hajóorvos. ☀

Jegyzetek

- 1 A degenerált arisztokratákról festett kép – amelyen az egy időben olyannyira elterjedt Szaniszló és Tasziló viccek is alapultak – általánosító, és mint ilyen hamis. Az arisztokraták jelentős része „kiművelt emberfő” volt, és nemcsak hazánkban, hanem határainkon túl is hozzájárultak a kultúra és a tudomány gyarapodásához.
- 2 Fontosak Rudolf trónörökösnek írt levei, beszámolóí is, valamint „vegyes” magyar, német és latin nyelvű naplója, melynek teljes körű feldolgozása máig várat magára (Lázár, 1984).
- 3 Sok más magyar szerzőt követve, Kubassek is Höhnel Lajosként említi Teleki útítársát. Kétségtelen, hogy a köztudatból nehéz lenne már kitörölni mondjuk a Verne Gyula vagy Brehm Alfréd névhasználatot, mégsem mindig szerencsés az efféle „honosítás”. A Beethoven Lajos is elég rosszul hangzik...
- 4 Ma Turkana- és Csev-Bahir-tó.
- 5 Az egykorú leírásból azt is megtudjuk, hogy anno a hóhatár jóval alacsonyabban húzódtott, mint napjainkban.
- 6 A Teleki Valley és Teleki Tarn mellett a hegység egy menedékháza, a Teleki Lodge (vagy Hut) is a nevét viseli.
- 7 A támadásra készülődő, illetve támadó bennszülötteket ábrázoló képei alapján Erdélyi (1977) és Vojnits (2005) szerint Telekit akár az első fotográfus haditudósítónak is tekinthetjük.
- 8 A térképek „fehér foltja” amilyen elterjedt, olyan félrevezető kifejezés. A térképészek valósággal irtóztak az ürességtől, ezért azon voltak, sehol se legyen „tisztá” a földabrosz. Ezt sokszor úgy érték el, hogy mondák, mesék, megalapozatlan híradások alapján nem létező folyókkal, hegyekkel, tavakkal rajzolták tele. Később a pontos felmérések nyomán ezeket váltották fel a valós topográfiai elemek.

- 9 Korábban csak tengerpartokon, illetve azok közelében ismertek vulkánokat. A szárazföld belsőjében elhelyezkedő Teleki-vulkán felfedezése új földfejlődéstan elmélet alapjául szolgált.
- 10 Az expedíció málháját ún. tehercsoomagokba (csomókba) rendezték, ezek nem haladhatták meg a 35 kilót. Feltűnő a csereárak magas aránya: míg a felszerelés, a sátrak, asztalok, székek, ágyak, ruhák, „fizikai eszközök” mindössze 65 tehercsoomót tettek ki, a drótok 80-at, a kelmék 90-et és az üvegyöngyök 100-at töltöttek meg (Erdélyi,1977).
- 11 Annál inkább ismert a telekivirág (Telekia speciosa), de ennek sem Afrikához, sem a „mi” Teleki Sámuelünkhöz nincsen köze. Az elsősorban a kárpáti havasokban előforduló növényt Erdély kancellárjáról, a marosvásárhelyi Teleki-tékát megalapító Teleki Sámuel grófról nevezték el.
- 12 Ennek az is az oka lehet, hogy a feltételezések szerint Höhnelnek volt gyűjtőnaplója, csak elveszett.
- 13 Sajnos az 1880-as évekkel nehéz időszak kezdődött Brehm életében. Apja, édesanyja, felesége elhunyt, maga is betegeskedett. Mialatt az Egyesült Államokban előadásokat tartott, mind az öt gyereke diftériában megbetegedett, legkisebb fia meg is halt. Mississippiben kiújult a még Afrikában, a Nílus vidékén szerzett maláriája, és testileg-lelkileg összetörve érkezett vissza Amerikából. Ezután állapota már csak romlott; éppen hogy megérte az 55 éves kort.
- 14 „...az é. Sz. 1° 30' alatt eltűnik a széles csikú, löfejű és löfűlű déli tigrisló, s ugyanitt az északi faj váltja fel, melynek nagy feje a számáréhoz hasonló, csíkjai pedig oly keskenyek, hogy az állat még kis távolságból is teljesen szürkének látszik...”
- 15 Azt biztosra vehetjük, hogy akadtak köztük új fajok, pl. a pókszabásúak köréből.
- 16 Csak hogy el tudjuk képzelni az állatka kinézetét: a fokozottan védett magyar vagy pannonyiék (A. kitaibeli) rokona.
- 17 Az Óvilág nektármadarai és az Újvilág kolibrijei gyors röptű, többé-kevésbé hasonló életmódú madarak. Legtöbbjük tollazata színompás. Magyar László (1818-1864) – akinek zoológiai leírásait jelen sorok szerzője egy későbbi tanulmányában kívánja elemezni – is Afrikába álmodta a dél-amerikai fajokat.
- 18 Sikvidéki vagy alföldi zebra: ennek kihalt dél-afrikai alfaja (mások szerint a zebrafélék önálló faja), a tulajdonképpeni kvagga nem élt Kelet-Afrikában.
- 19 Ha Telekitől származna a feljegyzés, azt is bizton megtudnánk, melyik orrszarvú fajról van szó.
- 20 Jávorantilop, a legnagyobb termetű afrikai antilopfaj.
- 21 A víziantilopok hímje; az nem derül ki, hogy a két faj közül melyik, de valószínűsíthető, hogy az elterjedtebb Defassa-víziantilop, és nem a közönséges víziantilop, mely sosem távozik messze a vizektől.
- 22 Fokföldi vagy vörös tehénantilop (Alcephalus caama); megtévesztő névhasználat, Kelet-Afrikában a közönséges tehénantilop (A. buselaphus) fordul elő.
- 23 Csoportnév, Kelet-Afrikában több gazellafaj él.
- 24 Az Afrikában szélesen elterjedt varacskos disznó (Phacochoerus aethiopicus) tudományos nemzetség neve.
- 25 Az akkoriban Magyarországhoz tartozó Pozsonyban született Höhnel mindhalálig osztráknak vallotta magát.
- 26 A bécsi Kriegersarchivban fellelhető tisztí minősítési lapjára rávezették, hogy „érdemes tagja volt a Teleki-expedíciónak”. A feljegyzés egyúttal azt is bizonyítja, hogy az udvar magasra értékelte az expedíciót.

Felhasznált irodalom

- Balázs Dénes szerk. (1993): Teleki Sámuel (gróf): felfedező-utazó Kelet-Afrikában (1845. nov. 1., Sáromberke, Maros-Torda m. – 1916. márc. 10. Bp.). In: Magyar Utazók Lexikona. 378-382 o. Panoráma Kiadó. Budapest.
- Bartha Lajos, ifj. (1986): Teleki Samu keletafrikai expedíciója. In: Évfordulók a műszaki és természettudományokban 55-56 o. Budapest.
- Bendefy-Benda László (1934): Afrika meghódítása 104, 113. A Magyar-Etiópiai Expedíció Országos Bizottságának kiadása. Budapest.

- Borsos Balázs (1988): A Teleki-expedíció anyaga a Magyar Néprajzi Múzeumban. Földrajzi Múzeumi Tanulmányok 5: 25-30.
- Brehm, Alfred Edmund (1988): Kirándulás a Dunán. In: Az Északi-sarktól az Egyenlítőig. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest.
- Csendes László (1988): Höhnel Lajos munkássága a Teleki-expedícióban. Földrajzi Múzeumi Tanulmányok 5: 8-17.
- Ecsedy Csaba (1978): Teleki Sámuel (1845-1916). In: Messzi népek magyar kutatói II. 33-55. o. Gondolat Könyvkiadó. Budapest.
- Erdélyi Lajos (1977): Teleki Samu Afrikában. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest.
- Farkas Edit (1988): A Teleki-expedíció botanikai eredményei. Földrajzi Múzeumi Tanulmányok 5: 43-48.
- Füssi Nagy Géza (1988): Etnikai folyamatok Kelet-Afrikában a XIX. században. Földrajzi Múzeumi Tanulmányok 5: 31-36.
- Gábris Gyula (1988): A Teleki-expedíció nemzetközi jelentősége. Földrajzi Múzeumi Tanulmányok 5: 3-5.
- Halász Gyula (1936-1937): Teleki Sámuel. In : Öt világrész magyar vándorai 102-122 o. Grill Károly kiadása. Budapest.
- Hézszer Aurél (1939): Az ötvenéves gróf Teleki Samu expedíció. In: Földrajzi Zsebkönyv 137-141 o. Magyar Földrajzi Társaság.
- Höhnel Lajos (1892): A Rudolf- és a Stefánia tavakhoz I-II. Ráth Mór kiadása.
- Höhnel Lajos (1984): Teleki Sámuel gróf felfedező útja Kelet-Afrika egyenlítői vidékein 1887-1888-ban I-II. Magvető Kiadó, Budapest.
- Höhnel, Ludwig von (1888): Die Expedition des Grafen Teleki in das Gebiet des Kilimandscharo und Kenia. Vorläufiger Bericht (Tafeln VI. u. VII.). Mittheilungender K.u.K. Geographischen Gesellschaft, p. 353-379 u. 441-471. Wien.
- Höhnel, Ludwig von (1890): Die Entdeckung des Rudolf und Stefanie Sees durch den Grafen Teleki. Wien.
- Höhnel, Ludwig von (1892): Ostäquatorial-Afrika zwischen Pangani und dem neuentdeckten Rudolf-See. Ergebnisse Graf S. Telekischen Expedition 1887-1888. Petermann's Geographische Mittheilungen, Heft 99. Gotha.
- Kádár Zoltán (1988): Teleki Sámuel expedíciójának állattani eredményei. Földrajzi Múzeumi Tanulmányok 5: 37-42.
- Kászoni Dénes (1988): Teleki Sámuel rövid életrajza. Földrajzi Múzeumi Tanulmányok 5: 61.
- Kubassek János (1988): Teleki Sámuel kelet-afrikai expedíciójának tudományos jelentősége. Földrajzi Múzeumi Tanulmányok 5: 7-16.
- Kubassek János (1989): Zanzibártól a Stefánia-tóig. Bembo Kiadó, Budapest.
- Pokoly Béla (1988): A Teleki-Expedíció és Kelet-Afrika gazdasága. Földrajzi Múzeumi Tanulmányok, 5: 49-52.
- Lázár István (1984): Előzetes jelentés egy kéziratról. Teleki Sámuel afrikai naplói. Kortárs, XXVIII. évf. 12. sz.
- Teleki Sámuel (1887): Magyar főúr Afrikában. In: Marosvidék, 1887. május 8.
- Teleki Sámuel (1888a): Közleménye afrikai expedíciójáról. Földrajzi Közlemények XVI. 624-629. o.
- Teleki Sámuel (1888b): Közleménye afrikai expedíciójáról. The Times, 26. dec. 1888.
- Vojnits András (2004a): A lovagias orrszarvú. Teleki Sámuel vadásznaplójából. Magasles 2/4: 32-34.
- Vojnits András (2004b): Halálos, vig torna. Teleki Sámuel vadásznaplójából. Magasles 2/7: 32-34.
- Vojnits András (2004c): A tudomány szolgálatában. Teleki Sámuel vadásznaplójából. Magasles 2/9: 40-42.
- Vojnits András (2005): Teleki Sámuel, az első fotografáló haditudósító. Foto Mozaik 8/6: 60-62.
- Vojnits András (2011): Teleki Sámuel (1845-1916) és Ludwig von Höhnel (1857-1942). Vadászok a tudomány szolgálatában 2. Nimród Safari 5/2: 27-33.

A szerzőről

zoológus, Afrika-kutató,
a Magyar Földrajzi Társaság
Expedíciós Szakosztálya alapító
elnöke, a Magyar Tudományos
Afrika-expedíció és más
expedíciók tagja, a Magyar
Tudományos Esőerdő-expedíció
vezetője

About the Author

zoologist, Africa-researcher,
foundation president of the
Expedition Section of the
Hungarian Geographical Society,
member of the Hungarian Scientific
Africa-expedition as well as of others
expeditons, leader of the Hungarian
Scientific Rainforest-expedition

@

andras@vojnits.hu

English Abstract

125 and 25 years (1/2)

The 125-year-old Teleki-expedition

The “blank spots” on the map of Africa survived to the second half of the 19th century. One of the last unknown areas was explored by Count Samuel Teleki’s expedition in 1886-1888. It is a much-debated issue what made Teleki undertake the risky expedition; a lot of people think the chief motivation was his scientific curiosity, but the author proves that it was, first of all, his passion for hunting. The main results of the expedition are as follow: the discovery of Lake Rudolf and Lake Stephanie, the Teleki volcano, mapping of the region, description of unknown tribes, collecting folkloric objects, animals and plants. Teleki’s companion was an Austrian marine officer, Ludwig von Höhnel. He was the chronicler of the expedition, the author of the descriptions of unknown regions, plants, animals and geographical explorations. The present study – as first of a two-episode approach – gives an overview of the significance of Teleki’s expedition.

TISZTELETTEL, SZERETETTEL KONGÓ...

A. GERCELY ANDRÁS

Kevés az, ha valaki kalandor, még kevesebb, ha csak kíváncsi, s mindezeknél még sokkal bizonytalanabb, ha felfedező. A „Kongó”-kötet két olyan vállalkozó imponáló műve, akik egyszerre kíváncsi felfedezők, kalandor tudósok, megrögzött kóborgók, rendíthetetlen gyűjtők és dokumentaristák. *Lóránt Attila* – kinek fotósként és világgjáróként vagy hetedik kötete immár ez –, és *Szilasi Ildikó* – aki az antropológus terepkutatókat jellemző kíméletlen előkészülettel és forrásfeltárással megszervezte terepmunkájukat, összeállította az 1907 és 1909 között Torday Emil által bejárt útvonal mai utókövetésének tervezetét, Nyugat-Kongóban, a Kuba királyságban megtett mostani felfedező út komplett víziójával –, e kötetben Tordaynak állítanak emléket. Emlékkivágyt persze lehetne formálni naplók és levelek kiadásából, útitervek és beszámolók közreadásával, emlékezők és szakmabeliek tanulmányaiából is – ahogyan az más Afrika-kutatók esetében már ismeretes... –, nem kellene sokezer kilométert lófrálni Afrika egyik legveszélyesebb zónájában. Szerzőink azonban nem az egyszerű, hanem a lehetséges legkomplexebb megoldást választották. Segítőikkel (Reisinger Dávid operatőrrel és Charles Ngwabwanyi Kunda kongói antropológussal és számos expedíció-résztvevővel) nem kevesebbre, mint a Torday-oeuvre újrafelfedezésre merészkedtek, követve az egykori népismereti feltárás útvonalát, újrakeresve a tudományosan is érdekfeszítő, az egykori kutatóknak a legjelentősebb afrikánisták között rangot teremtő állapotokat, helyszíneket, népeket (kubák, busongók, vagenyák, babundák, bambalák, lelék, lubák, topokék, pendék, „ngombék”), ezzel egyúttal azt a nép- és kultúrakutatót követve, ki már maga is Magyar László nyomdokain haladni kívánt 1909-ben.

Torday mint egy kereskedelmi társaság ügynöke, s mintegy „mellesleg” a British Múzeum gyűjtője és tudósítója, nemcsak antropológiai forrásfeltárást végzett, nyelvi- és szokásanyagot halmozott fel, hanem tárgyakat, életmódeírásokat hagyott hátra, a néprajzi gyűjtés klasszikus leletmentési munkálatait is elvégezte sok esetben, nem beszélve kincsként megmaradt fotóiról. Expedícióiról már a széles szakmai kör is tudja, hogy komoly eséllyel a vetélytárs Frobenius ellenében is meggyőző(bb) ismeretanyagot dolgozott föl a kubák (s köztük vagy másfél tucatnyi nép) addig ismeretlen földjén megtett úton (értendő itt a busongókról írott 300 oldalnyi monográfiát is meghaladó új forrásanyag), vagy a művészetüket, kéziszőtteseiket, díszes ruháikat, fegyvereiket, fafaragásaikat megőrkítő gyűjteményben. Ezekből tisztos mennyiség látható jeles helyi és világrangú múzeumokban mindmáig.

A recenzens itt egy ködoszlató vallomással tartozik a kötet jelentősége előtt hódolni. Társadalomkutatóként, kulturális antropológusként tekintve a könyvet, valami szépecskén kusza, lapozós, félelmetesen impozáns fotókkal komponált, de egészében a magazin-szinten megrekedő szövegű, helyenként „jópofi” közlésekkel és simulékonyan tálalva megfogalmazott ismeretanyaggal találkozhattam. Tekintettel arra is, hogy afrikanista tudásom mintegy ezredrésze lehet Szilasi Ildikónak, fotós érzékenységem is hasonló arányban állhat Lóránt Attila teljesítményével, és „világjáró” tapasztalatom is nagyjából ennyi lehet kettejük külön-külön is megszerzett terepismeretéhez képest, összességében nem vélhetném igazán alkalmasnak magam, hogy kötetükről a dicshimnuszon túl valami „kritikait” mondhassak. A kötet „olvasójának” – s lévén szó inkább impozáns albumról, nem pedig szak tudományi monográfiáról, ezért inkább „lapozgatójának” – szinte oldalpáronként egyszer föltűnhet, milyen világokról szólnak, miféle életeket és kulturális lenyomatokat hordoznak a közlések, akár ha a sodró polgárháborúban áldozatul esett hatmillió kongói halottról olvas, akár ha boszorkánytáncot és beavatási szertartásokat, párdúcöbrbe öltöztetett Krisztust, Nap-jelkép gitenga maszkot lát az albumban, Kinshaszába induló vidéki vonatot, biciklis kereskedőt vagy térítő lelkipásztort, temetési szertartást vagy árvaházi leányarcokat. De akár a táncok szerepét, mely „egyfajta párbeszéd holtak és élők szelleme között...”, ezt a két világot idézi meg, járja be a Kipvano csoport táncosa is” (69. old.), vagy a Pendék Titkos Művészete egyesületének hajmeresztő produkcióit, a Gungui Nemzeti Fesztivál attrakci-

A kötet adatai:

Kongó. Torday Emil nyomában

Fényképezte Lóránt Attila, írta Szilasi Ildikó Hermína.
National Geographic – AHU, Budapest, 2010. 216 oldal.

óit (62-86. old.), a kubák díszítőművészetének sokszínűségét értékelő oldalakat (138-157.) tekintjük, vagy a mai életmódról, kórházzról, boszorkányságról, megélhetési lehetetlenségekről fölillantott jeleket összegezzük, valami nehezen indokolhatóan stabil félelmisség ébred a befogadóban. Nem pusztán azért, mert ezek a világok oly messze vannak, hogy bizonyosak lehetünk abban, sosem találkozhatunk velük..., hanem mert nagyonis közeliek, nagyon mélyen emberiek, s minden „abszurdításukkal” együtt is fenségesek. Rövidebben: a kötet nem városlátogató turisták szépecske albuma, bármily látványos is tervezettsége, magazinosan komponált „összevisszasága”, a tematikus fejezetcímek közé illeszkedő asszociációk sokfélesége. Valamely elvont „tudományos mércével” persze nevezhető a mű illusztrált útleírásnak... – de valójában épp annyira tisztelgő emlékkötet is, a Torday emléktúra beszámoló anyaga. Lehetne kiállításra érdemes fénykép-válogatásnak titulálni – de ehhez képest szinte néprajzi aprólékossággal követi földrajzi útvonalak, népcsoport-leírások, szertartás- vagy foglalkozás-bemu-

tatások mintázatait. Egészében ugyanis épp azt a végtelen vegyességet pontosítja, mely az európai szem és szaglószerz számára a „meg-nem-érthető” afrikai létmódok, kosz és veszélytömeg, félsz és ártalom, betegség és nyomor elviselhetetlenségét hitelesítené, a „szőke nő kalandozásai” keretében. Viszont annak beláttatásával, mitől „olyan”, ami olyan...; miért nem „megváltható”, „modernizálható”, „felvilágosítható” egész Afrika... – többet is vállal, mint a mives fotókkal, pontosító térképpel, útibeszámoló vázlattal, expedíciós naplóval. Azt a *reprezentációt* vállalja ugyanis, melyet épp a meglátott, tervezetten meglátogatott, minden egyes helyszínen kiérdemelt, helybeliek számára sem a „megváltó” fehér ember „missziós” feladattudata mutathat föl Afrikában járva. Azt a hangot, tónust, védtelenséget, esendőséget, reménytelenséget és kiszolgáltatottságot tükrözi, melyet bármely más földrészen is föllelhetünk, ha odafigyelünk, ha érdeklődésünkkel megtiszteljük, ha barátságosságunkkal kiérdemeljük a választ, s ha nem ártalmára, hanem méltatására vállalkozunk mindannak, amivel emberi sorsok millióiban szembesülünk.

Torday „hangját”, feljegyzéseinek tónusát, életművének rangját és magasztosságát a kötet éppúgy fölmutatja, mint a mai kalandorok impresszióit. Nem állítják a Szerzők, hogy „mai Tordayként” voltak jelen – melleleg, technikai apparátusuk révén közel annyit föl is tárhattak, amennyit mennyiségében Torday képes lehetett földolgozni, hisz fotók, film, kiállítási anyag, tárgy-gyűjtemény, aprólékos ismeretkincs „kilóra mérve” épp annyi halmozódhatott föl a Torday „nyomában” járók kezében, csak más természetű, s a változások jelen pillanatait kézenfekvőb-

ben rögzíthették is, mivel összehasonlítási alapjuk is volt. De mindaz, aminek nyomára, mai létformájára, állapotaira akadtak, amit mai megfigyelőként a közérdekű számára felmutathatnak, talán korántsem kisebb súlyú, mint a bizonyos tekintetben „rigorózusabb” gyűjtő, a katonai és gazdasági, kulturális vagy vallási érdeklődést tudományosabb készlettel kiszolgálni törekvő Torday egykori expedíciói. Ám az összehasonlítás itt sem mennyiségi, sem minőségi mértékkel nem áll meg: két világ belátására vállalkoztak két korszak kutatói, száz esztendő különbséggel, megváltozott világok állandóságaira is figyelemmel, eltérő céllal és apparátussal, ugyanakkor hasonló eredményességgel. Ez is a teljes album-képhez tartozik, de mélyebben beleszöve, rejtettebben belekódolva, mint az a felületes lapozgató számára evidenssé lehetne. Talán ettől talányos „léptékű” a kötet, talán ezzel/ezáltal kívánja meg olvasójától is a felszínes ítéletek, álcázott tudáshiány félredobását, avagy a megismerés méltóságának, a feltárás merészségének járó tisztelet gesztusát is. Egyedi, a magyar könyvpiacon jószerivel nemcsak szokatlan, de valamelyest példátlan is e vállalat. Léptékben talán olyan, mint az Afrika Tanulmányok kitaró missziója, az afrikai kultúrák és léhelyzetek következetes interpretációja, évek óta zajló ismeret-halmozási feladattudata, az Afrika iránti felszínes érdeklődés mögé lopakodó tudásbázis gazdagításának szándéka. „Valahol” az antropológus kutató, s hasonlóképpen a fotográfus missziója is hasonló... – saját hangon, egyedi tónusban megvalósítani a tapasztalati lét felmutatását, rangot adva minden apróságnak, melynek jelentőségét sokszor impozás kutatás, megkonstruált adatbázis, kimódolt fejlesztési program sosem lehet képes fölfedezni.

Szilasi Ildikó és Lóránt Attila Kongó-kötete mindezzel azt jelzi, tudatosítja vagy emeli ki, hogy mások létéről érvényeset csakis saját létén át mutathat be az Ember előtt tisztelgően és alázattal mutatkozó kutató-dokumentátor. S ha teszi ezt színesben és pazarul, azzal sem csökkenti esélyét a megismerő tudatosságnak és feltáró hűségnek... – lett legyen ügye vagy ürügye afrikai menekültügy, árvaház-építés, kórház-alapítás vagy táncitanítás, vallási szertartás vagy piaci alkujelenet. A kötet biztos háttere a National Geographic, nem utolsósorban Lóránt Attila révén, s az expedíció, a kutatás hátterében az AHU (Afrikai-Magyar Egyesület) és a pécsi Afrika Kutatóközpont (továbbá egy egész oldalnyi támogató, segítő, pénzügyi és tudományos szponzor) áll, de még stabilabb alapja maga a Torday rangját elismerő, feladattudatát követő, eredményeit értékelő alázat, mely a Szerzők vállalatának részét képezi. E vállalat, ha a századik évfordulón Torday tiszteletét tükrözi is, (nem utolsósorban a kongóiak elismerő emlékezetének köszönhetően), mégiscsak Kongónak szól, lakóinak, népeinek, a Kongói Demokratikus Köztársaság mai és tegnapi jelentőségének. Illetőleg, immáron nekünk is, olvasóknak, befogadóknak, a mai afrikánisták teljesítményét elismerőknek nemkülönben. ☀

Nyomdai partnerünk:

7622 Pécs, Légszeszgyár u. 28. tel./fax: 72/532-414

A VÁLTOZÓ IDŐK KAMERUNBAN MARGÓJÁRA

TÚRÓCZI ILDIKÓ

„Afrikai élet- és létmódok megérthetőségét, belső dimenzióit, egészség és betegség, kosz és tisztaság fogalmi relativitását, univerzális panaceák és törzsi hitek, amuletek, orvosságos emberek relatív igazát azonban úgy érzem, felszínebben érinti, mint lehetne. Ezek sorskérdések afrikaiak és „fehérek” közötti viszonyban, különbségekben és stratégiákban, érdekes lett volna az önreflexió szintjén is többet jelezni ezekről..., akár nem mással, mint kontrasztosabb önképpel, esetleg afrikai mesék, szakrális hitek háttérének ok-okozati értelmét keresve – s ezzel mintegy „elemelkedve” a primer leírástól, sűrűbbé téve a jelentésteret a mondandó körül.

Ne tűnjön óhéber okoskodásnak, idézek: „A néhány napja látott, racionális sokgyermekes anya jut eszembe, aki nem fog egyetlen gyermekére annyit költeni, mint az összes többire együtt, még akkor sem, ha emiatt a beteg gyermek meghal. Ez egy más világ, pontosabban én vagyok a másság benne. Rossz gondolatok, mellőzném, de gondolatdugóm nincs. A saját pontrendszeres medicinánk jut eszembe, a vállalkozóvá tett orvos, az alapellátás, mint végrehajtó rendszer. Valami furcsa asszociáció, rossz álom talán, azt sejteti, hogy valami nincs rendben ezzel a megmásított világgal”. (54. old.).

Ebben a bekezdésben egy komoly tudáselméleti fejtegetés lehetősége rejlik. S ha a Szerző nem éppen titkos naplóját, óráról órára komponált feljegyzéseit adja közre, hanem mintegy visszatekintően átírja és egybehangolja a művet, akkor ezek mint a textust körülvevő kontextusok okvetlenül bekerülhetnek volna, bármily „utólagos” okoskodásoknak tetszenek is.” (A. Gergely András: Változás, Kamerun, gyógyítás – könyvismertető, AfriPORT, 2013; Kameruni királyság, egészséggondnokként, recenzió Turóczy Ildikó Változó idők Kamerunban című könyvéről, Afrikai Tanulmányok, 2012)

Köszönöm a recenziót és köszönöm a válasz lehetőségét is. Legyen mérsékelt a csupán két hónap, amit Kamerun fandumjában töltöttem. Komoly tudáselméleti fejtegetés helyett, hadd válaszoljak néhány gondolattal, mondhatni sokévnnyi orvoskodásom morfondírával.

Hazaérkezésem után, a visszatérés tudatával, azon tűnődöm, hogy miképp lehetne megfogalmazni valamit, ami csak kérdésként él bennem, és nem csupán kérdésként, hanem kérdések, elmélgedések halmazaként mindarról, ami megfoghatatlan és minduntalan kicsusszan az evidenciák, tömör vagy kevésbé tömör összegzések lehetősége elől.

Tűnődöm azon, hogy miképp lehet megfogalmazni valamit, érthető módon, talán még formát sem tisztelő terepnapló szintjén, amiben annyi az igenlés, mint a tagadás maga? Hogyan lehet igent mondani arra, ami józan észjárással maga a nem? Mert, mint észleljük minduntalan, relatív igazságok vannak, amik nem csupán megkérdőjelezik, de tagadják az abszolút igazság létét. Próbálok pontosítani: a megmásított világ, amiről most hangosan elmélkedem, a pontrendszeres medicina. Van ennek egy kulcsmomentuma, ami épp annyira hagyománytagadó, mint Joseph Fon hagyománytagadó, bambuszház mellé temetkezése, éspedig: az orvosból, családok életének bennfenteseként házról-házra ballagó gyógyítóból szolgáltatót kreál az egészségügyi rendszer. És minő különbség! Mert a szolgáltató szerep hozza a megfelelés igényét, és értelemszerűen nem annyira a beteg ember érdekeinek, hanem a rendszernek (tisztelet és elismerés a kivételnek). Mert ő fizet, javadalmaz, büntet, szabályt teremt és PONTOZ. Ugyanakkor versenyhelyzetet teremt, amiben nem a betegellátás minősége a lényeges, hanem a pacientúra, a felírt „biztosítottak” száma, a mennyiség. A rendszer kíméletlenül számon kér. A szolgáltató (lásd alapellátásban dolgozó doki) pedig, megélhetése érdekében, szolgáltató és magára ölti a tamponszerpet: beteg és rendszer között. A szakmai identitás kérdése mellett felbukkan egy másik, nem kevésbé fontos, a hivatásé. Hogyan egyeztethető össze a hivatás, elköteleződés, az empátiával társuló gyógyítás a szerződéses viszonyban álló szolgáltatói státussal? Összeegyeztethető-e vagy óhatatlanul szembefordul a kettő? Ha elfogadom azt, ami mára már evidencia-értékű, azaz, hogy a rendszer nem betegbarát, akkor a válasz is teljesen egyértelmű. Egy fecske nem csinál tavaszt, sok fecske sem, azért sem, mert a tavasz hívja a fecskét és nem fordítva.

És felmerül egy másik kérdés: a hité és a placeboé. Lásd hagyományos orvosok Esuban (traditional doctors), akik a szellemek üzenetét közvetítik. A mentális erő hatalma nem elhanyagolható – erre van sok hiteles szakirodalom, hadd ne soroljam most. A mi alkalmazott medicinánk ezt nélkülözi és ad helyette mást: bizonytalanságot, kiszolgáltatottságot, bizalmatlanságot, emberközeli gyógyítás helyett műszeres diagnosztikát (a kevés kivétel erősíti a szabályt).

És mielőtt sirámmá válna eme iromány, néhány szót a gyermekét halni hagyó sokgyermekes anyáról. Demagóg létem csak itthon vettem észre: mert történik ez minálunk is, nem is ritkán. Itt bünténynek számít, ott nem. Itt felhorkan a közvélemény, amiből vétettem én is, ott nem. Figyelembe véve a kontextust, nem racionális a döntés? Ellentmond bizony morális elveknek, nem tagadható. Vagy mégsem? És itt következhet a tudáselméleti fejtegetés. Hadd ne tegyem!

Az is kérdés nekem, miként lehet folyamatában levő történést/történéseket tanulmányozni, megfigyelni, majd konklúziókat levonni? Megfigyelni, nagyítóüveg alá tenni: talán ... de a következtetés nem jelentene ezen esetben elhamarkodott tettet?

A. Gergely Andrásnak jórészt igaza van. És itt köszönt vissza a „hadd gondolkodjon más is, vonja le a következtetéseit”. Mint mezítlábas dokinak a tudomány mezején, konklúziókat levonni talán nem is az én dolgom. De ha az is lenne talán, maradjon ez a kérdés, kétely, tömör, kevésszavú önreflexió szintjén; talán írásom nem kerek, nem egész, de tegye azzá más, ki erre hivatottabb, mint én.

Szándékom nem egyéb, mint gondolkodásra készíteni, választ keresni arra, hogy mit teszünk mi Afrikában, Kamerunban, Esuban. Felyillantunk valamit, reményt, kecs egetőt és hasznosat sejtetőt, de vajon látjuk-e a következményeit?

Egy rövid beszélgetés jut eszembe: szerezzünk be egy ultrahangos szerkentyűt, ez volt Polycarp, a lelkes, nemzetközi standardokról álmódó orvosasszisztens álma. Rendben van, válaszoltam neki, ha majd lesz villanyáram. És felvillant bennem a kérdés: mik is a nemzetközi standardok, amikre Polycarp vágyik? Mekkora szakadék fölé kellene hidat építenünk, hogy átjárhatóvá tegyük az utat onnan ide és innen oda? Hogy mi megtanuljuk, újratanuljuk talán, a mentális erő gyógyító hatalmát, hogy ők élvezhessék a modern medicina jótékony hatását? Mert nem gondolom, hogy egyik vagy másik nélkül teljes lenne az alapellátás medicinája. Summázva a két hónap tapasztalatát azt sejttem, hiszem, hogy csak akkor hasznos és létjogosult az afrikai önkéntességünk, ha legalább annyit elfogadunk, mint amennyit adunk is, ha hajlandók vagyunk visszatérni az emberközpontú medicinát, amiben nincsenek stigmák, rokkantak, társadalom perifériájára szorultak, nincs szociális segély és könyöradomány, de van nyitottság, elfogadás és bizalom. Ezek nélkül a mi medicinánk rokkant, ő hordja a stigmát, a perifériára szorult jelzőt. És hiszem, hogy jó úton járunk.

És ami valóban kimaradt a „tereplaplóból”, azt most pótolom, csak és kizárólag az önreflexió szintjén, általánosítás mellőzésével: az ellentétéken gondolkodom. Azon, hogy mi a jó és mi a rossz? Hogyan csusszan át egyik a másikba, szinte észrevétlenül, megfoghatatlanul.

Én Afrikába nem vinnék semmit. És pontosítok: Kamerunról van szó, Kamerun elszigetelt törzsi királyságáról. Olyan helyről, ahol nincs polgárháború, nincs vallásháború. Egyáltalán nincs háború. Királyság van. Kissé nevetségesen hangzik a szó, mert csóró a király, szegény, akár a népe. Kissé nevetségesen hangzik a mi kultúránkban, hogy csóró király trónján ül, alattvalóit fogadja, békét szolgáltat és igazságot. Furán hangzik a vének tanácsa is, a véneké, akik meztelenre vetkőznek, há vész helyzet van, és az ősi parlament épületében az ősök szellemének szavára döntenek.

Mert mit is vihetnék?

Néhány doboz gyógyszer? Hány betegnek a sokból?

Néhány doboz élelmiszert? Hány éhezőnek a sokból?

Árvaházakat? És ki kerüljön oda? Miképp és ki döntse ezt el? Furán hangzik talán, de ott, a poligám családi formában még nincsenek árvák a sok „anya” okán.

Minap láttam egy rövidfilmet: szép, színes katalógusból lehetett kiválasztani a jelképesen örökre fogadandó gyerkőcöt. Szomorú lettem. A kiválasztott gyermek(ek) boldogabbak lesznek társaiknál? Lehet. Vagy azt is jelenti, hogy társaik lesznek boldogtalanabbak? Hogy a jócselekedet tápot ad az irigységnek? Akkor most miképp lesz? Eszembe jut az alig öt éves kislány, aki kapott egy narancsot. Ajándékba kapta, nagy kincs volt neki. Kiállt vele az udvar közepére, és apró darabokra szaggatta, hogy mindenkinek jusson belőle, a „vagyon, mert vagyunk” szokásával.

Eszembe jut Prisca, a bolond lány. És a gyermekbénulást szenvedett fiatal cipész. A leprából kigyógyult, amputált lábú férfi, akinek legszebb virágoskertje volt az

egész közösségben. Egyiküket sem hívták rokkantnak, ők sem érezték magukat annak. Nincs ott rokkantvédő szervezet, mert szükségtelen. Mert rokkant sincsen. Nem létezik maga a szó sem.

Félve mondom el, hangosan gondolkodom, hogy fáj a lelkem minden szelet megszáradt, el nem fogyasztott kenyérért, fáj a lelkem minden falat megromlott ételért, és megyek vissza oda, ahol együtt mogyoróztunk az utolsó darabig, ahol a banánhéjból kivakart maradék gyümölcsöt is megosztották maguk között az éhező, alultáplált gyermekek. Nem világmegváltó hangulatért, nem a segítséget nyújtó elhívás lelket simogató, keserű tényéért... – hanem a „vagyok, mert vagyunk” tényéért, azaz tanulni.

És még egy utolsó gondolat: az Afrika-vírusé. Tudjuk, hogyne tudnánk, hogy hányféle vírus van! Tudjuk azt is, hogy a fertőzés kezelése tüneti jórészt. De hát inkább vagyok valahol egy „primitív” világban primitív, mint egy neoprimitív világban olyan, aki azt reméli-hiszi-álmodja, hogy lehet ez kevésbé primitív is. ☀

Turóczy Ildikó: Változó idők Kamerunban

Turóczy Ildikó

VÁLTOZÓ IDŐK KAMERUNBAN

A kötet egy magyar gyógyító kameruni kalandjairól szól, aki elképesztő történeteken és megható találkozásokon keresztül kalauzol el bennünket Fekete-Afrikába.

Hogyan lesz önkéntes munkából rendhagyó találkozás?

Miképp válik a modern orvoslás kiegészítő gyógymóddá?

Mit jelent pszichodoktornak lenni egy kameruni hegyi királyságban?

Mit illik tenni és mit nem, ha törzsi király előtt találja magát a fehér ember?

Hogy mit jelent egy álm, hogyan lépik a megvályott akarat a megvalósítás útjára, talán soha nem tudtam volna meg, ha nem indulok el Kamerunba. A szent szikla, az óriásfa, a bambuszház titkát sem ismertem volna meg, mint ahogy a transzcendens világ afrikai változatáról sem szereztem volna tudomást, ha Polycarp lelkesen morogva összes kívánságomat nem teljesítette volna. Teljesítette, én köszönöm neki és a többi legyen a jó szellemek dolga!

A kötet megrendelhető a kiadótól:
www.publikon.hu